

Шоислом Шомуҳамедов

ГУЛБОҒ НАСИМИ

Тошкент
«Ёзувчи» нашриёти

Шарқона ҳикоят услубида ёзилган кичик-кичик ҳаётий ҳикоялардан таркиб топган ушбу мажмуа муаллифнинг бундан илгари нашр этган «Гулбоғ» (1972) ва «Гулбоғ сайри» (1978) китобларининг тадрижий давоми бўлиб, муаллиф унда турмушимиздаги салбий ва ижобий ҳодисаларни қаламга олади, одамлар табиатида учрайдиган яширин тубанликни фош этади, улар устидан кулади, ўзининг ахлоқий қарашларини ифода этиб, китобхон онгига сингдиради. Қатра ҳикоялар замирида муаллиф бошидан кечирган, ўзи мушоҳада этган воқеалар ётгани сабабли уларни бадиий ифода этилган ёндомалар дейиш ҳам мумкин. Уларнинг ахлоқий-тарбиявий қадри айти шунда бўлиб, кўплаб китобхонлар қалбида аксадо беради.

Муҳаррир: РАҲИМА ШОМАНСУРОВА

4702620201
Ш эълонсиз — 1992
М 362(04) — 92

ISBN 5—8255—0117—7

© Ш. Шомуҳамедов. 1992 й.

ҲАЁТ САБОҒИ

(Дебача ўрнида)

1969 йилнинг 15 июль куни Тошкент — Симферополь самолётида учиб борар эдик. Иўловчилардан бир аёл стюардессадан икки култур чой сўради.

Кийимлари ўзига ярашган, киприкларинигина эмас, қовоқларини ҳам бўяб, кўз чеккаларига сурма тортиб, виқор билан самолёт ичра юрган стюардесса аёл илтимосига жавобан:

— Чой йўқ! — деди-да қиё боқмай, бошқа хонага ўтиб кета бошлади.

— Демак, самолётга термосда чой олиб чиқиш керак эканда, — дедим уни бир оз хушига келтириш умидида. Аммо у қайрилиб ҳам боқмади-да йўл-йўлакай:

— Ҳа, шундай қилиш керак, — деганича кўздан ғойиб бўлди.

Бу қилмишининг нечоғлик ҳурматсизлик эканига эҳтимол унинг фаҳми етмагандир. Шунда менинг эсимга Абдурахмон Жомийнинг бир қитъаси келди ва мен ҳазил билан уни сал ўзгартириб, ёнимда келаётган ва ғазабланганидан нима дейишини билмай ўлтирган аёлга ўқиб бердим:

Хас хасликча қолур агар гирдибод
Уни кўтарса ҳам осмон қадар.
Паст пастликча қолур уни самолёт
Осмонга кўтариб чиқсада магар.

Шунда Саъдий «Гулистон»и ва Жомийнинг «Баҳористон»и ҳам ҳаётий воқеалардан олинганлиги сабабли башарият гулзорида абадий сўнамас чечаклар очганлиги ҳақида ўйлаб кетдим. Бундай воқеаларни синчковлик билан кузатиб борилса, улар орасида кишиларга ибратлилари жуда кўп учрайди-ку.

Жаҳон бошдин аёқ ҳикмат-ку, ҳикмат,
Нечун гафлат бўлибдир бизга қисмат

демаганмиди улуғ Фирдавсий.

Ҳаёт мактабида кўрганларимни мен ҳам қўлимдан келганча қоғозга туширсам деган фикр ўтди хиёлимдан. Бу йўлда Саъдий, Жомий, Навоий каби пири забардаст устодлар мададкорлик қилсалар, зукколар кўнглига мақбул ва ҳимматли кишилар назарида манзур бўлса, каминанинг орзулари ушалган бўлур эди.

ДЕНГИЗ ВА ТОШЛАР

Тоғдан денгиз бўйига тушиб ўтирар эканман, беихтиёр тоғ ва денгиз тошлари орасидаги тафовутга разм солиб, ҳайрон қолдим ва фикрга тоқдим.

Ажаб, тоғ тошлари қингир-қийшиқ, қиррали, хира ва мағор бўлган. Денгиз тошлари эса силлиқ, ялтироқ, сайқал топган.

Меҳнатдан, заҳматдан нолиб урма дам,
Тоғда ётган тошга ўхшама сен ҳам.
Денгиз тошларидек топади сайқал,
Доим ҳаракатдан тинмаган одам.

1969

БИГИЗ ВА СЎЗАН

Бир амалдор ўз ўринбосарларини тез-тез ўзгартириб турар ва:
— Мана яна бир кадр тарбиялаб чиқардик! — деб керилиб юрар эди.

Сабаби бошқа ёқда экан, хизматчиларидан бири:

— У киши ўзларидан ўткирроқни чиқиштирмайдилар. Хуш-ёрроқ ва билимдонроқ чиқиб қолган муовинларини дарҳол бошқа ёққа тавсия этиб юборадилар. Ундайлар бу кишининг раъйига юрмайди-да, — деди.

Этиқдўз чок тикар хит сўзан билан,
Ўткир игна билан тика олмайди.
Игнани қанчалик йўналтирмасин,
У бигиз йўлидан юра қолмайди.

1969

ШОИР

Ғафур ака билан Душанбега, тожик ёзувчилари қурилтойига бордик. Бу менинг тожик ёзувчилари орасига биринчи боришим эди.

Ғафур Ғулом барчага мени «шоир» деб таништиравердилар ва мен бундан ўзимни тобора хижолат сезардим. Ғафур ака тортиниbroқ турганимни кўриб, бирдан менга юзландиларда:

- Ҳа, нега жимиб қолдинг? — дедилар.
- Мен... мен бу номни кўтаролмасам керак...
- Нега бўлмаса шеър ёзиб юрибсан?

Ул киши биринчи бор мени шоир деганларидан бошлаб жимгина ўйлаб турган рубойиимни ўқидим:

Мени таништириб дедингиз «шоир»,
Менга тўғри келмас асло бу таъбир.
Мен фақат таржимон, баъзи-баъзида
Ўз қалбим таржима этаман... бу сир.

— Ҳа, ҳа, маъқул, шоирлик касб эмас, юрак амри, — дедилар устоз.

1969

ТИЛ ОБРҮСИ — ЭЛ ОБРҮСИ

Қадимгиларнинг нақл қилишича Исфaxon ҳокимларидан бири аъёнлар орасидагина эмас, оддий деҳқонлар ичида ҳам жимжимадор араб классик тилида сўзлар экан. Халқ эса унинг нима деганини тушунмай, фақат чираниб қилган талаффузи устидан кулиб, тарқалиб кетар экан. Буни кўрган олим кишилардан бири ҳокимга дебди:

Элинг иззат қилсанг, хор этма тилин,
Тилин хор этмаклик, элни хор этмак.
Фақат заршунослар аро сўзлагил,
Лозим бўлса тилни ифтихор этмак.

1969

АМАЛ ВА БИЛИМ

Чаламулло бир кишига амал текканидан бурни кўтарилиб, ҳеч кимни назар-писанд қилмай қўйди. Шунда мен амал ва билим муносабати ҳақида ўйладим:

Кимда амал'илмдан ортиқроқ бўлса,
Ажабмас, гурурдан инсонлик сўлса.
Гурурга жой қолмас, бутун вужуди,
Шуури илмга лиммо-лим тўлса.

1969

ЛОЛА САЙЛИДА

Лолага чиқдик. Лолаларни кесиб, юлиб олиб келдик. Сассиқ алафлар ва тиканак ўтлар яшнаб, яшаб жойида қолди.

Қайтишда хаёлга толдим ва аччиқ ҳақиқатдан лол қолдим:
Лолаларда гўзалликдан ўзга айб йўқ эди-ку. Мевали дарахтга тош
тегади деганлари шумикин? Шамнинг ҳам ўзи ёниб ўзгалар
уйини ёритиши ҳақиқат. Ажабо, булар билан олижаноб,
саховатли кишилар ўртасида ўхшашлик нақадар кўп!

Минг йил тикан бўлиб тургандан кўра,
Бир соат гул бўлиб, яшнаб қил ҳузур.
Шунда ҳам ҳушёр бўл, қалбинг қуёши —
Фақат инсонларга сочиб турсин нур.

БЕКОРЧИ ОЛИМ — БАРЧАГА ЗОЛИМ

Машойиҳларнинг таъкидлашича, бекорчи олимдан ва иш
бошига чиқиб олган нодондан хунукроқ нарса бўлмас ва улардан
ҳеч кимга наф тегмас

Асалсиз аридир иш бермас олим,
Ундан минг баттарроқ ишбоши золим.
Халқнинг танасида зулукдир улар,
Улардан ор этар ким ақли солим.

ОНА ДУОСИ — ЭЛ МУДДАОСИ

Оламда лирик шоирлар султони бўлиб танилган Шамсиддин
Муҳаммад Ҳофиз Шерозийнинг отаси жуда барвақт вафот этган.

Ривоятларга кўра, унинг икки акаси ўзларини ўйлаб, она ва
укаларини ташлаб кетганлар.

Шамсиддин эса ёш бўлишига қарамай, новвойга шогирд
тушиб, топган пулини учга тақсим қилган. Бир қисмини онасига
элтиб берган, бир қисмини ўз тамаддуғига олиб қолган, бир
қисмини эса мактабларга тўлаб ўқиган.

Оналарини ташлаб кетган акаларининг номи тарихдан ўчиб
кетди, Шамсиддин эса Ҳофиз бўлиб, шуҳрати оламни забт этди.

Фарзандига фидо, мардона,
Жон беришга тайёрдир она.
Афсус ҳар бир фарзанд шам эмас,
Аммо ҳар бир она — парвона.

1969

ЧУЛОҚ ШЕЪРИЯТ

Ривоятларга қараганда шоҳ Шўжо Хўжа Ҳофиз Шерозий
шеърларини ерга урмоқчи бўлиб:

— Сизнинг ҳеч бир газалингиз матлаъдан мақтаъгача бир

тариқада айтилмаган, ҳар ғазалда бир, икки байт висолу фироқдан гапирса, бир қисми шароб таърифида, уч-тўрт байт тасаввуфдан баҳс этса, бир, икки байт маҳбубни сифатлайди ва бир неча байт зоҳидларга ҳамладан иборат. Улуғлар бундай олабулаликни заршуносликка хилоф биладилар..., — деганида Ҳофиз унга жавобан:

Шоҳнинг муборак сўзлари албатта мақбул гап, аммо ҳузурингизда арз этишни истар эдимки, Ҳофиз шеърлари шундай камчиликлари билан ҳам оламга машҳур:

Ҳофиз шеърин ёд ўқиб, рақсга тушар, шўҳ ўйнар,
Кашмирлик қаро кўзлар, самарқандлик жононлар.

Аммо баъзиларнинг шеъри ҳамма санъатларга эга бўла туриб, Шероз дарвозасидан ташқари қадам қўёлмайди! — деган экан.

Шеърнинг шаҳарма-шаҳар, иқлимма-иқлим одим отиб юриши ҳақидаги Ҳофиз сўзларини ўқир эканман, беихтиёр чўлоқ шеърлар ҳозир ҳам борлигини ўйлаб қолдим. Ажаб, муаллифлари уларни елкаларига ортмоқлаб, идорама-идора юриб чоп эттирадилар.

Шеърга керак жуфт енгил қанот,
Ҳеч бўлмаса бўлсин оёғи.
Шеъринг бўлса ўз елкангга юк,
Езмаёқ қўй бундан бу ёғи.

1969

КЎРНАМАК ШОГИРД

XIII аср тарихчиси Закариё Қазвиний «Осорул билод» («Мамлакатлар осори») номли китобида қизиқ бир воқеани ҳикоя қилади:

... Замоннинг машҳур қонуншуносларидан бири Ҳайёмдан илм ўрганар экан-у бошқа жойларда, одамлар орасида олимни ёмонлаб юрар экан. Ҳайём риёкор фақиҳнинг адабини бериб қўйишга қарор қилибди. Кунлардан бирида унинг келар вақтини мўлжаллаб, ноғорачи ва карнайчиларни йиғиб, томга чиқариб қўйибди. Фақиҳ кириб келиши билан ноғорачи, карнайчилар оламни бошга кўтариб ноғора қоқиб, карнай чала бошлабдилар. Бунини эшитиб халқ тўпланибди. Шунда Ҳайём тўпланганларга қараб: «Эй Нишопур халқи! Мана бу киши сизнинг олимингиз! У ҳар ҳафта шу пайтда келиб мендан сабоқ олади. Аммо сизларнинг ораларингизда менинг тўғримда нималар деб юришини ўзингиз яхши биласиз. Агар мен, ҳақиқатан ҳам, бу айтгандек бўлсам, нечун мендан сабоқ олади, бўлмаса нега ўз устодини ҳақорат қилади?!».

Шундай қилиб, фақих халқ олдида шарманда-ю шармисор бўлибди. Бундай кўрнамаклар ҳали ҳам учраб туради.

Кўрнамакнинг кўзи оч,
Аммо қалби кўр.
Маънан ғариб, бечора
Пешонаси шўр.

1969

УЗОҚ ҲАЁТ СИРИ

Шарқнинг улуғ инсоншунос шоири Шайх Саъдий юз йилдан ортиқ умр кўрган.

Шайхдан умр узоқлик сирини сўраганларида у:

— Мен кўлимдан келганича нодонлар суҳбатидан қочишга, жоҳиллардан узоқлашиш йўлини очишга интилдим, — деган экан.

Кексалар умридан ибрат ол, ибрат,
Кексаларнинг сўзи лиммо-лим ҳикмат.

1969

ШОИР ЎҒРИСИ

Бир куни ҳаким Анварий Балх бозоридан ўтиб борар экан, бир тўда одамлар маъракасини кўриб яқинроқ борибди. Ўртада бир киши Анварий қасидасини ўқир, одамлардан унга таҳсин ёғилар экан.

Анварий олдинроқ чиқиб дебди:

— Эй нотик, ўқиган шеъринг кимники?

— Анварий шеъри, — дебди у.

— Анварийни танийсанми?

— Нима деяпсан? Анварий — менинг ўзимман!

Шунда Анварий кулиб юборибди ва:

— Шеър ўғрисини эшитган эдим-ку, аммо шоир ўғрисини энди кўришим, — дебди.

Шоир, сўзинг ўғирлашса,
Кетавергил силтаб қўл.
Агар ўзинг ўғирлашса,
Не қилардинг, ҳушёр бўл.

1969

МУҚОВА ГҲЗАЛЛИГИ

Устоз Миртемир янги китоблари нашр қилинадиган бўлса, ҳар гал энг талабчан ва жиддий муҳаррир танлайдилар-да, «рахмсиз равишда чизинг» деб туриб оладилар.

Китобларнинг мазмуни сушт, аммо босилиши чуст бир адибни биламан. У безакчи рассомларнинг яхшисини танлайди ва бутун кучини китобининг ташқи безагини орттиришга ташлайди.

Афсуски, китоб харидорлари орасидан ҳам чиройли муқовали китобларни қидириб юрувчилар кўп:

Бир дўстим бор, китоб олса ҳар маҳал,
Дейди: муқоваси бўлсин соз, зарҳал.
Силчиклаб боққанда кўрдим ўзин ҳам,
Фақат муқоваси экан мукаммал.

1969

ШЕЪР ҲАРОРАТИ

Ўзбекистон халқ шоири Миртемир домланинг олтимиш йиллик тўйлари кунларида Сирдарё педагогика институтида учрашувда катнашдик. Шу институт муаллимаси Миртемир шеърларининг ёшларга таъсири ҳақида сўзлай кетди:

...Олаговур, оловдек ёниб турган студент ёшлар даврасида бир йигит ўртага тушиб, ўтдек ёниб домла Миртемир шеърларини ўқий бошлаган эди, давра сув қуйгандек жимиб қолди...

— Ажаб, оловни олов билан ўчиришибди,— дедим мен ёнимда ўтирган Зулфия опага.

Киши юрагида аланга лов-лов,
Ажабмас авж олса сўздан зўр олов.
Сув, тунроқ бу ўтни ўчира олмас,
Унга сўздан ўзга топилмас жилов.

1969

БИР ШЕЪР ТАРИХИ

1962 йилнинг мусавффо ва серфайз куз фасли. Биз Миртемир ака билан Гаградаги Ёзувчилар уйида дам олардик. Баъзида жиндек-жиндек таржима билан ҳам шуғулланамиз. Бир кун гўзал Питсунда ярим оролига саёҳатга бордик. Унда XII — XIII асрлардан қолган бир ибодатхона бор. Бу черковнинг ўзига хос осори атиқа бўлиб сақланишининг сабаби ички безакларнинг бойлиги, нақшлардаги бўёқлар тароватининг ҳозирги кунгача сақланиб қолганлигида эди.

Унда кишини ҳайратга соладиган гўзал Биби Марям тасвири ҳам бор. Биби Марям жажжигина чақалоғи Исони бағрига босиб, ўта шахло кўзлари билан баланд гумбаз остидан боқар экан, ҳар қандай кишини ўзига ром этиб қўяди.

Менинг у ерга учинчи марта боришим эди. Аммо бу ажойиб санъат асарининг сеҳргар ва мафтункорлигини бунчалик сезмаган эканман. Миртемир ака унга боқдилар-у, лол қолдилар. Бир оздан кейин ташқарига чиқиб, боғ кезиб, ўрмонда сайр эта бошладик. Аммо энди менинг ёнимдаги дилкаш ва хушёр йўлдошим, ҳар луқма сўз, ҳар бир ҳаракатимни эътибордан қочирмайдиган меҳрибон устоздан асар ҳам қолмаган эди.

Энди Миртемир ака ҳеч нарсани эшитмас ва туймас, унинг бутун борлигини Биби Марям чулғаб олган... Ёнимда пичирлаб шеър тўқиб борар, шеърий сатрларни кўрсатгич бармоқлари билан ҳавога ёзар, шу ондаёқ кераксиз топиб, кескин кўл ҳаракати билан гўё ўчириб ҳам ташлар эдилар. Теплоходда, Гаграга қайтишимиз ҳам шу тахлитда ўтди.

Эртасига пешингача устоз ўз хоналаридан чиқмадилар. Фақат тушга яқин долондан ўтиб борар эканман кутубхонанинг ярим очик эшигидан:

— Где мой сын? — деган овозлари қулоғимга чалинди.

Бизнинг доим биргалигимиз ва ўзаро муносабатимизни кўриб у ердагилар бизни ота ва ўғил дейишар эди. Миртемир ака мени ўз хонамдан топмай, кутубхоначидан сўраб турган эканлар. Мен югириб кирдим.

— Юр,— дедилар устоз мени кўрибоқ ва хоналарига сургадилар,— мана бир шеър қоралаб қўйдим, эшит:

Чинакам сулуvsиз, чинакам барно,
Тенги йўқ сиймо.
Кўзингизда асрий ва сирли маъно,
Мужассам зако...

Шеър шундай қуйилиб келар эдики, улуғ бир дарёнинг сербарака баҳор ёғини файзидан жўшиб-тошиб жумбушга келганлигини ҳис қилардим. Қанча туйғу, қанча билим ва зако бор эди шеър давомида. Унда инсоният ҳақидаги теран мулоҳазалар нозик туйғу қанотида парвоз этар эди. Бир санъат асарига бунча ошуфталиқ, бунча мафтунлиқ қайдан келганига ҳайратда қолдим...

— Қалай? — дедилар. Мен эса лол эдим. Индамай ўз хонамга равона бўлдим. Бир оздан кейин қоғоз кўтариб чиқиб ўқидим:

— Шоир бўлмоққа, эй устоз, не керак?
— Фақат икки нарса,— бердингиз дарак:
Бир олам билимки, кексаларга хос,
Ва гўдак дилидек покиза юрак.

Миртемир акада бу ҳар иккиси жамулжам эди.

1969

МЕҲМОН

Замира қизим икки-уч яшарлигида ишдан келишим билан
— Ассалом алайкум, адажон, — дер эди-да, қўлимдан ушлаб
телефон томон тортар эди: «Ҳозир телефон қилинг меҳон
кесин!».

Меҳмон келишини ҳаммамиз ҳам ёқтирар эдик.

Дил ҳам уй чароғон келса гар меҳмон,
Меҳмоннавоз дилдек яшнайди инсон.
Бўлмаса жаҳолат ҳокими мутлақ
Меҳмондан тарбия топади мезбон.

Меҳмон дийдоридан ёруғ хонамиз,
Меҳмон шам, уй фонус, биз парвонамиз.

1969

ТҶН

Бир тўйдан сўнг куда чақириғи бўлди. Таомилга кўра
кудаларга тўн кийгизилди. Иттифоқо қуданинг акасига кийги-
зилган тўн енглари тор, ўзи калта чиқиб қолди. Ул кишининг
кўнгли эса, тўн енгидан ҳам тор экан.

— Мен куёвнинг амакиси бўламан-а, менга ҳурмат шуми! —
дея тўнни ечиб зарда билан ташлаб кетди.

Шунда кўпни кўрган кексалардан бири секингина жилмайиб:

— Қудаси билгандек тўнни ақлига ўлчаб кийгизган экан, —
деди.

Бидъатга берилиб дилинг тор қилма,
Кийилмас тўн учун ўзинг хор қилма.
Қанча эл бойлиги сандиқда ётар,
Сўзингдан уял-у «тўндан» ор қилма.

1970

УЗУМ ЙИҒИНИДА

Узум узар эдик, баъзи бошлари бир челақ келади. Ғужумлари
ҳам зич, банди бақувват. Баъзилари эса сийрак, банди қилтириқ,
шираси паст. Айниқса бандлари эътиборимни жалб этди.

Юқ қанча оғир бўлса банд шунча бақувват бўлибди ва
аксинча.

Болаларимизни қанчалик папалаб, ҳаёт қуёшидан беркитиб,
юкини ўзимизга олсак, улар шунчалик қилтириқ бўлиб ўсишар
экан.

Киши хуснин қачон зийнатда кўрдим,
Сояпарни охир кулфатда кўрдим.
Меҳнат ажратаркан касни нокасдан,
Инсон гўзаллигин меҳнатда кўрдим.

1970

РАССОМ БЎЁҒИ БОШҚА

Бир ҳаваскор рассом кечалари ухламай, тунги кўринишларни чизар экан. У ўз расмларини Абдулҳақ Абдуллаевга кўрсатгани олиб келганида, иттифоқо мен ҳам бор эдим.

Расмга анча куч ва билим сарфлангани кўриниб турар, аммо ҳаммаси қора бўёқ билан ишланган эди.

Буни кўрган Абдулҳақ ака унга:

Иним, кечаси ҳамма нарса қора кўринса-да, аслида улар қора эмас. Оддий одамгагина шундай кўринади, — деди. — Мана бу оқ деворни кўринг.

Бўёқ ва оддий кишиларга у фақат оқ рангда кўринади, рассом эса, бунда юзлаб ранг кўради.

Оддий ранг эмасдир, дўстим, яхши боқ,
Санъаткор кўзига кўринган бўёқ.
Бўёқдан мусиқа эшитолмаса,
Санъаткор бўлолмас ундай кар қулоқ.

1970

МУЛЛА БИЛГАНИН ЎҚИР

Бир ҳамкасбим барча ишга таниш-билиш қидирар, шу йўл билан ғайри қонуний ишларни ҳам ундирар эди. Унинг шундай қилиб юриши гашга тегарди. Ўзи ҳам шундай йўллар билан ўсиб унган шумғиялардан экан:

Мулла билганин ўқир.
Бўзчи билганин тўқир.
Мокидек бир чизикдан,
Қатнайди дили сўқир.

ХАРТУМ ВА ФИЛ

Нега менинг хартумим кичкина-ю сеники катта деб пашша филдан араз қилиб юрибди.

Бечора ўзини филга тенг кўрар эканда...

Баъзиларда филдек азим ҳиммат бор,
Баъзи кишиларга пашша таъби ёр,

На қилсин бечора хартумга қараб,
Ўзин фил билса-ю топмаса қарор.

1970

ҚИЗҒАНИШ СИРИ

Бир бообрў ва бамани киши беш олтита ақлли гапни
тўтисимон ёдлаб олган, ташқи зийнати қуюқ, ички тийнати
қуруқ киши билан дўстлашиб қолганига ҳамма ҳайратланар
эди.

Ҳатто бу «дўст» уни ҳаммадан қизғанар, шунинг учун ул
обрўли кишини бориб кўрмоқчи, ёки байрамларда табрикламоқ-
чи бўлганларни турли сўзлар билан чалғитар эди.

Кейинчалик билсак, бошқалар олдида ўзининг нурсизланиб
қолишидан қўрқиб шундай қилар экан.

Ой нурсизланади чиққанда офтоб
Бундайлар денгизнинг устида хубоб.
Хуснин кўз-кўз қилар қуёшга кўпик
Куйида бўлади доим дурри ноб.
Кўк, қизил товланиб кўринсалар ҳам
Бундай кўпикларнинг ҳусни бир сароб.

1970

ГАП ҲАЖМИ

Бир киши эзмалик билан ҳамсухбатларини оғзига қаратиб
ўлтирар эди.

Улардан бири:

— Буни қара, ичидан чиқариб гапиряпти, — деди.

— Ҳа қорнидан, — деди иккинчиси, — қорнининг ҳажмига
қараганда гапи ҳали-бери адо бўлмайди.

Ҳа, гап ҳам ҳажмга қарар экан-да, юракдан чиққанда эди,
ҳисқа лўнда ва пурмаъно бўлар эди.

Сўз юрак қонидан бўлади ҳосил,
Уни ерга уриб хор айламагил.
Ҳар сўзни ўлчагил, ақл мезонида,
Маънисиз валақлаш, хорликка восил.

1970

ЖОЙИНГНИ БИЛИБ УЛТИР

Хоразм шоҳи Отсиз даврида яшаган зукко ва доно шоир
Рашидиддин Ватвот ҳар доим йигин, базмларда шоҳ ёнида

ўлтирар эди. Бир куни у кечроқ келиб қолибди. Ҳеч ким юқоридан ўз жойини бермабди. У қуйирокда ўлтириб қолибди. Бу ҳол унга қаттиқ таъсир этиб бадиҳа шеър айтибди. Шеърининг мазмунини шундай экан: «Эй подшо, мен сенинг базм-мажлисининг нималигини энди тушундим, у бир денгиз. Денгизда эса дурру жавоҳир қуйида, хас-хашак юқорида бўлади».

Мажлиси денгизга ташбиҳ этилганидан аввалига қувонган шоҳ сўз оқибатини ўйлаб қараса ўзи ҳам юқорида қалқиб юрган хас-хашакка қўшилиб қолибди.

Жаҳл билан шоир Ватвотни саройдан қувиб юборибди. Қувғинда юрган Ватвотга заршунос дўстларидан бири:

— Юқорини талашмоққа ҳожат йўқ эди-ку, — дебди.

— Мен ўзим эмас, истеъдодим хўрлангани учун чидай олмадим. — деб жавоб берибди Ватвот.

— Сенинг истеъдодинг шуъласи пастдан янада ёрқинроқ барқ уриб турган эди. Шам ҳам қоронғи тунда равшанроқ кўринади-ку.

— Мен шам бўлишни эмас, кеча-кундуз дарахшон қуёш бўлишни истайман, — дебди Ватвот унга.

Қуёшлик даъвоси осон эмасдир,
Бунинг учун сендан нур эмсин элинг.
Боғми, чўлми бирдек нур сочар қуёш,
Ҳеч бўлмаса равшан бўлсин ўз дилинг.

1970

ҲАР ҲУНАРНИНГ ЎЗ СИРИ БОР

Ўзбекистон халқ рассоми Абдулҳақ ака портрет ишлар эдилар. Аввал оддий кўмир билан чизиб сўнг бўёқ берар эканлар. У киши дам ўтмай полотнога яқинлашиб «пуф-пуф» деб дам солгандек бўлдилар.

— Расмларингиз нега жонли чиқади десам, Сиз уларга «дам солиб», жон киритар экансиз-да, — дедим.

— Ҳа, «дам солмаса» бўладими, деб яна пуфлай бошладилар.

Бундай қарасам, у киши полотнодан кўмир кукунларини тозалаш учун пуфлар эканлар.

Ҳар ҳунарнинг сир-асрори бор,
Уни билар устод санъаткор,
Дам сололса дилдан чиқариб,
Шу асарга умрзоқлик ёр.

1970

КАЛТАБИНЛИК

Бир аёлнинг уч келини ва бир қизи бор эди. У келинларининг иззат нафсига тегиб бўлса ҳам қизи ғамини еди. Бора-бора қайнона ҳам, қайнсингил ҳам келинларга шумшик бўлиб қолишди.

Охири аёл вафот этиб кетди. Қизи эса, якка-ю ёлғиз, ана шу келинойиларига қараб қолди.

Албатта келинойилар ҳам, акалар ҳам ҳар хил, бири рўйхуш бермаса, бири берар-у, аммо маҳалла халқи кампир вафот этиши билан унинг калтабинлиги ҳақида гапириб, қизнинг холига ачинишди.

Калтабинлик доим бошга фалокат,
Ҳар иш оқибатин ўйламак керак.
Мева берган дарахт эъзозланади,
Саржинга кесилар соясиз терак.

1970

АМАЛДОРНИНГ ЯККАЛАНИШИ

Бир киши амалдорлик пиллапоясидан юқори кўтарилиб бораверди, унинг атрофини ўраган лаганбардорлар кўпаяверди.

Уйда ҳам, ишда ҳам, тўйда ҳам, дам олишда ҳам ўша-ўша лаган бардорлар. Амалдорнинг ҳақиқий дўстлари эса аста-секин ёдга ҳам келмай қолишди. Узларини четга олишди.

Вақти келиб, амалдор ишдан тушди, қараса, атрофида ҳеч ким қолмабди.

Қарилик ҳам худди шундай. Қариганда ёлғизланиб қолганлар камми?!

Қарилик олтин куз, ҳаёт яқуни,
Баҳоридан маълум кузнинг мазмуни.
Ешлиқда тамалин қўймаган одам,
Не ажаб, хор бўлса кексалик куни.

1970

ШАРЖБОП БАШАРА

Бир санъаткор совриндор бўлди. Рўзномада унга рассом ҳазили босилиб чиқди.

Хотини газетани олиб келиб, деди:

— Мана буни кўринг, менинг башарам шаржга тўғри келмайди деб юрар эдингиз, мана бошланибди, энди, чиқараверади, бинойидек...

— Ҳа, энди шаржбоп бўлиб қолибмиз.

Буни эшитиб кўнгилдан ўтказдим: Шарж ҳам икки хил бўлар эканда. Ҳамма шарж бўла-бўла сўнг совриндор бўлади. Баъзилар эса, совриндор бўлганидан сўнг шарж бўлар экан».

Байт:

Аввал халқ ёқтирсин, сўнг гул чамбари,
Бўлма гул чамбарла халқингдан нари.

1970

БОШ ВА ҒИЛДИРАК

Бир идоранинг хўжалик бошлиғи идора хизматчилари учун нима келса янгисини ўзига олиб, ўз эскисини бошқаларга узатишни касб қилиб олибди.

Бир куни шу идора хизматчиларидан бирининг шофёри:

— Машина ғилдиракларининг янгисини ўзига қўйиб, кейин бизга беради, — деб ғиғони чиқиб гапириб қолди. Ёнида турган зукко, аскиячи шериги бунинг гапига:

— Ҳа, шунга ҳам хафа бўласанми, у бечора боши билан эмас оёғи билан ишлайди, демак ғилдиракларга муҳтожлик унда кучлироқ, — деди.

Барча сўзи бўлса тўғарак,
Бошида йўқ ақлдан дарак,
Хафа бўлма сенга тенмаса,
Унга кўпроқ керак ғилдирак.

1971

ОЛТИНГА ТЕНГ БАЙТ

Саъдий Шерозий Сурияда яшаган чоғида мамлакат подшоҳининг одил ва доно, иши сермаъно, ҳар бир сўзи бурро вазири бор экан. Вазир анча ёшга кириб кексайиб қолибди, давлат ишларидан ҳам жуда толибди ва ўзи тарбиялаб етиштирган шогирдларидан бирини ўз ўрнига қўйибди. Ўзи эса Умар Хайёмнинг

Тингла, қадим дўстим, борсан ҳамиша,
Бевафо фалакдан қилма андиша.
Қаноат қунжида ўлтириб танҳо,
Фалак ўйинларин қилғил томоша.

деган сўзларига берилиб кетибди ва гўшанишинликни ихтиёр этибди.

Аммо унинг ўрнига бўлган вазир, ақли сағир, фаросати яғир чиқибди. Ишларида хом-хаталалик содир бўла бошлабди, атрофидаги одил ва оқил кишилар кўзини ёшлабди. Ўзбилармон-т

лик билан ҳеч кимга қулоқ солмас, ҳеч кимсани, ҳатто ўз устозини ҳам назарписанд қилмас, баъзан эса унга сўз наштабини санчишдан тоймас экан.

Собиқ вазир «Фалак ўйини»нинг биринчи зарбасигаёқ дош беролмай оҳ чекиб ўтирганида Саъдий унинг ҳузурига кириб қолибди, воқеадан хабар топиб қўлига қалам олибди:

Арзон тош синдирса зар косани гар,
Тош нархи ошмайди, пастга тушмас зар.

деб ёзибди у бир лавҳага.

Собиқ вазир ўқиб, чуқур хўрсиниб гап тагига етибди, дили хотиржамлик касб этибди.

Мен яқинда шундайлардан бирини учратдим. Эҳтимол у биргина нусҳадир. Аммо инсоният учун ўз қадр қимматини йўқотмаган бу ажойиб байтни олтинга тенг деб атадим.

Кўзингни босмасин амал шираси,
Бордир ҳар умрнинг гира-шираси.
Ҳаёсиз эзмагил инсон юрагин,
Анормас, чиқмайди шарбат-шираси.

1971

КИТОБ ФАЙЗИ

Менинг бир ёмон одатим бор, ким китоб сўраса йўқ демайман. Аммо у вақтида қайтариб бермаса-чи! Унда иккинчи маротаба ҳеч қандай илтимос билан ҳатто кўлдан ўтказилган газетани ҳам ололмайди.

Чунки ундай одамга китоб таъсири ўтмабди. Ундайлар китоб файзидан баҳрасиз, китоб кўтариб юришни ҳам бир мансаб билади.

Қайси бошда мансаб ҳавоси қизиқ,
Унда камолат кам, завқи эса зиқ.
Бундайлар файздану фазлдан йироқ,
Китоб варагида мисли зар чизик!

ТўНИНИ УНГ КИЙДИМ V

Бир дўстим бор эди. У билан ёшликдан дўст бўлмасак-да кейинчалик ҳамкасблар сифатида дўстлашган, унинг олимлигини ҳурмат қилар, ғайратини қадрлар эдим.

Фавқулодда у каттароқ бир амалга миниб қолди, гўё тўнини

тескари кийиб олди. Ким билади, эҳтимол энди ўнгини кийгандир. Унинг башараси бошқа экан.

Дўстимнинг калтафаҳм ва калтабинлиги кундан-кунга очила борди, бир куни ўз отаси менга дардини ёрди:

— Ўғлим, илгари анча дўст эдинглар бизнинг ўғил билан, борди-келдиларинг бор эди, у амалдор бўлгандан бери сиз ҳам оёғингизни тортиб қолдингиз.

Мен нима деяримни билмай сукутда турар эдим, чол яна давом этди:

— Узиям анча дағаллашиб қолди, ё сизга ҳам бирор ноҳақ гап айтдим?

— Йўқ, ота, вақтлари зиқ, ишлари кўп, безовта қилмай дейман. Уйга келиб ҳам бу суҳбат менга тинчлик бермади:

Дўст қидириб янглишган замон,
Азобланди, қийналди вайдон.
Аммо шундан мамнундир дилим,
Видон бўлди чин дўстим ҳар он.

1971

ПАЙВАНД

Машҳур селекциячи олим Акром Дадабоев бир тўйда қадаҳ кўтариб ажойиб тилаклар изҳор этдилар:

Ул кишининг сўзи табиий танлаш борасидан бошланиб навларнинг яхшиланиши, ҳозирги оилаларда етишаётган ёшлар ҳам шунга ёрқин мисол эканлиги, куёв ва келиннинг қандай оилада тарбия топганлиги келгуси ёш оила ривожига аҳамияти ҳақида сўзлар эканлар, мен ҳам шу пайровни давом эттириб куёв киму келин ким деган ўйга толдим ва уйга келгач, кўлга қалам олдим.

Куёв ҳақидаги ўйларим бир рубоий билан якунланди. Унга «Куёв ва ўғил» деб сарлавҳа қўйиш мумкин:

Ўғил кўнглин ололмасак на ўғил, на биз хафа,
Куёв кўнглин ололмасак ҳам куёв, ҳам қиз хафа.
«Куёв — ўғил» дер эдилар, нозик экан ўғилдан,
Куёв кўнглин ололмасак, қудалар жиз-биз, хафа.

Аммо келин-чи? Келин масаласи бундан ҳам нозик ва мураккаброққа ўхшайди. «Келинлик — Бедилдан қийин» деб бежиз айтмаган халқимиз.

Мен келинни пайвандга ўхшатдим. Ниҳолликда эмас, ўз заминига илдиз отиб, қуёшли ва соя томонларига мос шоҳлаб, мева бериб турган катта дарахтга қилинган пайванд. Ўз ҳулқи-

одати, ўз анъаналари, ўз фазилатлари ва ўз иллатларига эга тирик бир организмга бошқа шундай организмдан кесиб олиб келиб уланган аъзо. Бировнинг юрагини бировга қўйгандек гап.

Бунда қайнонани боғбонга ўхшатса бўлади. Янги пайванд ўзини тутиб, дарахтга улашиб ўсиб кетгунича боғбон қанча жон куйдириши, ҳушёрлик билан уни иссиқ-совуқдан сақлаши керак. Яхши боғбон уни чипта билан сиқиб боғлайди, орасидан совуқ шамол ўтишига йўл қўймайди. Лой билан ўраб шувайди, иссиқда сув қуйиб туради.

Уйлаган сайин бу ташбихнинг янги томонлари очилаверади. Боғбондан фақат меҳрибонликкина эмас фидойилик ҳам талаб этилар экан.

Кўпни кўрган зийрак ва хушфаҳм қайноналар аввал келин кўнглини олади сўнг ўз фарзандларига боқадилар. Бу ҳам худди боғбоннинг пайванд ниҳолига бўлган муносабатини эслатар экан. Боғбон ҳам илдиждан келаётган озуқа дарахтнинг ўз шоҳларига кўпроқ кетиб қолавермасин деб, уларни кесиб қискартади.

Бу — фидойилик эмасми, бу ўз фарзандлари нафини қирқиб ёш ниҳол, ёш оилага қудрат бахш этаётган оналар тимсоли эмасми?

Келин пайванд, келин ёш ниҳол,
Боғбон эрур оқил қайнона.
Оқ сут беролмаган бўлса-да
Меҳрин тўкиб бўлмиш чин она.

1972

ҚОВУН ШАРБАТИ — ЭЛИНГ ИЗЗАТИ

Элимизда қовун, тарвузга аталган анъанавий фотиҳа одати мавжуд эди.

Қовун еб бўлингач, оталаримиз:

— Омин, ширин-шарбат, манзил обод, эккан-тикканни бобо деҳқон. қўлласин, деҳқонига раҳмат,— деб фотиҳа тортар эдилар.

Сўнг пўчоқлар йиғиштирилиб олинар эди.

Ҳа, дарҳақиқат у вақтларда қовун, тарвузлардан шарбат томиб турар эди-да.

Менинг икки тоғам деҳқон. Булардан бири Ғофиржон Сулаймонов колхозда тракторчи эди. У Улуғ Ватан уруши қурбони. У айниқса қовун экишда миришкор эди. Унинг «Рустам полвон», «Барги нозик», «Ананас» («Уч уруғ» ҳам дер эди у), «Босволди» ва бошқа қовунлари таъми ҳали ҳам оғзимда.

Мактабдан каникулга чиқишим билан у мени Тўйтепага олиб кетарди, биргалашиб тўқайдан қамиш ўриб чайла қилардик, холаларимни қовун бошига кўчириб чиқардик.

Айниқса, «Рустам полвон» қовунини кузда узишгани ёдимда. Ҳар бирини биттадан замбилга солиб, иккала тоғам кўтариб чиқишарди. Бошмалдоқдек келадиган бандидан тўрт эллик қолдириб қирқма қилиб узишарди. Кўкимтир тўнли, чукур-чукур йўлли бу қовунларнинг биттаси тўкмада бир улфатга етаверар эди.

Қани ўша қовунлар?..

Мен Ҳиндистон, Эрон, Арабистонда бўлганимда бир нарсага хайрон қолдим. Мен санаган мамлакатларнинг обу ҳавоси бизникига яқин, қовун, тарвузлари ариқдан сув ичади, иссиқлик ҳам етарли.

Аммо бу мамлакатларда қовунлар жуда бемаза, уларни ё туз билан, ё шакар билан ёйишади.

Бунинг сабаби ер-сувда эмас, уруғликда экан. Бизнинг ота-боболаримиз асрлар бўйи танлаб эканлар ва шундай навлар етиштирганлар. Ширин чиққан қовун уруғини ўз пўстига олиб кўйишар эди. Халқимиз шуларни «бобо деҳқон» деган.

Бобур Қобулда туриб, Фарғонадан қовун ташитдириб еганлигининг сабаби ҳам мана шунда.

Энди-чи, энди баъзи қовунчилар (уларни деҳқон дейишга тилим бормади) ота-бобо ҳурматини ҳам оёқ ости қилиб, сув ва селитрага зўр бермоқдалар, селитрадан асрлар бўйи етиштирилган навлар бузилиб, сувдан эса деҳқончилик шарафи ювилиб кетмоқда.

Энди қовун сўясиз-да бир карж олиш билан берган пулингизга ачининб, кўтариб келган меҳнатингизга ғижиниб қўл тортасиз. Иш фотиҳага ҳам бормади, емасданоқ пўчоққа ташлайсиз. «Манзил обод» деган хайрли сўз ўрнига дилингиздан «эх, касофат, яна заҳарланиб қолмайлик», деган гап ўтади ва хуснини кўриб талпиниб турган бола-чақани бу заҳардан эҳтиёт қилиш чорасини кўрасиз.

Деҳқон қовунининг оқса шарбати,
Бу ота ҳурмати, халқин иззати,
Ота-бобосига бўлса ҳурмати
Номига ёгилур элнинг раҳмати.

1972

ИСКАНДАРГА НАСИҲАТ

Искандар эронни забт этганида фақат подшо авлодларинингига эмас, сарой хизматида бўлган барча амалдорлар ҳам қириб

ташлаб, улар ўрнига ўз хешларини кўймоқ фикрини кўнглига олибди ва Арастуга маслаҳат солибди. Олим хаёлга чўмиб чуқур ўйлаб кетибди ва шундай сўзни этибди:

— Бундай қилмоқ хатодир. Зеро, аввалам бор ўз хешу акроболаринг ҳамма амалларни эгаллашга етмайди, сониян, улар сенга орқа қилиб ўз вазифасин яхши адо этмайди. Ва яна ўз амалларини суйи-истеъмол этишлари туфайли бедодлик зоҳир бўлғуси, ҳақиқат ўлғусидир. Яна бири буким, сарой аёнлари орасида собиқ подшога ким сидқи дилдан хизмат қилган-у ким амал ва мол учун юрганини аниқламоқ даркор, булардан бири сенга хавфу хатардир, иккинчиси эса безарардир.

Амалпараст — разилдир, буни унутма,
Ундайларга мурувват жомини тутма.
Амал учун розидир хизмат қилишга,
Шунисидан фойдалан, садоқат кутма.

1972

ТАХАСУБ

Трамвайда бир ёш келин уч-тўрт дугоналари билан қаҳ-қаҳ уриб сўзлаб борар эрди:

— Қайнонам элликдан ошган, қайнотам олтмишдан, катта ўғилларидан икки набиралари ҳам бор, аммо мен тушгандан бери ул киши ҳам келинликни тахассуб қилиб қолганлар, сартарошхонадан чиқмайдилар, бичиқчи-тикувчидан бери келмайдилар, овқатни ҳам уч кунлигини бир пишириб холодильникка тикадилар, ҳеч ерда ишламасалар ҳам вақтлари етишмайди. Кийим-кечакларигина эмас, қош теришлари ва соч турмаклашлари ҳам ўзгариб кетган, ҳатто ўз қизлари келиб танимай қолди...

Ёш қилиги кексага бахш этмайди салобат,
Соч бўялгани билан тик бўлмас қадду қомат.
Ёшлик ўзга бир дунё, кексалик ўзга олам,
Ёшингга қараб иш тут, эл этмасин маломат.

1972

ЛАЪНАТИ НОМЛАР

Истироҳат жойларимизни кўркем ва шином қилиб турган дарахтлар танасида жароҳат, ҳордиқ олмоқ учун қўйилган ўриндиқлар тахтасида, кувончбахш ҳайкалчалар, тоғлардаги табиат мўъжизаларида доғ бўлиб кўзга ташланадиган тоқ-тоқ ва жуфат-жуфт исмларни кўриб, бу одамларнинг нақадар шухрат-парастлигига ҳайрон қолдим.

Улар Герастратдек ободонликни найрон этиб, гўзалликка доғ тушириб, шуҳрат қозонмоқ бўлибдилар...

Аммо одамлар лаънати ўз эгасини беҳато топсин учун, доғ ўрнига номларини аниқ ёзиб қўйибдилар.

Билиб қўй, ҳар ном ҳам бўлолмас безак,
Баъзи ном инсонлар қонида безгак.
Экинзорни бузган қобонлар улар,
Ундайларга қобон таъби эгизак.

1973

УСТОЗ ОТАДАН УЛУҒ

Саъдий замонида бир бойвачча мантиқ илмидан сабоқ олмоқ учун бир олимга шогирд тушибди. Бир неча йил ўқиш-ўрганишдан сўнг мустақиллик фотиҳасини олмоқ ниятида дастурхон тузаб устози ила бир неча кишини чорлабди. Меҳмонлар орасида шайх Саъдий ҳам ҳозир эканлар. Бойвачча ҳеч кимга сўз бермай ўз отаси ва устозини бир мавқега қўйиб:

— Менинг икки отам бор, мана шу икки отам мени шу даражага етказишди, бири туққан отам, иккинчиси устозим фалончи,— деб маҳмадоналик қилаверган экан Шайх Саъдий ўзларига хос ҳазилкашлик билан оғиз очиб:

— Устозни «отам, отам» деган билан иш битмайди, бўтам — дебдилар,— бу гап мантиқи устозни ҳам, отани ҳам ерга уради, гўё онангни устозга беникоҳ бергандек, аслида устоз отадан улуғ. Зеро отанг сени осмондан ерга олиб тушган бўлса, устоз сени қаро тупроқдан осмон авжига кўтаради.

Устоз отадан улуғ,
Деган халқнинг сўзи бор.
Унинг ҳар сўзи қутлуғ,
Хушёр, ўткир кўзи бор.

1973

ТУЛКИ ДУМИДАН МАЪЛУМ

Темир йўл саёҳатининг ҳам ажиб томонлари бор. Унда турлитуман одамлар билан учрашасан.

Бир сафар купеда каттагина хўжалик ташкилотининг бошлиғи билан ўтириб қолдик. У анча ёшга бориб қолганига қарамай яқингинада институтни сиртдан ўқиб битирган экан. Институтни янги битирган одам ҳадеб шуни гапираверади. Бу киши ҳам қандай қилиб имтиҳонларни қойил қилиб ташлагани ҳақида тинимсиз сўзлар эди.

Аммо у «имтиҳон билети» ўрнига нуқул «бюллетень» сўзини ишлатар эди. Олти йил ўқиб, ўн икки сессия топширган кишининг қай йўл билан институт битирганини шу биргина сўз фош этиб турарди.

Касални иситмаси этади ошкор,
Уни бекитмоқчи бўлсанг ҳам зинҳор.
Не-не қиёфага кириб кўрса ҳам
Тулки ўз думидан билинар, айёр.

1973

ГУЛЧАМБАР ВА ХОКИСТАР

Қадим замонда фарангистонлик икки олим Ҳиндистонга келишган экан. Уларни Бомбей рожаси қабул қиладиган бўлибди. Олимлар сарой дарвозасидан киришлари билан икки томонда саф чеккан мулозимлар улар бўйнига гулчамбар илаверибди.

Меҳмонлардан бири беибо, шуҳратпараст экан. У бир-икки қадам олдинда шошиб бориб, икки томонга ҳам бўйнини чўзиб гулчамбарларни илиб олаверибди. Иккинчиси эса хокистар ва тортинчоқроқ бўлгани туфайли гарданида биргина гулчамбар билан унинг кетидан кетаверибди.

Улар шу зайлда рожага яқинлашибдилар. Рожа қараса ҳамма гулчамбар бир олимнинг бўйнига илинаётибди.

— Бу нимаси, анави меҳмонга қаранглар, — деб ўшқирибди у мулозимларига.

Шунда барча мулозим камтарин олим томон югурибди. Охирги икки гулчамбар шахсан рожанинг ўзидан бўлиб, уларга бир шодадан марварид ҳам кўшилган экан. Шошиб қолган мулозимлар билимдонликда шеригидан ўтса-да, ўзи камтарин ва хокистар олим бўйнига уларни илишибди.

Бошингни қанчалик илгари чўзма,
Ҳаё доирасин тарк этмасин, боқ.
Пуч ёнгоқ сув узра қалқиб юради,
Пастдан униб, ўсар мағзи тўқ ёнгоқ.

1973

МУҲАББАТ ҚУДРАТИ

Ишқ муҳаббат кучи ҳақида, ёрга интилиш ҳақида озмунча нарса ёзилмади. Бу интилиш Фарҳод бўлиб тоғларни қўпорди, Мажнун бўлиб саҳройи жониворларни ром этди.

Аммо интилиш кучининг яққол ифодасини электрда кўрдим. Электр қуввати ўз акс жинсига етмоқ уч кўкдан чақмоқ бўлиб ер

қаърига киради... Икки симда келаётган қувват бирлашмоқ учун қанча-қанча ишларни бажаради, йўлида тўғри келган ҳамма нарсани куйдириб ўтади:

Муҳаббат кучидан бўлмагил гофил,
Филни пашша қилур, ё пашшани фил.
Қай дилга тушаркан муҳаббат чўғи,
Шу дил эгасини чин инсон деб бил.

1973

ҚОН БИЛАН КИРГАН

Саксондан ошган тоғамиз бўрлар — Хорун Сулаймон ўғиллари. Ул кишини ёшликларидан эски мактабда ўқитишган. Ун уч ёшларида қориликка ўтганлар-да сўнг уйдан қочиб кетиб интернатда ўқиганлар, футболчи, фаол комсомол бўлганлар, босмачилар билан курашларда жавлон урганлар, сўнг узоқ йиллар прокуратура соҳасида ишлаб, пенсияга чиққанлар.

Бутун умрларини халқ ичида ҳалоллик ўрнатишга сарф қилган бу отахон ҳаёт йўллари қисқача санаб ўтишим сабаби шулки, ул киши аллақачон саксондан ошиб кетган бўлсалар ҳам ҳануз гражданлик бурчларини бир оз ҳам унут қилмай, бу соҳада фаолликларини тирноқча пасайтирмаганликларидир. Ул киши радио-телевизордан, газета-журналлардан ҳам бир дам узоқлашмайдилар, дунё сиёсати, давлат арбоблари, ёзувчи ва журналистларнинг ҳар бир қадамини чуқур ва ҳалол таҳлил қилиб гоҳ севиниб, гоҳ фиғонлари фалакка чиқиб ўлтирадилар. Ул табаррук зот билан қачон учрашмайлик сафобашх ва сермаъно суҳбатимиз соатлаб давом этади. Бу аслида у кишининг зуволаси пишиқлигидан бўлса керак.

Бир куни Олий кенгаш мажлисларини муҳокама қилиб ўлтирганимизда ён кўшнилари чиқиб қолди. Салом-алиқдан сўнг суҳбатимизни давом эттирдик. Дунё ташвишлари устидаги қизғин мусоҳабамизни бир оз эшитиб турган қўшни бирдан сўзларини бўлиб:

— Хорун ока,— деб қолди,— кўчада бир трамвай йиқилиб қолса, турғазиб кўёлмайсиз-ку, дунё ташвиши бошингизда-я!

— Ҳа шундай, дедилар кекса камтаринлик билан,— қон билан кирган жон билан чиқади шекилли.

Мен эсам, уйга келгач ул табаррук фуқаро номларидан куйидаги сатрларни битиб кўйдим:

Юрак мунча зolimсан,
Гоҳ жоҳил, гоҳ олимсан!
Муштумдек жисмингда жаҳон ташвиши,
Бир қултим қонингда дунё гиш-гиши

Измингда тоғларни қўпориш ўзи,
Измингда ой, юлдуз, қуёшнинг кўзи.
Сиқилиб, қон ютиб эзилиш нечун?
Инсон деб ўзингни смириш нечун!?

1970

МАЪРУЗАЧИ

Муҳим бир ҳужжат муҳокама қилинар эди.

Қоғоздан мўзини узмай гапираётган маърузачининг, ўтирганлар билан иши йўқ, олдидаги ёзувларни ўқиш билан овора.

Бир оздан кейин кишилар аста ўзаро шивирлаша бошладилар. Бора-бора бу шивир шундай бир ғовурга айландики, маърузачи ўз овозини ўзи эшитмай қолди. Шунда у таққа тўхтаб:

— Мени райком юборган, кимга гапим ёқмаса залдан чиқиб кетсин, — деб туриб олди.

Орадан бир-икки дақиқа ўтар-ўтмас зал тинчиди.

Барча райком ҳурматини сақлаб жим ўлтиришга мажбур бўлди.

Сўз-кўнгил уммонин қаъридан гавҳар,
Ҳаяжонга солар бутун оламни.
Агар гавҳар эмас, пуч ёнғоқ бўлса,
Эътиборсиз қилар ҳар бир одамни.

1974

ОДАМОВИ

Бир институт ректори янгигина ишга тайинланган муовинини чақириб деди:

— Илмий ходимлардан бирига мукофот ёзиб берсангиз.

— Нечун, ҳозир мукофотлаш пайти эмас-ку, — ҳайрон бўлди муовин.

— Олий таълим вазирлигида комиссия ишлаётган экан, ўшаларни эртага биз зиёфат қилишимиз лозим экан, навбат бизга етибди.

— Хўп мен ўзим тушлик қилиб бера қолай, — деди ўринбосар, — неча киши, қаерда овқатланишади?

— Улар беш киши, бошқалар билан ўнтача бўлишар. «Гулистон» ресторанига айтиб қўйишибди. Сизга оғир тушади, бир-икки кишига мукофот ёзинг, буйруққа ўзим қўл қўяман, бундай одамови бўлманг.

Ректор муовини индамай чиқиб кетди-да, эртаси ҳамма харажатларни ўз ёнидан тўлади.

Шу-шу бўлди-ю вазирлик ҳам, ректор ҳам унга меҳмон

кутишни топширмайдиган бўлишди. Бундан кейин бу иш билан касаба уюшмаси раиси шуғулланди.

Бу воқеани қачон эсласам, Мавлоно Абдурахмон Жомийнинг шундай амалдорлар ҳақида айтган байтлари ёдимга тушади:

Мева тўлиқ дастурхонингда товуқ —
Бева уйи, етим боғидан солиқ.
Минган отинг арпасини отбоқар
Бошоқчидан тортиб олар ҳар сафар.
Овчи қушинг емиши эл жўжаси,
Бирор қашшоқ кампир унинг хўжаси.

1974

ОДАМ БОЛАСИ БЎЛ

Бир киши боласидан нолиб:

— Ўғлим жуда тўғри-да, унча-мунча лаганбардорликни ҳам билмайди, айёрликни ҳам,— деб қолди.

— Ҳа яхши бола экан, ўғлингиз,— дейишди унга жавобан.

— Ундайлар турмушда қийналади, тўкин ҳаёт кечира олмайди,— деб афсусланди:

Узинг ор-номусдан бўлибсан халос,
Чанг солмагил ўглинг виждонига ҳам.
Нокасдан тугилса унда не гуноҳ,
Камол топсин бўлиб фарзанди Одам.

1974

БЕЗАК

— Нечун баъзи санъаткорлар ва ёзувчилар орден-медалга ўч бўлдилар? — деб қолди бир санъатчи,— бирор маъракадан сўнг унга ҳеч нима тегмай қолса бошлиқлар ҳузурига кириб «нега мен қолдим?» дейишдан ҳам ор қилишмайди-я! Бундайларга нима етишмайди?

— Менимча мева, дедим. Баъзилар учун у безакдек гап. Баъзилар уни зебу-зийнат деб тушунадилар.

Арчани уйга олиб келиб ясатадилар. Аммо гилос, олча ё бирор мева дарахти бунга мухтож эмас. Уларнинг ўз ҳосили ўзига безак.

Унвон, нишон истаб бўлма кўп ҳалак,
Безаксиз қолдим деб тутмасин безгак,
Яхши асар шуҳрат, шонга эгизак,
Ҳар кимнинг ҳосили ўзига безак.

1974

ЖОМИЙ ҲИКМАТИ

Абдурахмон Жомийнинг «Баҳористон» китобларида шундай масал бор:

«Мусичадан сўрадилар:

— Нечун фақт иккитагина бола очасан, товуқлар каби кўплаб жўжалашга қувватинг келмайдими?

— Мусича болалари ота-онасининг жиғилдонидан овқатланади,— жавоб берибди у,— товуқ болалари бўлса, кўринган ахлатни титиб қорин тўйғази, бир жиғилдондан икки боладан ортиқни тўйғазиб бўлмайди, бир ахлатхонадан минг жўжа тамадди қила олади.

Истар эсанг агар ҳалол нон,
Йигаверма тор уйда кўп жон.»

Мен бу ҳикоятни ўқир эканман, ҳар гал болаларни ҳалоллик билан ўстириш, ҳалол едириб, ҳалол кийинтиришнинг нақадар аҳамияти катта эканлигини ҳис қиламан. Ва ҳар гал бир ўртоғим эсга тушади.

Ул киши ўзи профессор эди. Йигирма йилдан ортиқ катта бир шифохонага бошлиқ бўлди. Яхши топиб-тутишига қарамай доим болаларини беморхона овқатидан ташиб келиб едирди, ҳатто электр чироғини ҳам ўғирлаб ёкди.

Шул киши бирор фарзандидан ёруғлик кўрмай, афсуснадоматлар билан дунёдан ўтиб кетди, давлати ўзига буюрмай, бадномлиги одамлар қулоғига етди.

Иқбол изламагил ҳар нопокликдан,
Нопокликни асло қилмагил одат.
Нопоклик носиринг ерга букади,
Ташлаб кетар охир бахту саодат.

1975

ШАККОКЛИК

Самарқанддан келатуриб Жиззаҳда тўхтадим ва қуролдош дўстим Эркавой Исломов уйларида тунаб қолдим. Эрта билан ҳовлилари одамга тўлиб кетди. «Нима гап?» деб чиқсам, совхоз директорлари, колхоз раислари тўпланишган экан. Райкомнинг биринчи котиби бўлмиш Эркавой Исломов сув тақсимлар эдилар. Одамлар кетгач мен уларга:

— Ахир бу иш район сув хўжалиги бошлиғи ёки ижроия комитетининг иши эмасми? — дедим.

— Йўқ, ўзим қилмасам бўлмайди.

— Ҳали ўғитниям Сиз улашарсиз? — дедим аскияга буриб.

— Ҳа, бўлмасачи, — дедилар жиддий.
Шунда ён дафтаримга бир тўртлик ёзиб қўйдим:

Тол соясини беролмас терак,
Ҳар ким ўз ишини қилмоғи керак.
Райкомсиз район иши битмасмиш,
Мен бундай гапга шак келтирдим, шак.

1975

ЎҚИШ ВА ЎҚИШ

Идорага энди кирган эдим.

— Мумкинми? — деб бир йиғит кириб келди.

— Ўтиринг, — дедим саломига алик олиб.

— Мен фалон газетанинг адабиёт бўлимида ишлайман, — деди йиғит, — домла, бизнинг газетага қатнамай қўйдингиз, классиклардан ҳам ҳес нарса бермайсиз?!

— Газетангизга бостирган билан классикларни ҳеч ким ўқимайди, — дедим мен, унинг бирор иши тушиб келганини сезиб, — кечалари уйқумни харом этиб таржима қиламан, бари беҳуда кетади.

— Йўқ, домла, сизникини ҳамма ўқийди, хатлар келади...

— Ўқиганлари билан амал қиймайдилар; — дедим унинг гапини бўлиб, — Қани ўзингиз нима хизмат билан келдингиз, шундан гапиринг.

— Ҳа... Мен бир маслаҳат учун келган эдим, — дея ўз дардини бошлади...

Савод бошқа, билим бошқа, бил,
Олим бўлиш эмасдир осон,
Одам бўлиш ундан ҳам мушукул,
Энг аввало Инсон бўл, Инсон!

1975

ҲОФИЗ ЗИЁРАТГОҲИДА

1975 йил баҳори. Академик Б. Б. Пиатровский билан Эронга Фирдавсий мукофотини олгали келганмиз. Мукофот шартига биноан улар бизни ўн беш кун саёҳат қилдиришлари лозим. Шундай қилдилар. Биз Эрон бўйлаб сафардамиз. Саёҳатимизда академик Борис Борисовичнинг рафиқаси Репсима Михайловна ва менинг ўша вақтда Исфиҳон метал заводида хизмат қилиб турган ўғлим Алишер ҳам бирга бўлдилар.

Шерозга келдик, унинг ажойиб тарихий Мусалло боғидамиз. Фақат шу ерда ўсадиган, бир дунё гўзалликни ўзида мужассам этган сарви нозлар, анвойи гуллар. Сўлим бағрида Эроннинг

икки булбули — Саъдий ва Ҳофиз ором топган бу боғнинг хусну таровати таъриф ва тавсифга сиғмайди.

Биз албатта бу ерга жаҳон адабиёти даҳоларидан бўлмиш Саъдий ва Ҳофиз зиёратига келганмиз. Саъдий Шерозий қабрини зиёрат қилиб сўнг Ҳофиз Шерозий оромгоҳига ўтдик.

Ҳофиз қабр тоши устида шоир девонининг қўлдан-қўлга ўтавериб титилиб кетган қадимий қўлёзма нусхаси.

Сағана шайхларидан бири фол кўришни таклиф этди. Ҳофиз девонидан фол очиш, бу қадимий одат. Биз ҳам кўндик. Менга чиққан ғазалда шунадай байтлар бор эди:

Тонг саҳар вақти менинг сабру саботим бердилар,
Қап-қаро тундан олиб, оби ҳаётим бердилар.
Нагоҳона порлатиб жисмимни эзгу шуълалар,
Сарбаландлик жомиди янги сифатим бердилар.
Не муборак тун эди ул ва не ҳуррам кеч эди,
Ул қадр кечда менинг қутлуг баротим бердилар.
Мен агар шодмон етибман мақсудимга, не ажаб
Бу менинг ҳаққим эди, ҳаққу закотим бердилар.
Доимо Ҳофиз саҳарҳез, субҳидам олгай нафас,
Неча заҳматдан халос айлаб, нажотим бердилар.

Бу таржима кейинроқ, Тошкентга қайтгач бажарилган. У вақтда Мусаллода мен бу ғазални очган эканман, шайх уни баланд овоз билан ўқиб берганида эронли дўстлар билан барчамиз ҳайратга тушган эдик.

Ғазалда менинг кўп йиллик меҳнатим эвазига мукофот берилганига ҳам, менинг саҳарҳезлигим — ҳар куни эрта-саҳар туриб иш бошлашим ва бунинг зое кетмаганлигига ҳам ишоралар шундоққина билиниб турар эди.

Энди Алишер фолини кўрайлик. Унга чиққан ғазал қўйидаги байт билан бошланар эди:

Булбул ўйларким, ҳамиша унга гул гўёки ёр,
Гул ҳаёли — поизи булбулнинг дилига қилса кор.

Эндигина йигирма икки баҳор кўрган бўйдоқ йигитга бу ишқий ғазал байтлари ҳам жуда мос тушар эди.

Шунда мен бундан қирқ йилча илгари газетада ўқиган бир хабарни эсладим. Унда айтилишига кўра, шоир Алексей Сурков бошчилигидаги биринчи совет тинчлик ҳайъати 1947 йилда Эронга келган. Улар ҳам буюк шоир оромгоҳини зиёрат қилганлар. Уларга ҳам фол очиш одати ҳақида гапиришган. Алексей Сурков девонни очганида унга:

Дилинг комин берар дўстлик дарахтин ўтказ, эй инсон,
Адоватнинг ниҳолин юлки, бергай ғам, алам, армон.
деган байт чиққан

Эрондан қайтгач ҳофиз девонидан фол очиш бизнинг уйда
мароқли маросимга айланди.

Мен бу ҳикоямни буюк Ҳофизнинг қуйидаги байти билан
тугатгим келди:

Насиҳат тинглагил, жоно, тутурлар жону дилдан дўст —
Ақлли бахтли ёшлар ҳурмат айлаб кекса донони.

КЕТМОН СИРИ

Дала ҳовлимизда бир қўшним бор. Улуғ Ватан уруши
қатнашчиси. Мана етмишга кирмоқдалар, аммо ўзлари бақувват,
ҳамма ул кишини Туроп ака дейди.

Эртадан кечгача елкаларида кетмон, ер билан, дарахт, тоқзор
билан пайкал орасида ишлаб юрадилар. У киши менга доим:

— Шоислом, кетмонга дуо теккан, елкасига кетмон қўйган
киши ҳар хил касалликлардан ҳоли бўлади, дейдилар.

Иттифоқо мен ҳам ўшал киши ёнларидан жой олганман,
эрталаб барвақт туриб бир оз уёқ-буёқ юрган бўламан, керишиб-
келишиб оламанда елкамга кафтдаккина кетмончани олиб куни
бўйи ўзимга иш топаман. Ҳар ой шамоллаш одатим, катар,
стенокардия, радикулит деган номлари чиройли, қилмишлари
ҳунук касалларим бор бўйича йўқолиб кетди. Юрак қисишлари,
санчиғини айтмайсизми, унинг ҳам ҳажмини анча кенгайтириб
олдим шекилли, анча тинчиб кетди. Аммо Туроп ака ҳар куни
бир-икки бор хабар оладилар. Мени кетмон билан кўрсалар
суюниб:

— Қандайсиз, соғлиғингиз яхшими, кетмонни қўйманг, бунда
сир кўп, — деяверадилар. Кетмон менинг учун умуман меҳнат
рамзи бўлиб қолди:

Минг бир дардга даводир кетмон,
Кетмон — соғлиқ, кетмон — танга жон.
Жамият ҳам кетмонга муҳтож,
Жамиятнинг кетмони — деҳқон.

1976

КУЗАТИШ

Самолётда ўлтирибмиз. Июль ойининг жазирама кунлари,
соат кундузги иккидан ошган, кун найза бўйига келиб, аэропорт
ниҳоятда қизиб кетган. Ойнадан қарасам пастда икки киши
костюм ва галстукда бир қатор бўлиб офтобда қовжираб
туришибди.

Ҳайрон қараб ўтирдим, кимга бунчалик мулозамат?

Улар ўз раисларини кузатиб чиққан эканлар.

Раислари эса хонимлари билан курортга борар эканлар. Улар иттифоқан менинг олдимдаги креслода ўтиришарди. Ўзлари ҳам ҳижолат тортиб уларга кетаверинглар деб кўл силтар эдилар.

Аммо кузатиб чиққанларнинг кўпчилиги булар самолётга чиқишда ҳайралашиб кетган бўлсалар-да, бу иккиси қолишган эди.

Раиснинг хотини:

— Бечоралар кетишаверса ҳам бўларди, — деб кўйди.

Лаганбардорлардан доимо жирканар эдим. Биринчи бора уларга ачиндим, кўзимга бечора ва қашшоқ кўриниб кетдилар. Ҳа, соя жойда ҳарорат қирқдан ошиб турганда бу бечоралар маънавий қашшоқликка кўйилган ҳайкалдек қаққайиб туришар эди.

Ўзинг ерга уриб бечора қилма,
Маънан қашшоқлигинг ошкора қилма.
Одамгарчиликку аъло хулқ аммо,
Чегидан ошириб бет қора қилма.

1976

МАҚОЛ ТУҒИЛИШИ

Элда ардоқли олимимиз Азизхон Пўлатхон ўғиллари Қаюмов иморат куриш даврларида иккита мақол тўқибдилар:

Улардан бири: «Масаллиқ кам бўлса,
Маслаҳат кўп бўлади.

иккинчиси:

Уй ўй билан қурилади».

Менга бу ҳақда сўзлаб берганларида мен.

— Ҳа, куйган қўшиқчи бўлар, деганлари шу-да, — дедим.

Бошидан ўтган одам,
Ҳар сўзи дилга малҳам,
Мақол бўлиб қолади,
Эл ичра йўл олади.

1976

ҚАРИ БИЛГАНИНИ ПАРИ БИЛМАС

Жуда қадим замонда, жуда узоқ томонда одамлар қартайган оталарини борса келмас чўлга олиб бориб ташлаб келар эканлар. Подшонинг фармони шундай экан.

Бир йигит таомилга кўра жуда қариб кетган отасини опичлаб чўл қаърига кириб бораверибди. Чўл юриб, чўл ичида мўл юриб хўп чарчабди. Шунда кўзига катта бир тош кўринибди. Бир оз дам олай деб, тошга бориб ўлтирабди.

Шунда отаси минигида кулиб қўйибди. Ҳайрон бўлган ўғил отасидан қулни сабабини сўрабди. Ота:

— Уғлим, мен ҳам отамни чўлга олиб бориб ташлаганимда шу тошга ётириб дам олган эдим, — дебди.

Қайтар дунё эканини тушунган ўғилга бу жуда таъсир қилибди ва отасини қайтариб уйга олиб келиб, подшоҳ одамларидан яширинча парвариш қилибди.

Шу орада ҳамма ёқни ёв босиб, қаттол жанглار бўлибди. Қишлоқдан кетган йигитларнинг биронтаси ҳам қайтмабди. Қирғин урушда ҳолдан тойган отлар ҳам, одамлар ҳам ҳалок бўлиб, ё ярадор бўлиб жанг майдонида қолиб кетишибди. Фақат отасини саҳрога элтмаган йигитнигина оғир ярадор аҳволда оти ўз қишлоғига олиб келибди.

Ҳамма ҳайратда қолибди. Бу воқеа подшоҳ қулоғига ҳам етибди. Йигитни чақириб сўроқ этибди. Шунда йигит:

— Бир қошиқ қонимдан ўтсангиз айтаман, — дебди.

— Майли, айт! — дебди подшоҳ.

— Менинг бир қари отам борлар. Мен ул кишини одамлар кўзидан яшириб, ҳолларидан бабардор бўлиб турардим. Уруш бошлангичда фармонингиз билан барчамиз ёвга қарши отландик. Шунда отам мени чақириб: «Қулунлаган бия топ-да, урушга ўгани миниб кет, қулуни уйда қолсин», — дедилар.

Мен шундай қилдим, ёвни узоқ қувиб кетдик. Барчанинг оти толиқиб, ҳолдан тойиб йиқилди. Меники эса ўз қулуни томон интилиб мени уйга олиб келди. Бошқа тирик қолганлар ҳам етиб келишар, — дебди.

— Қари билганни пари билмас, деб шуни айтадилар-да, — дебди подшоҳ ва ўз фармонини бекор қилиб, энди қариларни тарбия қилиш, уларга меҳру муҳаббат кўрсатиш ҳақида фармони олий битдирибди.

Мен бу масални эшитиб Абулқосим Фирдавсийнинг бир байтини эсладим:

Бобо нарибага бўлса раҳнамо,
Ул ердан мўъжиза ундирар дунё.

1976

ГУЛ ТУКИЛСА, БҮЙИ ҚОЛСА НЕ АЖАБ

Устоз Миртемир ҳаётдан кўз юмди...

Бу мудҳиш хабар юракларнигина ларзага солмади, суякларни ҳам зирқиратди, кўзлардан аччиқ ёш сирқиратди...

Шундай бир ҳолатда юрганимда газетадаги ўртоқлардан бири менга:

— Сиз ҳам домланинг шогирдларидансиз, икки оғиз сўз ёзиб берсангиз, — деганида мен ҳомушлик билан:

— Қайдам... — дедим, бирор ваъда беришга ожиз эдим.

Бу оғир жудоликдан кўзда ёш билан, бу зилдек аламдан эгик бош билан нима ҳам дея олардик, тил калимага келмай турардик.

Миртемир орамиздан кетса-да, унинг буюк заҳмат ила яратган бизларни деб ясатган мактаби дарвозаси очик, унинг халқимизга тортиқ этган жавоҳирлари сочиқ. Эндиликда уларни теран идрок билан теришимиз, авлодларга, янги-янги шогирдларга етказиб беришимиз лозим ҳамда вожиб. Бу бизнинг устоз олдидаги шогирдлик бурчимиз.

Ҳар бир шоир умр бўйи ўз асарларини қайта-қайта саралайди. Улимидан сўнг эса, унинг асарларини тарих саралайди, йиллар нуридан, авлодлар шууридан ўтказди.

Устоз Миртемир бирор нарса ёзсалар «ёздим» сўзини ҳеч ишлатмас эдилар-да.

— Бир нарса қоралаб қўйдим, ўқиб берай, эшит, ортиқча жойлари йўқмикан? — деярдилар.

Ёки бўлажак китоб қўлёзмасини тутқазиб:

— Мана буларни синчиклаб кўриб чиқ, аямай таҳрир қил, раҳмсиз равишда ўчир, — дер эдилар.

Бу талаб Миртемир домла мактабининг энг асосий талабларидан бири бўлиб қолади. Мен аминманки, ўзига нисбатан, юрак қони билан яратиладиган фарзанди — яъни ижодига нисбатан ўта талабчанлик устоз Миртемир мактабининг асосий ҳикмати бўлиб қолади.

Саралаш, саралаш ва яна саралаш, саҳифаларни тинмай қоралаш, шоир Миртемирнинг ижодий шиори, унинг номус ва ори, шоир маҳоратининг жони, унинг ижод виждони эди.

Имонимиз комилки, шундай виждон билан ижод қилинган асарлар тарих сараловидан ҳам шараф билан ўтажак.

Миртемир қолдирган мерос кўпмиллатли совет поэзиямиз чаманининг бир чеккасини ҳамиша мунаввар ва муаттар қилиб туражак.

Гул тўкилса, бўйи қолса, не ажаб,
Шоир кетса, куйи қолса, не ажаб!
Дилларда овозин жаранги не хуш,
Мисраларда ўйи қолса, не ажаб!

1977

ХОМИЙЛИК

Вазирлигимизда бир шахс пайдо бўлиб қолди. У ҳеч кимга ишонмас барчага шубҳа билан қарар эди. Кириш имтиҳонларини назорат қилар экан мендан:

— Нима учун муаллимлар болалари чет тилини бошқалардан яхшироқ топширадилар? — деб сўради.

— Чунки уларнинг оталари ё оналари муаллим, улар ўз болаларига тегишли билим ва тарбия беришга астойдил киришганлар, ўқишга тайёрлаганлар, бошқалар деганларингизнинг кўпи қишлоқ болалари, мактабни ҳам пахта даларида ўтганлар...

Бахсимиз тугамасди. Шу тариқа сентябрь ҳам келди.

Шаҳар партия ташкилоти котибларидан бири: «Ота-бола бир жойда ишламасин, бу ҳомийлик бўлади», деб боланинг ота изидан боришига қарши туриб олди, барчанинг кўнглига ғашлик солди. Ажаб, унга ота ҳунарини бола эгаллаши каби қадимий анъанамиз ёқмади, кўп уқдиришларга, халқ тарихига боқмади. Унинг ҳаётга назари оиласи бола-чақасига қарамайдирган тубан ичкиликбозлар боқиши эди.

Вазирликдаги амалдор сентябрь аввалида яна келиб:

— Шарқ факультетида ишлайдиган фалон ўқитувчининг қизи шу факультетга кривди. Уни инглиз тилидан қайта текширишимиз керак. Онаси ҳомийлик қилиб аъло баҳо кўйдирган — деб қолди.

Мен:

— Бундай ғайри қонуний ишга руҳсат беролмайман, — дедим ва вазирга телефон қилдим. Ул киши ҳам менинг фикримни қувватлади. Аммо бу орада З. Хреновский (амалдор фамилияси шундай эди) аллақачон факултетга одам юборган экан. Айтилган қиз етиб келди. Мен унга қўққисдан қилинган ҳаракат салбий таъсир қилар, билганини ҳам айтилмай қолармикан деб қўрққан эдим. Бундай бўлмади. Талаба эшикдан кириб, салом берди-да гап нимада эканлигини билгач, Хреновский бирга олиб келган бошқа институт домлалари билан инглиз тилида сўзлаша кетди. Улар ўзлари шошиб қолишди. Шундай қилиб талабамиз кириш имтиҳонидаги беш баҳосини оқлади.

— Домлаларимиз ўз болаларига хомийлик қиладилар, аммо бу хомийлик ёшлигидан тарбия бериб, яхши ўқитишдан иборат. Қуруқ хомийлик эса сиздек амалдорлар болаларига қилинади, — дедим чидаб туролмай Хреновскийга.

У билан келганлар ҳам мулзам бўлиб қолишди

Хомий бўл, хомийлик бўлсин устозлик,
Бу йўлда ҳимматинг қилмасин озлик
Аслида хомийлик созликдир, созлик
Бу йўлда қилсанг оз қанча жонбозлик.

1977

ЯХШИЛИК ҚОТИЛЛАРИ

Одамларга чин кўнгилдан яхшилик қиласиз. Аммо баъзи шароитлар туфайли яхшилик натижаси бошқача чиқиб қолиши

ҳам мумкин. Бунӣ тушунмаган кишилар эса қилич кўтарадилар ва одамларда «ҳеч кимга яхшилик қила кўрма», деган фикрни уйғотадилар. «Яхшиликнинг тағи тешик», деган гап шундан чиққан бўлса керак.

Бундайларни мен яхшилик қотиллари деб атадим. Шундай одамлар туфайли дунёда яхшиликнинг уруғи қуриб кетмоқда десам хато бўлмас.

Бир воқеа ҳеч ёдимдан чиқмайди: 1942 йил кўкрагимдан ва ўнг ёлкамдан ўқ еб, оғир аҳволда фронтдан қайтганимда мени Мирзачўл район ҳарбий комиссариатига ишга жўнатишган эди.

Кунларнинг бирида бир отни миниб, иккинчисини етаклаб йўлга тушдим. Ўттиз чақиримли масофага пиёда отланган бир киши йўлда мендан етакдаги отимни миниб кетишни сўради. Мен рози бўлдим, бора-боргунча гаплашиб кетдик. Манзилга етгач, ҳам-сафарим отдан тушдида жоловини менга узатиб, раҳмат ўрнига:

— Мана олинг, отингиз йўртоқ экан, ўпкамни туширди,— деди.

Яхшилик бўлмайди ҳеч вақт беазоб,

Майли азобига беравсегил тоб.

Баъзида азоби ноҳақ бўлса ҳам,

Яхшиликдир инсон дилида офтоб.

1977

МУХТАСАРЛИК МАҲОРАТИ

1977 йил баҳори. Абдулла Қаҳҳор боғларида ул мухтарам зотни эслаш кечаси бўлди. Айвонда ўлтирибмиз. Мен ҳам ул кишининг мана шу айвонларида бўлган суҳбатларини эсладим ва йиғилганларга сўзлаб бердим.

Бир куни Примқул Қодиров, Озод Шарафуддинов билан Абдулла акани кўргали келдик. Кибриёхон опа чиройлик дастурхон тузадилар. Шунда гаплашиб ўлтириб, Абдулла ака араққа ишора қилиб:

— Бу баттолнинг бир томчиси қирқ оғиз гап-да, — дедилар ва изоҳ бериб давом этдилар. — кеча шаҳарга тушмоқчи эдим, уйда усталар бор эди, уларни сийлаб овқатда ароқ берибман, юз грамдан ичишгач шундай гапга тушиб кетишдики, ташлаб кетолмадим, кеч қолиб шаҳарга ҳам тушолмадим.

Абдулла акада бундай лўнда, мазмундор, қисқа жумлалар кўп бўлар эди. Масалан, рус тили ҳақида: «Рус тили бизнинг учун она сутидай озиқ унда ўсиш учун зарур бўлган ҳамма модда бор». Ёки: «Шеър — маъсум гўдак, риёни билмайди».

Бундай мухтасарлик манбаини аввало ҳаётни чуқур ўрганиш, нозик кузатувчанлик, зийраклик ва зукколикдан излаш керак.

Мен бу ерда Абдулла Қаҳҳорнинг Ҳиндистон сафаридан

кейин дорилфунун талабалари билан бўлган учрашувини эслайман. Абдулла ака Ҳиндистон сафари таассуротларини сўзлар экан: «Энди Ҳиндистон мустамлакачилар асоратидан қутилиб, янги йўлдан ривожланмоқда. Кишиларни озик-овқат, кийим-кечак, уй-жой билан таъминлашдан кўра, ҳам уларга «сен ҳам одамсан, сен ҳам уйларда яшашинг керак!» деган фикрни сингдириш қийин», деган эдилар.

Ҳиндистон сафаридан қайтгач, бу ҳақда гапирган ва ёзганларнинг кўпини эшитдим, ўқидим, аммо ҳеч кимда бундай назик руҳий ҳолат кузатувини учратмадим.

Абдулла Қаҳҳор новатор бўлиши билан бирга ўта анъанавий адиб, унинг янги-янги топилмалари, услубий йўллари, биз учун фавқулодда кўринган бадиҳагўйлиги катта билим асосига қурилган. У рус адабиётини чуқур ўрганган, Фарб адабиёти дурдоналарини ўрганиб, ўзига керакли озуқани олган бўлса, Шарқ адабиёти унинг суяк-суягига сингиган, она сути билан кирган эди. У Умар Хайём рубойиларининг барчасини оригиналда ёд билган (Ғ. Ғулом ва Ойбек ҳам худди шундай), Саъдий Шерозий, Ҳофизларни чуқур ўрганган тадқиқотчи эди.

Мухтасарлик санъати ҳақида гапирилганда Шарқ адабиёти анъаналарини эслаш шартмиди деган савол туғилиши мумкин. Шарт ва зарур. Фарб тадқиқотчилари орасида ва баъзилар наздида Шарқ поэзияси зерикарли, қайтариқлардан иборат, деган фикр бор. Бу фикр тамоман ноўрин. Шарқда турли-туман шоир бўлган, шунинг учун паст савиядаги шеърлар ҳам кўп, албатта. Аммо ҳаққоний даҳо эгалари асарларига мурожаат этсак, улар дунёни забт этганлар.

Фирдавсий, Низомий, Умар Хайём, Хусрав Деҳлавий, Саъдий Шерозий, Алишер Навоий, Абдураҳмон Жомий каби улкан санъаткорларнинг катта-катта дostonларида ҳам деярли барча байтлар теран маънога эга, ҳикмат дурдоналарига тўла. Шарқда ҳар бир байтни «дур» деганлар ва унинг сайқалига алоҳида аҳамият берганлар, натижада юз минг мисрали дostonлар қатори, тўрт мисрали рубоий ёки иккигина мисрдан иборат фардлар ва ҳатто бир мисрадан иборат асарлар яратилган.

Китобхоналарда ҳар сўзга ўта зуккоклик, ҳушёрлик туйғулар тарбияланган. Ўқувчи ва тингловчилар завқи-шавқи ва маданияти юксакларга чорланган. Масалан, Саъдий «Ғулистон»ида:

Чаёндан сўрадилар:

— Нечун қишда кўринмайсан?

— Ёзда қайси кўрган ҳурматларимга яна қишда кўринай», — деган экан. Ёки «Бўстон»да:

«Бир деҳқон оёғини ит қоғиб олди. У уйига келиб дод-фарёд солди. Кичик бир қизчаси югуриб келиб:

— Отажон, сенинг ҳам тишинг бор-ку, сен ҳам тишлаб олсанг бўлмасмиди? — деди.

Унга деҳқон:

— Оҳ, қизим, менинг оёғимниги узиб олганда ҳам мен унга тишимни текизиб ҳаром қилмайман! — деб жавоб берди.»

Бу қисқа тамсилларда нечоғлик теранлик мавжуд! Улар бутун-бутун рисоалар мазмуни, бир жаҳон маъно дури эмасми?!

Бундай тамсиллар Фирдавсий «Шоҳнома» сида ҳам, Навоий «Садди Искандарий» сида ҳам, Жомий «Ҳафт авранг»ида ҳам Румий «Маснавий» сида ҳам кўплаб топилади.

«Бир жуфт тулкини овчилар тутиб олиб кетишмоқда. Мода тулки ёрига қараб:

— Энди қайда учрашамиз — деган эди, у:

— Иўстиндўз дўконида, — деди».

(Румий)

Мумсик бой олдида ўлим нақд бўлди.

Заридан бир табиб қисими тўлди.

Тиллоси сарф бўлиб кетганичун бой,

Сиҳат топган чоқда қайтадан ўлди.

(Бедил)

Биз Бедил рубойларидан бундай кичик тамсилий ҳикоятларни ҳам тез-тез учратамиз. Шулардан бирида:

«Куз. Атроф ранго-ранг, ердан буғдой донини кўтариб:

— Олам гўзал, нечун сенинг кўзинг юмуқ? — дедим.

— Қўй, кўзимни очсам тегирмон кўринади, — деди у».

Шу икки мисралик диалогда қандай улкан фалсафий мазмун ётади.

Абдулла Қаҳҳор асарларида ҳам бундай жавоҳирлар кўп. Уларнинг ҳаммасини санаб чиқишни вазифа қилмай «Аяжонларим»дан бир тамсилий ҳикоятни эслай:

«Жаннатда бир тахт яратилган эмиш, у яхши қайнонага аталган эмиш. Аммо у ҳануз бўш эмиш».

Абдулла Қаҳҳор бундай дурдона жумлаларни, кўпинча суҳбат чоғида филбадиҳа айтиб юборар эдилар. Ҳар гал ул кишининг суҳбатидаги бирор ҳикматли жумла, учлик, ўткир ифода эсда қолар эди. Бир куни суҳбат орасида: «Яхши гап етилган қазига ўхшайди, чайнаган сайин мазаси чиқаверади», — деганлари эсимда. Бу аввало Абдулла Қаҳҳор асарларига тааллуқли деб биламан.

Адабиётимизда йилдан-йилга бундай асарлар кўпайиб бормоқда. Уларнинг яна ҳам кўпайишида Абдулла Қаҳҳор маҳорат мактабининг сабоқлари ўз хизматини ўтайди.

1977

37

МАРД КИШИГА ОЛАМ КЕНГ

Бундан ўн беш-йигирма йиллар муқаддам мен бир йигинга кириб қолдим. Ўтирганлар орасида икки қиморбоз йигит ҳам бор экан, гап қиморбозлар ҳақида кетди. Шунда уларни ҳеч нарсани аямайдиган мард кишилар деб таърифлашди, бир бутун кийим-бошини бой бериб, аёз кечада яп-яланғоч кетгани, бири уйини қиморга қўйгани, бири ҳатто хотинини тикворганлиги ҳақида лоф аралаш гапиришар экан, буни мардлик ва ҳатто қаҳрамонлик тимсоли қилишди. Суҳбат қизиб кўтарилгунча мен ётсираб, жим ўтирар эдим. Суҳбат совий бошлагач, дабдурустдан:

— Агар севикли хотинини бировга тикиб юбориш мардлик бўлса, у чокда номардлик деб нимага айтамыз? Ўз жуфти ҳалолини ёмон кўздан сақлаб қололмасликнинг отини нима деймиз? — дедим.

Орага жимлик чўкди. Мен ҳам қиморбоз мардлиги ҳақида ўйлаб ўтирар эдим, бировларнинг чўнтагига кўз тикиш, бир гардкам ила ўзгалар молини ўзиники қилиб олиш орзуси кетидан кетишнинг нимасини мардлик деб бўларкан? Бир зумда ҳаётим кўз ўнгимдан ўтди, ўн йил ўрта мактаб, икки йил ҳарбий мактаб, беш йил университет, уч йил аспирантура — жами йигирма йил ўқибман, ҳали унинг охири кўринмайди.

— Мардлик меҳнатда, — деди бир кексароқ колхозчи, менинг фикрларимни уқиб тургандек. — Ўз нонини меҳнат билан топиб ейишда, бировнинг миннاتини чекмай, биров молига, бахтига, бировнинг омадига кўз тикмай, ҳасад қилмай ўз меҳнати лаззатини тотимоқда эмасми, а, мулла? — деб менга қаради.

— Ҳа, — дедим мен, — фақат меҳнат аҳлигина мард бўлади. Баъзилар давлат ва халқ мулки ҳисобига мардлик қиладилар. Бебилиски давлат келиб турса, сахийлик кўрсатадилар, катта тўйлар қиладилар, юриш-туришда ҳам «пулнинг бетига қарамай-дилар», ундайларни ҳам «ҳа, бу жуда мард-да», дегувчилар топилади. Лекин келим тўхтаб қолса-чи, «мардлигини» ўшанда кўрасиз! «Мардона» сарфу харажатлари халқдан тийинлаб ёки граммлаб уриб қолиш йўли билан йиғилган бўлса-чи? Меҳнат аҳлида на бойликка эътиمود қўйиш бор ва на бирор эгри мақсадни кўзлаб сарфлаш бор...

Бу суҳбатнинг бўлиб ўтганига анча йил бўлди.

Қаерда ва қачон мардлик ҳақида ўйласам, ўша қишлоқ ҳовлисидаги сўри ва жўралар даврасидаги суҳбат эсимга тушади.

Мардликнинг кўринишлари кўп, унинг ҳаракат майдони жуда кенг. Унинг жавлони ранго-ранг. Мен 1942 йил фронтдан оғир яраланиб қайтгач, Мирзачўл ҳарбий комиссалрлигида хизмат қилганман. Шунда ихтиёрий равишда Ватан ҳимоясига отланиб келган даста-даста йигитларни кўрганман. Эндиликда Абдурахмон Жомийнинг:

Кўплар молин бериб, мардлик қилади,
Мардлар жонин бериб, мардлик қилади, —

деган сўзларини ўқир эканман, ўша йигитлар қиёфаси кўз ўнгимда гавдаланади. Ҳа, улар Ватан учун, эл-юрт озодлиги учун жонларини тиккан эдилар. Уларнинг кўплари қаҳрамонлик кўрсатдилар.

Мардликнинг кўринишлари жуда кўп, унинг таърифу тавсифи жуда кенг, аммо уни бир сўз билан ифода этмоқ лозим бўлса, мен уни фидокорлик деб таърифлар эдим. Уруш йиллари душманга қарши отилиб борган йигит-қизларнинг ҳаммаси ҳам қаҳрамон бўлолмадилар, аммо уларнинг барчаси мардлик-фидойилик кўрсатдилар.

Мардлик сўзи кўп тилларда эр, эркак сўзидан ясалган, форсийда «мардлик», туркий тилларда «эрлик», рус тилида «мужество», инглиз тилида «менҳад» (мен — эркак) ва ҳ. к. Бунинг тарихий этимологик сабаблари бўлса керак. Аммо бу деган сўз мардлик фарқат эркакларгагина хос фазилат деган гап эмас. Агар мардлик фидокорлик бўлса, демак, у аёлларда кўпроқ эмасмикан?

Аввало оилага, эрга ва айниқса, она бўлгач, фарзандга фидойилик, меҳрибонликни кимдан ўрганамиз? Оналардан, аёллардан эмасми? Оила тинчлиги, фаровонлиги деб, ўқиш, катта амалдор ё олима бўлиш каби орзуларидан кечиб, ўзларини оилага бағишловчилар, оила аъзолари учун эса оромини қурбон қилувчилар аёлларимиз эмасми? Ватанимиз бошига хавфу хатар тушганда мард ўғлонлар ўзларини аямай жонларини қурбон қилдилар. Аммо улар биргина жон бердилар, оналар-чи, икки, уч, ҳатто тўрт фарзандларидан жудо бўлган оналарчи? Улар икки, уч, ҳатто тўрт жонни қурбон этган фидойилар эмасми? Мен буларни мардлар мардонаси, одамийлик дурдонаси деб биламан. Демак мардлик эркак ё аёлликка эмас, одамийликка боғлиқ экан.

«Шернинг эркак ё урғочи болалари баробар», деган эди Шота Руставелли.

Модомики, мардлик фидойилик бўлса, у худбинликнинг акси. Ўзига бино қўйишлик, танпарварлик мардликка кирмайди. Мард киши ҳожатбарор, бошқалар юкини енгил қилувчи, ўзгаларга балогардон, саховатли ва мурувватли бўлади. Фақат ўзгаларга меҳрибонлигидангина одамнинг одамийлик даражаси маълум бўлади:

Ақал бир мушукка бўлсанг меҳрибон,
Демак, саломатдир сендаги имон.

(Хисрав Деҳлавий)

Одамзоднинг улуг фарзандлари — доно боболаримиз асрлар бўйи инсонлик шарафини ерга урмасликни, инсонни инсон қилган ҳам, уни ҳайвонлар тўдасидан ажратган ҳам жамият эканлигини, бошқалар ғамини егандагина у ҳақиқий одам бўлишлигини, бўлмаса ҳайвоний ҳисларга берилиб кетишлигини кўп мисолларда ва ажойиб мисраларда куйлаб келганлар, «Ҳақиқий киши кўз қорачигига ўхшайди, у ҳаммани кўради-ю, ўзини кўрмайди, яъни ўзига бино қўймайди», деганлар. Бағри кенглик, фидокорлик ва жонбозлик қарам ва мурувват мардликнинг синонимлари деса бўлади. Мард киши ҳақида Абу Али ибн Сино:

Мард кишига ўн хил иш доим ҳаром,
Олтисидан мард киши холис мудом:
Ҳасислугу, ҳасад ҳам ёлгончилик,
Заифлик, дарду йўқликка бўлиш ром,—

дейди. Ҳа мард киши бошқаларга ҳасад ҳам қилмайди, ўз бошига қийинчилик тушганда унга ром ҳам бўлмайди, ўз дардини гапиравериш бошқалар ҳузурини бузиб, безор ҳам қилмайди. Аммо ўзи ҳожатбарор, бошқалар кўнглини овлайдиган бўлади. Ҳаём айтганидек:

Муҳтожлик қўйида кўнглини овла,
Юракка яқину маъқулни овла.
Бир дилча турмас юз лойхона қаъба,
Қаъбада нима бор, бир дилни овла

Одам кўнглини олиш, дилини овлаш дунёда энг улуг иш ҳисобланади. Бунинг учун эса ўз нафсидан кечиш, ўзини қўятуриб, бошқаларни ўйлаш лозим. Алишер Навоий ўз нафсларини, яъни нафс итини енга олган киши ўрмон шерини енгандан кўра мардроқ, деб ёзади:

Беша шерин гар забун қилсанг шужоатдан эмас,
Нафс итин қилсанг забун, оламда йўқ сендек шужо.

Ҳа, нафс балоси, қаноатсизлик кишини не балоларга солмайди, у одамда мардоналик хисларини хароб этади, ўзини хорликка ундайди. Умар Хайём рубоийларидан бирида:

Бир нон топиб агар есанг икки кун,
Синиқ кўзанг бўлса сув ичмак учун,
Ўзингдан пастларга ёлланмоқ нега,
Ўзингдек хизматин қилмоқлик нечун?!

деган эди. Улуғ Фирдавсий эса:

Кимки, ўз нафсига бўлибди банда,
Ҳеч кимсадан олқиш олмас жаҳонда, —

дейди.

Мардлик олиҳиммат, олижанобликда намоён бўлади. Баъзи одамлар кекчи бўлади, бировдан бир хато ўтса, уни асло кечира олмайдилар. Бу олижаноблик эмас, албатта. Бу айниқса гап кўтара билишда маълум бўлади. Бағри кенг раҳбар танқидни ҳам мардона кўтариб, ҳақ-ноҳақни ажратиб, ўзига хулоса чиқариб, қўл остидаги турли савиядаги одамлардан ишда унумли фойдалана олади.

Номард раҳбар эса бирор масалада келиша олмай қолгач, раъйини қайтарган ва айниқса камчилигини юзига айтган кишини умрбод ёмон кўриб қолади, ҳатто қувғинга учратиб пайини қирқиш билан овора бўлади. Бу мардликка кирмайди, албатта.

Мард киши дунёнинг икир-чикирига, мол-мулкига, кўнгил қўймаганидек, кишиларда учрайдиган камчиликларга ҳам торлик қилмайди, кенгроқ қарайди, унинг қалби қуёшдек саҳоватли, фели дунё каби кенг бўлади, оқиллик ва донолик ҳам шунда. Шунда унинг ўзига ҳам дунё юруғ одамлар саҳоватли ва меҳр-шафқатли кўринади.

Мардлик бошқаларнинг иззат-нафсига тегмасдан, дилига озор бермасдан, ҳеч кимга алам етказмасдан, ҳеч кимга қўрқув солмасдан, ҳеч кимнинг кўнглини оғритмасдан, катта-кичикнинг иззат-ҳурматини жойига қўйиб иложи борица бошқалар кўнглини олиб яшамоқда эканини билиш, хис қилиш учун киши ҳақиқий маданият эгаси бўлиши, ёшлигиданоқ оилада бир-бирига изат-ҳурматда, инсон қадрини биладиган қилиб тарбияланиши лозим.

Модомики, шундай экан, демак, кишининг ҳар бир қадами мардлик ё номардлик деб баҳоланиши мумкин. Унинг катта-кичик ишларида, қилмишларида қалб ҳиссиётининг поклиги ва нопоклиги намоён бўлаверади.

Шунинг учун «Мардликка майдон керак, уни намоён этмакка имкон керак...» деган гап ноўрин. Мардликка ҳамма вақт майдон топилади.

Мард кишига олам кенг.

Мардлик шартларининг яна бири — бировга қилинган яхшилиқни кўнгилга тугиб, уни қарз ҳисоб этиб юрмаслик. «Яхшилиқни қилавер, ҳисоб-китоб не даркор», дейди Умар Хайём. Яхшилиқ қилиб, кишилар кўнглини овлаб ҳожатини чиқарган киши ундан бирор нарса илинжида бўлса, бу ҳам мардликка кирмайди. Яхшилиқ ҳожатбарорлик батамом бегараз бўлиши керак.

Кимгаки, эрлик асари ёрдир,
Бир демас, ар қигана юз бордир. —

деган эдилар улуғ бобомиз Алишер Навоий хазратлари.

Барча донишманд наздида ўз нафсини енгган мард,
Мард бировга бермас озор, босганда ҳам дилин гард.
Ўзи алам чека туриб, ўзга гамин аритар,
Ўзи гард-гард бўла туриб, ўзгага юқтирмас гард.

1977

ҲИКМАТ ЧИРОҒИ

Мухтарам отамиз мулло Шомаҳмуд Шоаҳмад ўғиллари 37 ёшда дунёдан кўз юмганлар. Мен аллақачон бу ёшдан ўтиб кетдим. Аммо ул киши умрларининг охириги дамларида онамизга айтиб қолдирган бир неча калима сўзлари ҳануз менинг учун ҳикмат чироғи. Отамиз васиятларида деган эканлар:

— Аёл киши тўрт ёш бола билан қолаётирсан, ҳа деб пинжингга олаверма, одамшаванда қилиб ўстир. Билим кетидан қаёққа бўлса, шу ёққа боришсин, қўйиб бер, эндиликда замонлар келадики, ҳамма нарсани илм ҳал қилади, илмли киши ҳеч хор бўлмайди, сенинг ҳам меҳнатларинг зое кетмайди. Мен Московга бориб ўқимоқчи бўлдим, лекин насиб этмади, энди булар ўқисин, мен кўрмаганларни сен кўрасан.

Мен ҳарбий мактабни битириб, саккиз йил ҳарбий хизматни ўтадим, жанг майдонида қоқ кўкрагимдан ўқ еб келсам-да, университетда ўқиб илм олдим. Укам Ленинградда алоқа институтини битириб келиб Тошкент телевидениеси асосини қурганлардан бўлди.

Гул тўкилса бўйи қолса не ажаб,
Гунчаларда қўйи қолса не ажаб.
От босмаган жойни той босса не хуш,
Фарзандларда ўйи қолса не ажаб.

Дийдорларига тўёлмай қолган отамиз васиятлари бизга йўлчи юлдуз бўлди. Ўз фарзандларимни тарбиялашимда ҳам ул кишининг ёрқин сўзлари машъалдек нур сочиб туради:

Ешим ўтмиш отам ёшидан,
Аммо бошим ўтмас бошидан.
Чунки ариқ қанча оқмасин,
Утолмайди у ўз бошидан.

ҚОДИРИЙГА ТУХМАТ

1980 йил кузагида дорилфунунимизда Ўзбекистон мактабларида адабиётни ўқитиш ҳақида илмий-амалий конференция йиғилган эди. Анжуманда Абдулла Қодирий ижодини ўрганиш масаласи ҳам кўтарилди. Шунда таниқли адабиётшуносларимиздан бири:

— Абдулла Қодирий ижодини мактаб программаларига кириштириш керак эмас, у — миллатчи, — деб қолди. — Мана «Ўтган кунлар» романини олиб кўрайлик. Унда Қодирий усталик билан китобхон муҳаббатини Отабек томон тортади-да, сўнгра уни русларга қарши жангда ҳалок этади. Шундай қилиб китобхонда севимли қаҳрамон Отабекни ўлдирган русларга қарши нафрат уйғонади...

Бу гап ҳеч кимга маъқул тушмади. Чунки бу Қодирийга тухмат эди.

Шуниси қизиқ эдики мажлис раиси юқоридаги тухматга жавоб бермоқчи бўлган университет олимларига сўз бермади. Аммо тухмат жавобсиз қолгани ҳам йўқ. Унга Озарбайжондан келган меҳмон Паноҳ муаллим жавоб бериб деди:

— Абдулла Қодирийни ўзбекларгина эмас, Озарбайжонлар ҳам севиб ўқийдилар. Бизнинг улуғ романнависларимиз Ўрдубодий ва бошқалар Қодирийни ўзларига устод биладилар...

Аммо бу можаро шу билангина тугамади. Бир-икки кундан сўнг дорилфунун партия қўмитаси котиби билан мени Марказ-қўмга чақириб қолишди. Бордик.

— Нечун сизнинг профессорларингиз Қодирийни ёқлашадими? — деди биз билан суҳбат қилаётган масъул ходим.

Ажабо, Қодирий юртида илм ва маърифатни бошқарувчиларга Қодирийнинг кимлиги-ю, нима унинг унинг ёнини олишаётганини тушунтиришга тўғри келиб ўтирилса-я!

Менинг гапларимдан бир оз ҳушёр тортган муовин:

— Коллектив орасида сиёсий тарбияни кучайтириш керак! — суҳбатдан ясалган мужмал якун шу бўлди.

— Хўш, — дедик-да, чиқиб кетдик.

Кўчага чиққач дорилфунун парткоми котиби менга:

— Буларга тушунтириб бўлмайди, хўп дейиш керак, — деди. Мен унга Ибн Синонинг қуйидаги рубоийсини ўқиб бердим:

Узни доно билган бу уч-тўрт нодон,

Эшак табиатин қилур намоён.

Булар суҳбатида сен ҳам эшак бўл,

Бўлмаса кофир деб қилишар эълон.

МАКТАБ БОЛАСИ

Неварам Беҳруз мактабга борди. Барчамиз хурсандчилик ва оилавий тантана билан уни биринчи синфга кузатдик...

Бир куни ҳовлига қараб ўлтирсам, эшикдан жажжигини бола кириб келаётир. Устидаги кийими, машаққатли боқиши катталарникидек. Кичик сандиқчадек бир насани елкасига илиб олган. Унинг ичи тўла китоб-дафтар бўлса керак, бола бечора ёшлигимизда кўп кўрганимиз ҳомболлардек қадди эгилиб инқилаб айвонга кириб келди. Папкасини тўп этиб ерга ташлади-да қаддини ростлаб эркин нафас олди.

Мен унинг ҳолига қараб дедим:

Болажон, мактабга борибсан охир,
Елкангда ҳаётнинг хуржини оғир.
Шилиниб кетса ҳам майли гарданинг,
Аммо виджонинг ҳеч бўлмасин яғир.

1979

НОВШАДИЛ

Бир каттагина таълим-тарбия ўчоғи бошлиғининг ўғли расво чиқиб безорилик билан қамалди. Қуёшга ноз этиб, юлдузга фармон бериб юрган тили бурро, ўзи доно отасининг бўйни ҳам, шижоати кам, сўзлари хит, юзи шувит бўлиб қолди.

Ҳа кўнгил ғурури ҳам новшадири ҳам фарзанд экан.

Яхши фарзанд киприк билан қош,
Яхши фарзанд қалбингда қуёш.
Нобоб чиқса, ё кўздаги чўп,
Еки қалбга чўккан оғир тош.

1979

ҲИКМАТ БАҲОСИ

Бир дўстим отпусका олдидан мендан бежо ҳафа бўлиб, воқеанинг тагига етмай калтафаҳмлиқ билан ноҳақ сўзлар айтиб, дилимни сиёҳ қилиб юборди.

Мен Қора денгиз бўйида дам олиб юрар эканман, унинг дағал сўзлари ёдимдан чиқмас, сайру томоша ҳам татимас, ҳар куни бир икки бор унинг ноҳақлиги кўнглимдан ўтар ва дилимни ўртаб кетар эди.

Қайтиб келганимча ҳақиқатни тушуниб олган дўстим, мени кутиб олгани чиқибди. Кечирим сўради.

Мен унга Саъдий «Бўстон»идан бир ҳикоят келтириб дедим:

— Луқмони Ҳаким қора танли экан. Бир киши уни ўзининг қочиб кетган қули гумон қилиб, тутиб олибди ва иморат

қурдириш учун лойга солибди. Иморат битганида қочоқ кул топилибди ва ҳиқиқат аён бўлибди. Шунда у киши Лукмондан кечириш сўраган экан.

Лукмон унга:

— Аввалам бор, мен кечирдим деганим билан бир йиллик эзилганимни бир онда эсдан чиқара олмайман. Иккинчидан, бу бир йил мен учун бекор кетгани йўқ, менинг ҳам қулим бор эди, унга энг оғир ишларни буюрар эдим. Энди ундай қилмайман,— деган экан.

Бир ҳикмат ўрганиш учун Лукмон бир йил лойда ишлаган экан. Мен бир ой эзилсам-эзилибман, аммо дўстлар ва ҳамкорларга отпускаи олдидан алоҳида меҳрибон, ҳаққоний бўлиш кераклигини тушундим.

Киши кўнгли нозик, мисоли биллур,
Унга ҳақиқатдир нақ биллурга нур.
Нурдан ҳар қирраси фош этар зиё,
Ноҳақлик тошидан чил-чил ҳатто дур.

1979

АФСУС

— Мен ҳаммага ишонаверар эканман,— деди афсус билан ишонган дўстидан алданган бир киши.

— Афсусланманг, зеро Сиз олтмиш йилдан ортиқ умрингизни одамларга ишонч билан ёруғликда ўтказдингиз... Ҳаётида шундан бенасиб бўлганлар афсуслансин,— дедим ва бир киши ҳақида сўзлаб бердим. У ўзини катта олимлар ҳисобига кўшади, катта амалларда юради. Аммо юраги зиндон, дили қоронғу ўрмон. У ҳеч кимга, ҳатто ўзига ҳам ишонмайди. Унинг умри шубҳалар ичра ўтади, уйқусида ҳам ҳаловат йўқ, ёмон тушлар кўриб алаҳсираб чиқади...

Мен унинг жаҳолатда ўтган умрига ачинаман!

Одамда гар бўлмаса ишонч,
Қайдан келсин дилига қувонч.
Ишончсизлик тинчликка бало,
Маҳв бўлур азгу муддао.

1980

ТУҒРИ СУЗЛИК

Менинг бир дўстим бор. У мана эллик йилдирки бир жойда ишлайди, аммо бошлиқларга унча ёқмайди. Ул ҳам уларга риёкорона кулиб боқмайди. Унинг иш даврида олти-етти бошлиқ ўзгариб улгурди. Шуниси қизиқарлики, ишдан бўшаб кетган,

айниқса амали пасайган бошлиқларни дўстимга ҳурмати ошади. Уни мақташади. Сабаби унинг тўғри сўзлиги, доимо бир хил мулоқоти ва дўстликка садоқати экан. Буни бошлиқлар амалдан тушганларидан кейингина тушунар эканлар. Барча лаганбардорлар юз ўгириб кетсаларда, менинг дўстим муносабати ўзгармас экан.

Тўғри сўз ёқмасмиш тугишганга ҳам,
Аммо ҳеч қилмагил сен бўйнингни ҳам.
Интилгил доимо осмон авжига,
Унутмагилки, сен Одамсан, Одам.

1980

ШАРШАРА

Бир донишманд киши ҳузурида тез-тез бўлиб турар, у билан суҳбатлар қураб эдик.

Бир куни унинг тўғри сўзлари суҳбатдошларимиздан бирининг иззат-нафсига сал тегиб ўтди шекилли, қайтишда у менга сал зорлангандек бўлди:

— Ҳеч кимни аямайдилар-да.

Мен унга жавобан:

— Бул кишинг суҳбатлари тоғ жилғасидек сафобахш, аммо ундан сачраган муздек томчиларига ҳам чидамоқ лозим, — дедим.

Тоғлар жилғасидир доно суҳбати,
Баъзан юқоридан тушган шаршара.
Киши идрокига тетиклик берар,
Сафобахш фикрлар-яшнар қарқара.

1980

ТОРТИНЧОҚЛИК

Ёшим отмишга етиб, ўйлаб қарасам ҳали ҳам тортинчоқ эканман.

Бу одат мени ёшлигимдан тарк этмади. Болалигимда ҳам қўшнилардан бирор нарса сўрашга юборишса, кўчадан қайтиб келар эдимда:

— Уларда йўқ экан, — дердим. Қўшни уйига нарса сўраб киришга тортинардим.

Магазинларда бирор нарса берилса ҳам ҳамма ур-йиқит қилиб олиб кетар, мен каби навбат билан келганларга етмай тугаб қолар эди. Шу-шу ҳозир ҳам навбат кўп бўлса, ё бирор кишидан илтимос қилиш керак бўлса, шусиз ҳам яшаш мумкин-ку дейманда ўша нарсадан воз кечиб кетаман.

Энди бутун ўтган умримни таҳлил қилсам, тортинчоқлик ҳам чегараси билан бўлиши керак экан. Ўз ҳақини талаб қилиб олиш

ҳам ҳаёт харуратларидан бири экан. Энди ўз феълим ўзимга нашта қилади:

Агар ҳаддан ортиқ тортинчоқ бўлсанг,
Ажабмас бошқага ўйинчоқ бўлсанг.
Барчани ўзингдек билмагил, зинҳор,
Ҳушёр бўл, қанчалик кўнгил оқ бўлсанг.

1980

АМАЛДОР

Кўпчилик амалдорларни кузатдим. Кўпи ойликка яраша яшамайди. Қайдан олади? Жавоби бир тўртликка жо бўлди:

Амалдор ойликка қараб яшамас,
Ҳеч ўз ҳамёнидан олиб ошамас.
Бири бирин алдаб кечирар ҳаёт,
Виждон азоби йўқ, куни ўтса бас.

1981

ТЕРСЛИК

Бугун бир шифокор дўстим уйига дардимни исҳор этмак учун бориб қизиқ воқеанинг гувоҳи бўлдим. Дўстимникида яна бир киши ўлтирган экан. Олдида тўкин дастурхон. Мен ҳам унинг ёнида меҳмон бўлдим. Гап асносидан унинг ҳам беморлигини, табиб давосига кўп зорлигини билдим. Мавриди билан врач унга дару-дармон берди, яна дўппи-ю чопон кийдирди. Эшикка кузатиб қўяр эканмиз мен ҳайрат бармоғини тишладим ва докторга сўз ташладим:

— Таомилга кўра бемор шифокорга қуллуқ қилгувчи эди.

У Сизга тўн кийгизиш ўрнига... бу қандоқ бўлди?

— Қўяберасиз, мен шифокор эмас, ул шифокор, ҳамма чора унинг қўлида. У киши — партия катталаридан, — деди тагдор қилиб ва ўз қилмишидан ўзини ноқулай сезиб ғижиниб қўйди.

Баъзиларни кўрдим, текис йўлда дўнг,
Ўзларин туттишар улугвору чўнг.
Одамлар дўнгликдан авайлаб ўтиб
Қалбдан қаргаб қўяр ўтканидан сўнг.

1981

ҲАЙВОНИЙ ФАЛСАФА

Навоий кўчаси бўйлаб машинада кетаётирмиз. Бу мен ўйнаб ўсган кўча. Унинг қадим аҳволи ва ҳозирги жамолини таққослаб ҳузур қилиб кетаётирман... кўтаринки кайфиятимни орқа ўриндикда ўтирган икки таниқли олимларимизнинг суҳбати бўзди.

— Мен энди фақат ўзимни ўйлайман, — деди улардан бири.
 — Ҳа, буни энди тушундингизми?! — деди иккинчиси.
 — Биздан кейин, ҳоҳ ҳайкал қўйишсин, ҳоҳ сўкиб юришсин...
 Улар сўзига ҳангу-манг бўлиб, кўнглим синди.
 — Бу ҳайвоний фалсафаку! — демоқчи бўлдим, яна ўзимни тийдим. Ҳайвонларга ҳайвонсан дейишдан на фойда...
 Илм фидойилари деб халқидан қанча иззат-ҳурмат кўрган кишилардан шундай гап чиққанига ҳайрон эдим.
 Ҳа, шундай ҳам бўлар эканда:

Қора қарга чиқадику оппоқ тухумдан,
 Соф май жўшиб қайнайди лой-сопол хумда.
 Зиддиятга, қабоҳатга тўла бу дунё
 Ажрата бил, мард одамни мунофиқ шундан.

1982

МАНСАБ ВА ОДАМ

— Нима учун ҳамма сизнинг ҳузурингизга киради?, — деб қолди бир куни ректоримиз. Мен ул кишига мавлоно Жомий ҳазратларининг «Баҳористон» китобларидан шундай ҳикоятни келтирдим:

...Искандар бир билимдон кишини шарафли ва баланд амалидан бекор қилиб, паст бир ишга тайинлабди. Бир куни у Искандар ҳузурига келганда:

— Қалай янги амалинг ёқдими? — деб сўрабди шоҳ ундан.

— Подшонинг умрлари узоқ бўлсин, — дебди ул киши. — одам амали билан шарафли эмас, амал инсон билан шарафга эга бўлади. Ҳар қандай лавозимда ҳам хуштабиатли, инсоф ва адолат лозим.

Бу гап Искандарга маъқул тушибди ва уни ўз ишига қайтарибди.

Баланд мансаб тепасида ҳам
 Илм ошироқ фикрин қил ҳар дам.
 Мансаб билан баландмас одам,
 Мансаб одам билан муҳтарам.

1982

ИМОН ВА ҲАМОН

Қилни қирқ ёрган улкан олим, қирқ йилдан бери катта амалларда юрган кишининг давлат мулкига кўз олайтирганини кўриб, ҳайрат бармоғини тишладим. Энди унга нисбатан садоқат ва муҳаббатим нима бўлади?

Баъзиларнинг имони —
Ўз нафси, ўз ҳамёни.
Туя қилур халқ нонин
Борица куч-имкони.

1982

УМАР ХАЙЁМ ВА АНАЛГИН

Умар Хайём рубойилари ҳақида келган мактубларнинг бирида: «Биз эр-хотин врачлармиз, аммо бошимиз оғриса, аналгин ичиш ўрнига Хайём рубойиларини ўқий бошлаймиз ва ундан даво топамиз», деб ёзишибди. Қаттиқ чарчаб уйқи қочганда, бирор оилавий нохушлик юз берганда Умар Хайём рубойиларига мурожаат этувчилар ҳам мактуб ёзганлар. Бундай мактабларни ўқир эканман, фақат қайғули дамлар эмас, шодлик кунлари ҳам мағрурланиб кетмаслик учун улуғ шоир рубойиларни такрор-такрор ўқиш лозим эмасмикан, деган хаёлга бордим:

Хайёмни ўқигил қалқса севинч ёш,
Ўқигил дилингга чўкканда зил тош.
Тош эмас-ку, охир елкангдаги бош,
Унда буюк чидам, туганмас бардош.

1982

ТАСОДИФОТ

Қандайдир англашилмовчилик билан тузуккина амалга чиқиб олган бир киши қўл остидагиларга ақлли маслаҳат беролмас, аммо ўз билганидан қолмас, мажлислар чақирса-да, кўпчилик фикрини олмас, унинг фикрига жиндак бўлса ҳам қўшилмаганларга мантиқсиз даккилар бера бошлар ва қора тупроққа қориб ташлар эди.

Бир куни уни тарбиялаган устози билан суҳбатлашиб қолдим. Ул киши шогирдлари ҳақида сўраган эдилар, мен:

— Ҳаракат зўр-у, лекин ҳеч нарса чиқмай турипти, ўз калтафаҳмлиги учун гап эшитиб келса, қўл остидагиларга шалтоқ ағдаради халос,— деган эдим, домла:

— Нима қилсин бечора, ўзида шундан бошқа нарса йўқда,— дедилар.

Бир нокасга дедим: «Бўлма бунча беор,
Нажосатга булғаб этма одамни хор»!
Ул ҳақиға кўчиб деди: «Сўкма зинҳор,
Нетай, менда шундан ўзга нима ҳам бор».

1982

ИККИ СЕВГИ

Икки бошлиқ бошимдан ўтди, иккиси қалбимда икки хил из қолдириб кетди.

Иккиси ҳам одамлар ҳақида фикр эшитишни ёқтиришар камоли диққат билан тинглашар эдилар.

Аммо разм солсам, улардан бири бу фикрлардан ишда фойдаланар, яхшилиқ ижод этар, иккинчиси эса қийиқ топиб иғво ва фитна бунёд этиш билан машғул эди.

Севдим деб, биров жон олса не ажаб,
Баҳор ҳуснин хазон олса не ажаб.
Қушни севгучилар бозорга бориб,
Бири ўқ, бири дон олса не ажаб.

1983

ЎГУТ

Университетга бир-икки «боши ниёзларни» ўтказиш билан овора бир ҳамкасбим менга:

— Шулар сизнинг фалон шогирдингизга имтиҳон топширадилар, бир оғиз айтиб қўйсангиз бас,— деб қолди.

— Мен айтолмайман,— дедим.

— Ҳамма шундай қилаётир-ку, сиз ҳам шулар қатори яшайберингда,— деди мендан беш-олти кўйлакни илгарироқ тўзитган ҳамкасбим, менга насиҳатомуз оҳангда.

Мен индамай уйга қайтдим. Аммо ҳарчанд уринмай, унинг гапи ҳаёлимдан кўтарилмас эди...

Яшасанг кўпчилик одамдай яша,
Ҳамма қандай яшар, оламдай яша.
Бундай ўгут менга маъқул тушмайди,
Шу феълим ўзимга қилади наша.

1983

БЕМИННАТ ДАСТЁР

Меҳнаткаш оёқлар бутун умр бошни кўтариб юрадилар. Ҳатто ичида ҳеч нима йўқ бўш калла бўлса ҳам оёқлар бечора гинг демай кўтариб юраверадилар. Одамлар эса ўз бошларинигина эмас, қанчалаб бошқаларнинг бўш каллаларини ҳам кўтариб юрадилар. Шуниси ачинарли ҳол.

Бир умр тан юкин кўтарган оёқ,
Бир нафас бўлмайди заминдан йироқ.
Кўк томон ўрлаган бекорчи сочлар,
Тўкилар умрнинг ярмин кўрмаёқ.

1983

САВДОЙИ

Савдойи сўзи савдога оид, аслида савдо ходими маъносини беради. Тилимизда шунга ўхшаш хитойи, матчойи, тағойи каби сўзлар кўп. Бу сўзларнинг иккинчи яширин маъноси бор. Кўпгина касб, манзил, миллат – ҳуллас асл маъносига фидойиликни ҳам билдиради.

Аммо қани энди ҳамма савдо ходимлари ҳам шу маънода савдойи, ўз ишларига шайдойи ва фидойи бўлсалар, кошкийди улар орасида мол савдойиси, пул савдойиси, ҳуллас, одам расвойиси бўлмаса. Афсуски, бу бирикмалар эндиликда мол-жинниси деган маънони ҳам англатади.

Майли, шайдойи бўл, майли савдойи,
Виждонинг йўқотма, бўлма расвойи.
Одамни ҳайвондан ажратар номус,
Фақат номусингдан бўлма саззойи.

1984

ОРТИҚЧА ЮК

Бир бола машина ҳайдаб кетаётган отасининг елкасига осилиб борар ва ўзини машина ҳайдаётган ҳис қилар эди.

Идораларда ҳам бундай «юк»лар жуда кўп.

Отанг елкасига ишонаверма,
Вақти-ла ундан ҳам кетажак мадор.
Ўз араванг ўзинг тортишга тириш,
Мусаффо бўлажак сенда номус-ор.

1984

ХУСН ПАРТАВИ

У ўзини жуда гўзал ҳисоблар эди. Ўз хусним ёруғида кўрпа остида китоб ўқий оламан деб лоф урарди.

Шунинг учун ҳам у китоб нуридан, унинг файзидан бир умр бебаҳра ўтди.

Хусннинг гурурига кўпам берилма,
Яхшиси билимга боғла эътиқод.
Ташқи хусн кўзни қувонтирса ҳам,
Беодоблик қилур ҳаётинг барбод.

1984

ХУШОМАД

Хушомад ва совғаларга ўч бошлиқларни негадир фоҳиша хотинларга қиёс қиламан:

Кўрдим хушонад хуш ёққан амалдор —
Мисоли фоҳиша хотиндек беор.
У хуснидан, буси ажраб амалдан,
Қариганда ёлғиз қолур хору зор.

1984

ЯНА ҲАЛОЛЛИК ҲАҚИДА

Ҳалол меҳнат ила олижаноб оилада ўсган болалар билан харом-хариш давлатдан талтайиб ўсган болаларнинг ўртасидаги фарқ жуда катта эканлигини кўп кузатганман. Улар катта амалдорларга ноил, илмий унвонларга восил бўлишлари ҳам мумкин, аммо табиатларидаги паскашлик ва тубанлик ҳар замон ўзини намоён этиб туради.

Буюк Озарбайжон шоири Фузулий ҳақ гапни айтганлар:

Баланд учган билан зоғу заған оламда боз ўлмас.

1984

ТАРЖИМА МАШАҚҚАТИ

Форсийда ёзилган бир байт таржимасини уч-тўрт йилдан бери чиқазолмай юрар эдим.

Мадори кори олам дар жунун аст,
Жаҳон аз ин жунун дорилфунун аст.

деган байт ҳар қачон ёдимга тушса, уни таржима қилишга уриниб кўраман. Аммо бир байтга ҳеч сиғдиролмаيمان.

Форс-тожик классиклари асарларини байтма-байт таржима қилиш менинг асосий услубим. Аммо буни икки байтда таржима қилдим:

Бу дунё ташвиши беинтиҳодир,
Фақат девоналик унга даводир.
Ўзга дармон излаб қийнама жонинг,
Жиннилик мактабин ўзи дунёдир.

Таржимада ортиқча сўзлар кўпайди. Кўнглим тўлмади. Изланиш давом этади.

КАЙФИЯТ

Дунёни ўз қалбидек мусаффо билиб ҳар бир нарсадан лаззатланиш ёшликка хос. Ўша биллур қалб турмуш тошига тегиб, чил-чил бўлганидан кейин киши ҳамма нарсага шубҳа билан қараркан. Ҳатто табиат манзарасига ҳам...

Зомин тоғлари орасида Қора булоқ деган гўзал булоқ бор.
Табиат мўъжизаси, бу шаффоф чашма тепасида турар эканман
кўнглимдан қуйидаги тўртлик ўтди:

Қора булоқ, тиниқ булоқ, кўк булоқ,
Қайнаб турган меҳринг элга тўк, булоқ.
Аммо кумуш ялпизларинг ичида
Тикан кўрдим кўнглинг қилма тўқ, булоқ.

1984

ОНА ТИЗЗАСИ

Бу кун тонгда нечундир паст музрав билан уйғондим.
Субҳидам деразадан қарасам, кечаги ёмғир қорга айланган.
Ҳовлидаги дарахт шохлари ҳўл қор юкидан пастга осилган.
Айниқса арча бутаси оппоқ марварид маржондай шохларини
ерга эгиб аллақандай мунг билан ер ўпаётгандай. Бутун умри биз
етим болаларни боқиш, мактабга юбориб тарбиялаш ташвишида
ўтган онаизоримни эсладим. Онажонимни жуда соғиниб кетдим
ва ўз аҳволим ифодасига сўзлар изладим. Сўзлар ҳам беихтиёр
қуйилиб келаверди:

БАДИҲА

Тиззангизга ташлаб ўзимни,
Узим ташлаб, юмиб кўзимни,
Қучар эдим бутун оламни,
Дил билмасди кудурат, ғамни...
Мўъжизали эрди тизингиз,
Қани энди топсам изингиз?!
Баҳор эди кўзимга олам,
Парисифат эди ҳар одам,
Қайнар эди юракда орзу,
Бахт-иқболдан чеҳрангиз кўзгу,
Қуёш эди нурли юзингиз,
Қани энди топсам изингиз?!
Ерқин эди менга келажак,
Бутун умрим нурга тўлажак,
Онажоним, оҳ! Онажоним,
Тиззангизда экан жаҳоним...
Қани энди топсам изингиз,
Қайта-қайта ўпсам изингиз!

1985

ҲОВЛИ ТҮЙИ

Гапга чечан аскиячи, хушфеъл бир қўшним ҳовли тўйи
қилди, қўни-қўшни ва қариндош-уруғ йғилди. Меҳмон ҳурма-
ти — мезбон иззати, деган гапга амал қилиниб, мезбоннинг

бори дастурхонга тўкилди, дил чоки ширин сўзга сўкилди, барча тахсин этди, зиёфат ҳам охирига етди.

Меҳмонлар турамиз деган пайт бир киши мезбон кўнглига гаш соли:

— Жуда яхши ўлдирдик-ку, ароғи бўлмади-да, — деб қўйди.

Сўзга чечан мезбонимиз ҳам бир дақиқа лол қолди-да, сўнг ўзига келиб:

— Улкамиз ноз-неъматни қўйилган дастурхонни харом қилгим келмади, — деди.

Мезбонни лол қолдирган нарса луқма ташлаган одамнинг ўзи ичмаслиги эди. Унинг умр бўйи ичган арағини йиғиб бир стаканга солинса, ул ҳам тўлмаслигини мен ҳам билардим. Шу сабаб унинг даъвоси нечун керак бўлиб қолди деб, ўйга толдим ва қўлимга қалам олдим:

Ароқ оппоқ, иши қопқора бироқ,

Фитначи игвогар ундан ёмонроқ.

Фақат иродаси метин одамлар,

Ҳар иккисидан ҳам юришар йироқ.

1985

ҚАРИЛИК ЙИЛДА ЭМАС, ДИЛДА

Ақл ёшда эмас, бошда дердилар. Қарилик ҳам шундай чоғи... Бир куни ишга шошилиб, соқол олмай йўлга тушибман. Трамвайга чиқишим билан икки-ч йигит-қиз ўринларидан туриб, жой таклиф этишди. Бундан бошқа кунлар жудаям бунчалик бўлмас эди. Мен бўшатилган жойга ўлтирар эканман нима бўлди-ю, юзимга қўл урдим ва соқол олиш эсимдан чиққанлигини пайқадим. Шунда кўп нарсаларни ўйлаб кетдим.

...Бир куни Ғафур Ғулом уйларида боргандим. Ул кишининг товлари йўқ экан, айвондаги каровотда ётар эдилар, каравот ёнига қўйилган стулда бежирим қайчиланган оппоқ соқолли бир мўйсафид ўлтирар эди. Ғофур ака менга:

— Мана, отанг билан таниш, — дедилар. Мен қўл олишиб кўришдим, сўнг ул киши сўзда давом этдилар:

— Кўрдингми, бул одам қандай нуроний оқсоқол... Мени кўр... Аслида иккимиз бир ёшда, мактабдош ўртоқмиз.

— Сиз ҳам соқол қўйсангиз шундай бўласиз, — дедим мен сўз тополмай.

— Ҳа — ҳа! — дедилар чолга юзланиб, — ёшлигимиздаги ишлардан гапириб бер, булар у гапларни ҳеч қандай китоблардан тополмайдилар.

Мўйсафид киши ийманиб жим ўлтирар эдилар. Мен ўз ишимни гапирдим-да хайрлашиб чиқиб кетдим.

Мана энди менинг ўзим Ғафур Ғулом аканинг ёшларига

етибман, балки ошиб ҳам кетибман. Мен ҳам соқол қўйсам
нуроний кексалик кашф этарман. Чақмоқдек тез ўтиб кетган
ёшлик ва аёвсиз босиб келаётган қарилик ҳақида ҳаёлга толдим
ва трамвайдаёқ қўлимга қалам олдим:

Бошимда ёвларим эзади мани,
Оқ сочлар чиқмишлар — ҳаёт душмани.
Душман бошда бўлса, нақадар даҳшат,
Кўпая борсалар, чораси қани?!

Йўлда қоралаганларимни уйга келиб, оққа кўчираб эканман
буюк Навоий бобомизнинг:

Соқол оқи ўлимга пешравдир,
Тириклик сабзаси узра қиравдир,

деган байтлари эсимга тушди ва умидсизлик оловига Саъдий
ҳикматлари ила сув сепдим. Ул устод: «Эликдан ошган эй
кимса, энди юкингни боғлашга улгир...» деган эдилар. Менинг
ҳам сочилиб ётган қораламаларим кўп. Эндиликда маъмурий
ишларни ёшларга топшириб, ижодий режаларимни анжомига
етказсам деган қарорга келдим.

Кимлигимиз агар ҳаёл қилсак биз,
Идрок осмонида бир учар юлдуз,
Зулматдан зулматга ўтамиз зумда,
Шу зумдан қолади хира... ёрқин из.

МЕВАЛИ ДАРАХТ

Жийда ёнгоқ қоқишар эди... Шохларига аёвсиз уришар,
меваси ерга дув тўкилар эди. Қараб туриб ўйлардим Мевали
дарахт бўлгани, одамларга нафи теккани учун шунча «калтак»
ейди бечора...

Балки бунинг ҳам фойдаси бордир. Оғир бу зарблардан
унинг пишган мевасигина эмас, сарғайган, касал барглари ҳам
дув тўкилмоқда... Балки у шу дам турли иллатдан халос
бўлмоқдадир...

Яна қалбимда ажаб бир сирқироқ билан ўйладим: Майли
барглари мевалари, тўкилсин-у, шохлари зинҳор синмасин...

Мевали дарахтга тегар тош,
Майли барг тўкилсин, қил бардош.
Фақат шох синмаса бўлгани,
Ҳаттоки ёрилса ҳамки бош.

1985

ТАНГЛИК

Бир каттагина олимнинг феъли танглигига ҳайрон қолдим.
унинг зина ва ҳасилиги хотин ва бола-чақасини ҳам жонидан
тўйдирган, инда эса ҳамкасбларини бездирган эди. У ҳеч кимга
ишонмас эди. Бир кун шу ҳақда ўзига айтдим.

— Мен ўзимга ҳам ишонмайман, — деди у.

Мен эса бу қабиҳлик-ку, бундай тубанлик, барчадан
шубҳаланинч, бахиллик ва мужмаллик билан ўтадиган умр —
синдон, бўлса керак деб ўйладим.

Туюқ:

Кенг оламдан фойда йўқдир гар этинг бўлса танг,
Илмингдан ҳам нима фойда агар фелинг бўлса танг.
Шундай кишиларни кўрдим гўё илми бир дунё,
Аммо қилган ишларидан бармоқ тишлаб қолдим танг.

1985

ҒАЙРЛИК ОҚИБАТИ

Дўстларимдан бирига кўп йиллар мобайнида нима китобим
чиқса шуни тақдим этиб келдим. Лекин аста-секин менинг унга
муносабатим ўзгара бошлади. Китобларим қўлига тушса, уларга
ғайрлик кўзи билан қарар, янги китоб берсам нафаси ичига
тушиб кетар, ҳасаидан жони халқумига етар эди. Бошқа
ишларида ҳам унинг зиёли кишиларга ёт жаҳолати зўрроқ,
эгани аён бўлиб қолди. Мен ҳам уни ортиқ қийнамоқ
инсофдан эмаслигини тушундим, китоб совға қилишни тўхтат-
дим ва ҳамкасб дўстларимга дедим:

Езувчи ва олимлар, сизларгадир бу хитоб:
— Ичи қаро кишига тақдим этманг ҳеч китоб.
Китоб ичра хат чўпдек файздан улар бебаҳра,
Ҳеч ёришмас диллари кирса ҳамки офтоб.

1986

ТОПҚИРЛИК

Устод Ғафур Ғуломнинг ҳозиржавоблигига жуда мисоллар
кўп. Айниқса икки воқеа ҳеч эсимдан чиқмайди.

1966 йил апрелида Эркин Воҳидов билан иккимиз ул
муҳтарам зот раҳбарлигида Душанбега, тожик ёзувчилари
қурилтойига меҳмон бўлиб бордик.

Барча меҳмонларга Вазирлар кенгаши боғидан жой тай-
ёрланган экан. Биз кириб борганимизда ҳовлида адабиётшунос
олим Иосиф Брагинский бир неча ёзувчилар ва олимлар билан
суҳбатлашиб туришган эди.

Саломлашиб кўришдик. Иосиф Самуилович ёнидагилардан бирини

— Бу киши адабиётшунос, Эйдельман, — деб таништирди.

Шунда Ғафур ака унга қадимий ошнолардек дўстона оҳангда:

— Эй... дили ман, — деб қўл узатдилар.

Барча кулиб юборди.

Эйдельман ҳам, жуда катта мамнуният билан шоир қўлини икки қўлига олиб кўришди. Шундан бери И. Брагинский мени қайда кўрса шу воқеани эслайдиган бўлди.

Эртасига Ғафур ака сўзга чиқишлари лозим эди. Аввало «Қайси тилда гапирай?» деган саволни ўртага ташладилар.

— Хоҳлаган тилингизда, иккови ҳам ўз тилингиз, — дедик биз.

— Хўп, — дедилар-да менга қараб — бўлмаса сен менга бир яхши сўз топ, мана инсон фазода учиб юрибди, шундай сўз топки, у инсон қудратини намойиш этсин.

Мен исёнкор шоир Ҳофиздан байт қидира бошладим. «Сина молломол дард аст, эй дариго марҳаме»... Бу ғазал матлаининг биринчи мисрасини эсладиму у ёғини ҳеч тополмадим. Шу ғазалда оламни ўзгартириш ҳақида исёнкорона байтлар борлигини билардим. Иосиф Брагинский ҳузурига бордим. Ул ҳам эслай олмади. Тожик шоири Муҳаммаджон Раҳимий ҳам эслолмай, эртасига Ҳофиз «Девон»ини олиб келишга ваъда бердилар.

Биз кечқурун И. Брагинский билан ўлтириб ғазал матлаини ва бизга керакли бир байтини аввал мазмунини сўнг эса сўзларини тикладик ва қоғозга туширдик.

Сина молломол дард аст, эй дариго марҳаме

Дел зи танҳои бежон омад худоро ҳамдаме...

Одами дар олами хоки намеояд ба даст,

Олами дигар бибояд сохт ва — з нав одаме.

Мен Ғафур акага кўрсатдим. Ул кишига маъқул тушди. Лекин шу заҳотиёқ биринчи байтнинг биринчи мисраси билан кейинги байтнинг иккинчи мисрасин қўшиб ўқидилар:

Сина молломол дард, аст, эй дариго марҳаме,

Олами дигар бибояд сохт ва-з нав одаме.

(Кўксимиз лиммо-лим, дарду малҳам топилмайди,

Оламни ҳам одамни ҳам янгитдан яратмоқ керак)

деган янги бир ажойиб байт туғилди.

Шуни ёзиб бер, — дедилар. Мен қоғозга ёзиб бердим. Эртасига шундан бошлаб ажойиб нутқ сўзладилар. Байтни тожикча келтириб, ўзбекча гапира бошладилар.

Раислик қилаётган Мирзо Турсунзода:

— Ғафур ака,— залдан илтимос тушди,— деб сўзларини бўлди-да, қўлидаги бир парча қоғозни ўқиди. Унда: «Ғафур Ғулом тожикча гапирсинлар» деган таклиф тушган экан. Ғофур ака тожикчалаб:

— Мен тожикча гапиришим мумкин, аммо шундай дўстлик саройида тожик биродарларимиз анжуманида ўзбекнинг овози ҳам янграсин,— дедиларда сўзларини ўзбекча давом этдириб кетдилар. Залда қарсақлар янгради.

1986

ҚАРҒАЛАР

Ховлига қараб ўлтирар эдим. Ит билан қарғалар орасидаги бир иш диққатимни тортди.

Икки қарға ит олдида ётган бир суякни олмоқчи бўлиб бир неча бор ҳаводан ўзларини суякка ташлашди, аммо ит ҳам бўш келмади, уларга суякни бермади. Шунда қарғалар ўз тилида келишиб олишди шекилли, уларнинг бири итга орқадан ҳужум қилди. Ит унга ташланган эди, шу зумда иккинчи қарға ит олдидан суякни ила қочди.

Қарға бўлма, ит ҳам бўлмагил,

Обрўйингни қўлдан бермагил.

Аммо атрофингда қарғалар —

бўлса, бепарво ҳам юрмагил.

1986

ХАТЧЎП

Бир одамнинг адабиётга қизиқиши менда ул кишига қизиқиш уйғотди. Мен унинг Фурқат ғазалларидан ёд ўқиши, ҳозирги кун шеъриятимиз ҳақида саволлар тўқишига қараб ҳурматим ошган эди. Унга китоб совға қилар эдим, у ҳам жуда қувонар эди. Аммо шул киши билан бир ташкилотда ишлашга тўғри келиб қолди. Шунда мен унинг ҳаётдаги тубанликларини кўриб ҳайратда қолдим ва қилмишларига чуқурроқ назар солдим. Не кўз билан кўрай, не хис билан сезайки, унинг шеършунослиги ҳам бошқа кўп қизиқишлари каби юзаки, хўжа кўрсингагина экан.

Шунда мен уни доимо китоб ичида ётса ҳам илму одоб файзидан бебаҳра хўтчўпга ўхшатдим:

Китоб йиғаверма, йиғмагил тўн-тўн,

Шеър алабдан ҳам лоф урмагил кўп.

Тубан дилга юқмас шеърят файзи,

Китобда ётса ҳам мисоли хатчўп.

ва яна дедим:

МИНБАРДАН ҚУВИЛИШ

Қайта қуриш даври мажлислари хўп қизғин ўтмоқда. Ана шундай мажлисларнинг бирида бошлиқларимиздан бири қаттиқ танқидга учради. Бунга чидолмаган бошлиқ минбарга чиқиб танқидчига жавоб берар экан, унинг асл ички дунёси очилиб, оғзидан хатто ҳақорат сўзлар сочилиб маънавий қашшоқлиги шундоққина кўриниб қолди. Шунда ҳам мажлис аҳли унинг ёнини олди, яъни унинг ўзини ўзи шармсор этишидан асраб қолди:

Бу чора:

— Регламент... — деган ҳайқириқлар бўлди. Бошлиқ шу йўл билан минбардан қувилди. Ёнимда ўтирган ўртоғим менга:

— Бу қандоқ бўлди... Бундай ҳол университет тарихида биринчи марта содир бўлиши-ёв, деди. Яна: — Ўзлари ҳам жуда бачканалик қилдилар-да, — деб қўшиб қўйди.

Мен унга астагина хазрати Навоийдан бир байт эслатдим:

Агар эл этмаса ҳимоят сенга,
Ўзингдан керакдир шикоят сенга.

1986

ФИЛ ВА ЛАЙЧАЛАР

(«Гулбоғ» масалларидан)

Каттагина бир илмий текшириш институтининг бошлиқ муовини Фил саркашроқ чиқиб қолди. Бу эса на фақат институт бошлиғи Тулкивойга, балки ундан юқорироқда ўтирган Қашқир холага ҳам ёқмади.

Тулкивой маслаҳати билан Филга қарши Лайчалар ишга солинди. Улар галалашиб Филга акиллашса-да унга яқин келишолмас эди. Фил оҳиста ва вазмин қадам ташлаб ўз йўлида борар, ўрмон аҳли унинг йўлига чиқиб, салом билан ўз эҳтиромини бажо келтирар эди. Базилари ишларида мушкуллик сезсалар Фил ҳузурига маслаҳатга келишар эди.

Буни кўрган Қашқир хола билан Тулкивой яна ғийбат бозорини қизитишар, «ана лайчалар акиллашида бир гап бор»... дея шубҳали миш-милар тарқатишар эди.

Ёши анчага бориб ҳаёт тажрибаси ила бойиган донишманд Фил эса ҳар қанча ғийбат маломатга чидаб ўз севган иши, китоблар ўқиш, масаллар тўқиш билан машғул бўлар, аламини ишдан олар, ишни биринчи дори-дармон ҳисоблар ва Крилов бободан тортиб Пушкин зуккогача, Рудакий отадан тортиб

Саъдий доногача эсига олиб улар билан маслаҳатлашар эди.
Криловнинг гапи ҳаммага маълум, у Филнинг ўзидан олинган.
Саъдий сўзи эса яна қизиқ ва жозибалироқ. У бир жойда:

Арзон тош синдирса зар косани гар,
Тош нархи ошмайди нархи тушмас зар,

деса яна бир жойда:

Нокаста кишини кўргач бахтиёр,
Оқиллар қилурлар сукут ихтиёр —

дейди. Ҳаммадан ҳам Александр Сергеевич лўнда маслаҳат берадилар:

Хвалу и клевету
приемли равнодушно
и не оспаривай глупца.

Ҳа, бу «вов-вов» ва «ак-ак»лар ўтиб кетади деб ўйларди Фил ва хотиржам юраверар эди. Чунки жаҳонгашта шоир Саъдий оламга машҳур «Гулистон» асарларида: «Эй, биродар, сен пок бўлгилу хотиржам юрабергин, ҳеч нарсадан қўрқмагин, чунки фақат кир либоснигина кирчилар тошга уриб ювадилар», деган эдилар.

Охири шундай бўлди. Ҳақиқат жойида қарор топди. Тулкивой ҳам, Қашқир опа ҳам жазоларини тортдилар.

Аммо улар даврида амалга миниб олган бир икки лайчалар ҳали ҳам бор. Баъзилари ҳатто бўрига айланиб кетмоқдалар.

Бу эса, катта ишга ҳалақит бермоқда. Энди индамай бўлмас:

Қайта қуриш олға сурилар,
Фикру ишлар қайта қурилар.
Баъзи жойда ишлар пачава,
Ишбошилиқ қилса бўрилар.

1986

ОЛИМ БЎЛИШ ОСОН

Идорамиз бошлиғи, ўзи яхшигина олим, аммо лаганбардор чақимчиларга ўч одам эди.

Айниқса бирор киши лаганбардорлик ила ул кишига ёқиб қолса бўлди, мажлис-йиғинларда ҳам ўша одамнинг гапи гап. Бошқалар ҳақ сўзни айтсалар ҳам унинг оғзига уриб, ҳафа қилиб ташларди.

Бир киши кўнглини олмоқлик учун,
Узга дилин вайрон этмоқлик нечун.
Одамликдан хатто бўлса бир учкун
Уз жаҳлинг итини айлагил забун.

1986

УЧ РАҲБАР

Бир муассасининг уч раҳбари шундай бир-бирлари билан тил топишиб олдиларки, улар олдида ҳар қандай ҳақиқат кучсиз, лаб боғлаб қолди.

Улар эса дабдабали мажлислар, катта-катта йиғинлар ўтказиб, ўзларини эмчи кўрсатардилар, зимдан эса бор имкони-ятдан фойдаланиб, ташкилот қонини сўрар эдилар.

Мажлислари дабдаба,
Бўлса ишлар дабдала.
Ўзни табиб кўрсатар,
Зулук, сирка, қандала.

Мамлакатимизда қайта қуриш шамоли эса бошлади:

Зулук ўлди ёрилиб,
Ўз қонига қорилиб.
Қандала ҳам босилди,
Оёғидан осилди.
Сирка юрар бўлиб хор,
Бе ҳурмат, бе ун, бе ор.

1986

ҲАЁТ ТАДҚИҚИ

Баъзан бир нарсага бўламан ҳайрон,
Макр уялари юришар хандон.
Кичик бир гуноҳдан малул пок инсон,
Опиноқ нарсага доғ тушириш осон.

деган рубойини бир бошлиғимга ўқиб берган эдим ул киши:

— Э, булар чиройлик сўзлар халос! — деди.

Бунинг одамлар психологияси, улар феъл-атворини кузатиш натижасидаги хулоса эканлигини сезиб турса ҳам, эътироф этгиси келмади, чунки ўзининг девори намкаш эди.

Тўрт йўлда чиройли сўз эмас, ўқи,
Рубойи бу инсон дилин тадқиқи.
Чиройли бўлса бу ҳаёт чиройи,
Агар дағал бўлса ҳақиқат ўқи.

1986

ҲАР КИМ ЭККАНИН УРАР

Бир идорадан уч йил орасида икки бошлик олдин-кетин пенсияга чиқишди.

Бири идорага келгудек бўлиб қолса, эшик қоровулидан тортиб барча оёққа қалқийди, ҳамманинг юзида офтоб чақнайди, барча очиқ чехра билан кутиб олади, қайтиб чиққанида шофёрлар:

— Домла, машинангиз борми? Олиб бориб қўйяликми? — деб туришади.

Иккинчиси пайдо бўлса, барча тескари қарайди, дуч келиб қолса ўлгани кунидан саломлашади. Ҳатто қайтиб чиқаётганида шофёрлар ўзларини четга олганлари ҳақида гапиришди.

У бечора ҳам охири идорага иши тушса тўғри катта йўлдан кирмай орқа эшикдан келиб кетадиган бўлди.

Бу ҳолни кузатар эканман, ҳар иккисининг хулқ-атворини таҳлил қила бошладим.

Бири одамларга эътиқод қиладиган, хушфеъл ва хушхулқ, барчага баробар, ширинсўз, маданиятли одам бўлса, иккинчиси ҳеч кимга ишонмайдиган, дағал сўз, ҳаммани шубҳа остига оладиган, иши унмаса барчага заҳар сочадиган, жиззаки, қаллоб ва мунофиқ кимса эди.

Эл нақли — не эксанг шуни ўрасан,

Элга не кўргазсанг шуни кўрасан.

Оддий халқ ичинда маълум доимо,

Нуроний чўққими, сассиқ ўрасан.

1987

ЧОРАСИ ТОПИЛДИ

Бир идора бошлиғи бетоб бўлиб касалхонага ётиб қолди. Лаганбардор ходимларидан бири ўзини қайга қўйишни билмай, довдираб юрди. У эндиликда ишга келиб кимга хизмат қилишини билмас, ўз вазифасини адо қилмас, бунга ўрганган ҳам эмас эди. Шундай ҳолда эзилиб кетди ва уч кун ўтар-ўтмас боши ёстиққа етди:

Ёстиққа етганда бошлигин боши,

Киприкда шашқатор ялтоқ кўз ёши.

Охир ётди ул ҳам ўшал ёстиққа,

Кулди ходимларнинг кексаси — ёши.

СОВҒА

Бир дўстим шундай ҳикоя қилар эди:

— Мен кафедра мудири бўлиб турганимда шогирдларимдан бири китоб совға қилди... «Мана, домла, сизга Москвадан олиб келдим» деди. Бир-икки йил ўтар-ўтмас мен кафедранинг бошқа шогирдимга топширдим. «Мен энди кексайиб қолдим, энди сизлар бошқаринглар», дедим.

Орадан бир неча кун ўтди. Бир куни дарсга борсам, китоб совға қилган шогирдим, ўша китобини сўраб қолди...

— Ўзи ўқимай сизга тақдим қилган бўлса керак-да, — дедим мен.

— Билмадим, ҳайтовур шундай бўлди.

— Ўзи ўқиган бўлганида, — дедим мен мулоҳазамни давом

этдириб,— Уша китобидан одобни ўрганар, ҳаёлироқ бўларми-
ди?.. Бўлмаса китоб ташигани билан ақли тўлармиди?!

Китоб ортган билан устига ашак,
На илм қўшилур, на ақл жиндак.

1987

ҚАЙТА ҚУРИШ

Қадимгилар афсонавий маҳак тоши ҳақида ривоят қилади-
лар. Гуё у тошни кумуш ва олтинларга суртиб, уларнинг тоза-
нотозалигини ажратиш мумкин эмиш.

Қайта куришни ҳам маҳак тоши деса бўлади. У аслини
ноаслдан, касни нокаслдан ажратиб бермоқда.

Баъзилар уни ўтиб кетар деб пайт пойламоқдалар, баъзилар
амалдорликдан тушиб, амал курсисидан ажралиб қолишдан
қўрқиб бошқаларни рўкач қилиш йўлини тутмоқдалар. Буни
руслар «козел отпущения» дер эканлар. Мен ундай амалдорлар-
ни сувга чўқаётган одамга ўхшатдим. Чўқаётган одам ўз атро-
фидагилардан бирини пастга босади-да, уни чўктириш ҳисоби-
га ўзи сув бетига қалқиб чиқади. Аммо сузишни билмагач, бир
оз шапир-шупир қилиб яна чўкиб кетади. Афсус, кўп идора-
ларда шундай бўляпти...

Инқилобга бел боғлади давримиз кекса-ёши,
Қайта қуриш инқилоби ҳар виждоннинг йўдоши.
Лекин дили ғашлар ҳам бор, маккорлару айёрлар,
Ундайларнинг давосидир ошкоралик қуёши.

1987

ШИРУ ШАКАР

Бир мунофиқнинг қилмишидан фиғоним чиқиб ўлтирган
эдим. Шогирдларимдан бири келиб:

— Домла, ширу шакар нима? — деб сўраб қолди.

— Бу икки-уч тилда ёзилган шеър,— дедим-да, қоғоз-
қалам олиб, аруз вазнида қуйидаги байтларни ёзиб бердим:

Ул мунофиқ янги-янги хитрость ижод айлади,
Кеча ухлаб эрта турфа козни бунёд айлади.

Ўйласам уйким қочар ҳам тўлғанурман до зари,
Клевета дилдан поко-ю сонни барбод айлади.

Дўстлара қилди хиёнат изменяя всем всегда,
Потеряв честь, ору номус, ўзлигин хор айлади.

Нет ҳаёсизда вафо-ю, нет фавосизда ҳаё,
Так писал гений Навоий, булчи, иқроп айлади.

ШАХСИЙ МАНФААТ

Идорамиз бошлигини сайладик. Қизгин муҳокамалар, қаттиқ мунозаралар бўлди. Ҳар кимки, ҳар нима деди, уларни ҳеч янглишмай икки гуруҳга ажратиш мумкин эди. Бири ўз манфати йўлида жон фидо қилиб бўзлар, иккинчиси унчалик куйинмай, «бўлса бўлар, бўлмаса йўқ, душман орттириб нима қиламан» қабалида сўзлар, аммо иш фойдасини кўзлар эди. «Буларнинг ўринлари алмашса нетарди? деб ўйладим. Қайта қуриш ишларимиз ҳам жўнашиб кетарди, қийин курашимиз моромига етарди.

Жонини куйдирса ким халқ ишига,
Сен ҳам жон фидо қил шундай кишига.
Ундайлар ҳаётдан, халқ ундан рози,
Чидай олур ҳаёт ёзу қишига.

1987

ИТГА ТУҲМАТ

«Правда» газетасида (10 — сентябрь 1987) бир мақола куйидаги сатрлар билан бошланар эди:

- Амаки, мана бу кучукчани олинг.
- Нима қиламан?
- Боқасиз, катта бўлганида сизни қопади...»

Бу гап мен учун итга нисбатан туҳматдек туйилди. Аслида ундай одат итга ёт, бироқ одамларда учраб туради:

Мен кўп итлар боқдим, ундаймас, зинхор,
Бари садоқатли, бари вафодор.
Мунофиқлик асли одамларга хос,
Бунга мисол баъзи шогирдларим бор.

1987

УМРГА АЧИНИШ

Урушдан қайтиб келгач, дорилфунунга кириб ўқий бошладим. Мени дорилфунун комсомол қўмитасининг котиблигига сайлашди. Ўқишни битирганимдан кейин ишга олиб қолишди. Мен 12 йил декан, 13 йил ректор муовини бўлиб ишладим.

Эндиликда ҳаётимни сарҳисоб қилиб қарасам, 28 йил маъмурий хизматда бўлибман. Бунинг ярмидан кўпи мажлисларда ўтгандек кўринди... ва умримнинг кўп қисми зое кетгандек туюлиб юрагим зирқириб, ичим ачиб кетди.

Мажлизбозликка мен қарши эмасман,
Мажлисга қарши ҳеч сўз ҳам демасман.
Умрим ҳисобига қўшилмаса бас,
Мен ҳеч полимасман, ғам ҳам емасман.

1987

ОЛТМИШ ЭМАС, ИККИ УТТИЗ...

Мен Нозим Ҳикмат шеърлари билан урушдан кейинги йилларда танишган эдим. У вақтда ўзбекчага таржималари кам бўлса керак, уни кўпроқ рус тилида ўқигандим.

Буюк инсон ва нозик ҳаёл шоирнинг ўзини 1958 йил Тошкентда ўтган Осиё ва Африка ёзувчилари Конференциясида учратишга муяссар бўлдим.

Конференцияда Нозим Ҳикматнинг ҳозир бўлиши иштирокчиларда алоҳида қайфият ва иштиёқ яратган эди. Барча бу матонатли курашчи, ўтли мисралар муаллифи ҳақида гапирар, бир-бирига кўрсатишар, Нозим Ҳикматни кўрдингми, деб сўрашар, унга ҳайрат ва ҳавас билан боқишар эди.

Унинг Ўзбекистонли дўстлари — Ғафур Ғулом, Ойбек, Шайхзода, Миртемир ва бошқалар билан қучоқ очиб кўришгани, улар билан самимий суҳбатлар қургани, Ғафур Ғулом уйида меҳмон бўлгани эсимда.

Баланд бўйли, қомати келишган, мовий кўзлари доимо кулиб турувчи очиқ табиат, умумий кўриниши ҳам, хулқи ҳам, фикрлари ҳам гўзал инсон ҳали-ҳали кўз ўнгимда порлоқ чеҳра билан тургандек.

Конференцияда яна бир эса қоларли ажиб учрашув бўлиб ўтган эди.

Мен Ироқ революционер шоири Муҳаммад Солиҳ билан Нозим Ҳикмат учрашувини кўзда тутаман. Муҳаммад Солиҳ Баҳрул Улум ҳам ўзининг революцион фаолияти учун узоқ йиллар қамоқда ётган эди. Ҳар икки маҳбус қамоқхонадан бир-бирлари билан мактуб ёзишар эканлар. 1958 йил октябрида Ироқ революцияси натижасида қамокдан озодликка чиққан Муҳаммад Солиҳ тўппа тўғри Тошкент Конференциясига йўл олган ва 1—2 кун кечикиб бўлсада бу Улуғ Йўлнинг етиб келган эди.

У мажлис вақтида кириб келди ва президиумга таклиф этилди. Саҳнада икки жафокаш, аммо метин иродалари синмаган революционер шоирлар бир-бирларини бағирларига босганларида бутун зал оёққа турди, Навоий театри қарсақлардан гумбурлади. Уларга эса бу гулдирак ғалабанинг солютларидек туюлди.

Шу аснода адабиёт ва санъат нашриётимиз коллективи Назим Ҳикмат билан учрашишни жуда-жуда орзу қилишарди.

Нашриёт директори Насрулло Охундий Нозим Ҳикматнинг розилигини олишга муваффақ бўлганлигини эшитиб барчамиз хурсанд бўлдик. Учрашув куни буюк шоирни нашриётга олиб келишди. Аммо унинг юраги хаста эканлиги ва тўртинчи қаватга чиқолмаслиги маълум бўлди. Шунда Мирзиёд Мирзоидов бошлиқ нашриёт йигитлари, биз қўлимизда кўтариб чиқамиз, деб туриб олдилар.

Нозим Ҳикмат иккиланиб ва носоғлигидан афсусланиб, ўзини кўтариб чиқишларига рози бўлмай бир ғалати ҳолатда турар эди. Биз ҳаммамиз бу иш табиий бир ҳол ва бизнинг йигитларга фақат мамнунлик бағишлаши, улар учун бу иш шараф ва шоирга самимий эҳтиром эканлиги ҳақида гапирганимиз сайин у қизарар, ўзини ўнғайсиз сезар эди. Уни жони ҳолига қўймай, бу ишга рози қилдик.

— Ҳеч қачон одамлар кучидан фойдаланмайман деб ўйлардим,— деди. Биз ҳаммамиз кулиб юбордик ва бу гап ҳазилга йўйилди.

Бу воқеа барчамизни анча яқинлаштириб ҳам қўйди.

Учрашувда нашриёт директори Насрулло Охундий, нашриёт бош редактори ёзувчи Ҳаким Назир, бўлим мудирлари Мамарасул Бобоев, Рустам Комилов, Озод Шарафутдинов, Шариф Толипов ва бошқалар қатнашгани эсимда. Мен ҳам у вақтда нашриётнинг Шарқ адабиёти бўлимига мудирлик қилар эдим. Учрашув ниҳоятда эркин ва самимий ўтди.

Бу ажойиб инсон билан иккинчи учрашув менинг учун кутилмаганда Москвада юз берди.

1962 йил январида Москвага СССР Фанлар Академияси Шарқшунослик институтига илмий иш билан борган эдим.

Институтга келиб Нозим Ҳикмат билан учрашув ҳақидаги эълонга кўзим тушди. 20 январь куни айтилган соатда институт залига келиб охиридан иккинчи қаторга ўлдирдим.

Учрашув шоирнинг олтмиш ёшига бағишланган экан.

Кўп йиллик қамоқлар, зиндон азоблари, кураш, исён йиллари Нозим соғлигини олиб кетган бўлса-да, у ўзини тетик тутар, қомати рост, кўзларида ғайрат ўти чақнар, юраги қаттиқ ҳаста бўлсада ранги тоза, фикри тиниқ, сўзлари ёниқ эди.

У вақтда менга олтмиш сони жуда кекса одамни англаатар эди. Шунинг учун бўлса керак Нозимга нисбатан берилаётган олтмиш сўзи менга ўз ҳақиқий маъносини йўқотгандек ғайри табиий туюлди ва миямда олтмиш, олтмиш, олтмиш эмас, миш миш сўзлари айлана бошлади ва:

Нозим Ҳикмат, сизга олтмиш?

Олтмиш эмас бу гап миш, миш...

деган мисралар туғилди.

Мен ён дафтарчамни чиқариб ёза бошладим, бир кичик табрик шеъри пайдо бўлди.

Мен сўз олиб, чиқиб табриклайми, йўқми деб иккиланиб ўлтирдим. Ёнимда Институт илмий ходими, ҳозир филология фанлари доктори Георгий Гирс ўлтирар эди. У кишига маслаҳат солдим.

— Мен ҳам табриклайми? — дедим.

У эса, бу фикрга маҳкам ёпишиб олди ва «чиқ, чиқ» деб қўймади. Табриклар охишлаб қолган эди, сўз сўраб президиумга хат юбордим. Сўз беришармикан, йўқми деб ўлтирган эдим... Бир маҳал Тошкентдан деб мени чақириб қолишди. Мен русчалаб бир неча табрик сўзларини айтдим, ўзбек халқининг унга самимий муҳаббати, Ўзбекистонда унинг асарлари севилиб ўқилиши, Ўзбекистонлик дўстлари шоир юбилейини яхши кутиб олганлари ҳақида гапирдим. Шеърнинг маъносини русчалаб айтиб бердимда сўнг:

— Бу сўзлар шеърга солинса ўзбек тилида шундай эшитилади деб, Нозим Ҳикмат тушунсин учун шошилмай сўзларини хижжалаброқ ўқидим:

Нозим ака, Сизга олтмиш?
Олтмиш эмас, бу гап миш-миш.
Дилда ғайрат, дилда олов,
Қаламингиз ҳали бедав.
Қайнар ижод, навқиронсиз
Олтмиш эмас, икки ўттиз.
Ижодингиз оламдек кенг
Саҳоватда қуёшга тенг.
Қариликдан қочинг деймиз,
Яна кўп нур сочинг деймиз.
Ўзбеклардан йўллаб салом,
Табрик сўзин дер Шоислом:
Қир йигитлик муборакбод
Икки олтмиш яшанг, Устод!

Шоир диққат билан тинглаб, ўрнидан туриб мен томон кела бошлади. Мен ҳам у томон юрдим.

— Соғ ўл, ўғлон, соғ ўл! — деб мени бағрига босди.

Эртаси институтга келганимда учрашув ҳақида катта деворий газета илиғлиқ турар, унинг тепасида бошдан оёқ катта ҳарфлар ила сарлавҳа қилиб «Не шестьдесят, а два раза тридцать» деб ёзиб қўйилган эди.

Бундан мен Нозим Ҳикматнинг нечоғлиқ мамнун бўлганлигини онгладим.

ҚАРИЛИК ҚАСИДАСИ

Бугун Рафур Фулом номли санъат ва адабиёт нашриётига бордим. Тўртинчи қаватга чиқиб адабиётшунослик бўлимига кирганимда нафасим сиқилиб юрагим санча бошлади. Унда ишлайдиган Шаҳлохон салом бергач:

— Ҳа нима бўлди, домла? — деб сўради ва бир пиёла чой узатти.

— Зинадан чиқиш оғир тушди, — дедим бир оз нафасимни ростлаб, — илгари ёшликда бу зиналардан чопиб чиқиб, чопиб тушиб юардик...

Жим қолдик. Мен бу иморатни 1957 йили Охундий, Ҳаким Назир, шукур Саъдулло, Мамарасул Бобоев ва башқалар билан ҳали битмаган ҳолда якшанба куни босиб олганимизни эслаб ўтирдим. У вақтда югириб чиқишгина эмас, курси, столларни ҳам кўтариб чиқорган эдик...

Қарилик шундай бир бедаво касаллик экан, у кўпая борар экану, ҳеч камаймас экан. Уйга қайтиб бу сатрларни ёзар эканман бир ҳикоят эсимга тушди. Кексайган бир киши табиб ёнига келиб:

— Қулоғим оғир бўлиб қолди, — дебди.

— Бу қариликдан, — дебди табиб.

— Белим зирқирайди, яхши эгилолмайман.

— Бу ҳам кексаликдан.

— Кўзим хиралашиб қолди...

— Бу ҳам қарилик...

Бемор асабийлашиб, жаҳли чиқиб дебди:

— Э, сиз қандай табибсиз! Сизга дардимни айтиб, даво изласам, барини қариликка йўясиз...

Табиб оҳиста дебди:

— Тинчланинг... тинчланинг, азизим, бу ҳам қариликдан...

Мен ҳам кўп нарсаса кўнгим келади-ю, аммо кўнгил ёш, энди қарилик қасидасини бошламоқ керак эканлигини тушуниб турибман. Шул сабаб унинг матлаи ва мақтаини ёзиб қўйдим:

Уёлдим ёр кўйидан қариб мункиллаб ўтганда,

Йигитлик куйини лабдан тўкиб минғиллаб ўтганда...

Қанотдан ҳам қаноат яхшидир ошиққа, эй жонон,

Ачин Шоисломнинг минг дардидан инқиллаб ўтганда.

1988

ДУГОНАЛАР (Ёшларга насиҳат)

Телевизорда «Дугоналар» журнали борар эди. Мен унда намойиш этилган сюжетни кўриб ва унинг таҳлилини тинглаб

хайратда қолдим. Сюжет — халқ суди маҳкамасида эр-хотин ажралиши муҳокамаси ҳақида эди. Миқтигина навқирон йигит ва ёш болалик нозик жувон. Эр ўз хотинини ишдан келиши билан унинг этигини тортиб оёғига сув қуймасликда, овқат ва чойнинг вақтида олиб келинмаслигида ва яна алла қандай майда-чуйда хизматларда айблар эди.

Судьянинг ҳам (у хотин киши эди) қайнонанинг ҳам эшиттиришни олиб бораётган шоирамизнинг ҳам гапларида мана шу ишларга кенгроқ ўрин берилиб келин ўз уйида яхши тарбияланмагани, мазкур ишларга ўргатилмагани, хотин эрга яхши қараши кераклиги масалалари асосий ўринни эгаллади...

Мени ҳайратга солган нарса шу бўлдики, қозилардан ҳеч бири куёвболага:

— Сиз умр йўлдоши, ҳаёт дўсти, севгули ёр танлаб олганмидингиз ёки оилага хизматкор, ўзингизга чўри олганмидингиз? — деган саволни ўртага ташлай олмадилар.

Бунга уларнинг ё журъатлари етмади, ёки маданиятлари.

Нима учун севимли қизимизни кафтимизда кўтариб юришга тайёр турамиз, ваъдалар берамиз, ғазаллар ўқиймиз, дostonлар тўқиймиз бизнинг доимий ҳаёт йўлдошимиз бўлишгач, уларни камситамиз, ўзимиздан тубан биламиз, чўрилиқ талаб қиламиз, хизматкорликка маҳкум этамиз. Улар шундай ҳам биздан кўра кўпроқ хизмат қиладилар, ҳаёт меҳнати ва машаққатини биздан кўра кўпроқ чекадилар, гўдакларимизни боқиш ва тарбиялаш заҳматининг ўндан тўққизини ўз зиммаларига оладилар-ку.

Телевизордаги кўрсатувларимиздагина эмас, оила, оилавий ахлоқ ҳақидаги суҳбат-мақола, китобларимизда ҳам кўпинча шундан нарига ўтолмаймиз.

Шундай куёвларга қараб:

— Сен ҳам унинг хизматини қиласанми, ўзингни ўзинг эплай оласанми, бу умр дўстинг, ҳамкоринг, болаларинг онаси-ми ё чўрингми, сен унинг турмуш дўсти, болалари отасими ё хўжайинми?! — дейдиган одам топилмайди.

Албатта оилада эрнинг ҳам, хотиннинг ҳам ўз ўрни, ўз вазифалари, ўз мавқеи бор.

Бизнинг урф-одатимизда эркак киши оила бошлиғи ҳисобланади, хотин ҳам буни унутмаслиги, шунга қараб иш тутиши лозим, аммо бу эрга хотинини чўри ҳисоблашга ҳеч қандай асос бермайди.

Аслида ўзбеклардаги қадимий ва олижаноб анъанага кўра оғир ишларни эркаклар бажарганлар, уларни хотинлар зиммасига юклаш номардлик ҳисобланади. Ҳозир эса биз саноатда ҳам, зироатда ҳам кўпгина оғир ишларга хотинларимизни гирифтор қилиб, гулбадан қизларимиздан ҳам, нозиктаъб аёлларимиздан ҳам соғлам болалардан ҳам ажралиб қолмоқдамиз.

Ҳозирги замонда етилиб чиқаётган магазинчи ҳам, идора бошлиғи ҳам, меҳнаткаш оталарнинг болалари эдиларку! Бу бойбаччалар, «оқ суяклар» қайдан пайдо бўлмоқдалар ахир, деб ўйлаб қоласан киши.

Қадимдан меҳнаткаш оилаларда, ҳамма иш баробар бажарилган, ҳаёт ташвишлари баб-баробар тортилган, халқимизда «Эру хотин — қўш ҳўкиз» деган мақолнинг чуқур фалсафаси ва тарихий, анъанавий илдизи бор.

Хотиннинг иззати,
Эрнинг ҳурмати.
Отадан болага
Қолсин ибрати.

1988

ЯХШИЛИК

Ажабо, мен пенсияга чиққач, одамларнинг менга нисбатан муносабати икки хил бўлиб қолганини кашф қилдим. Баъзилар худди ҳеч бир ўзгариш бўлмагандек, илгаригидек устозлик ҳурматимни жойига қўйиб гаплашишади. Баъзилар эса ўзларини устоз ҳисоб эта бошладилар. Бу ҳақда гап кетганда шогирдларимдан бири:

— Домла, ўзингиз ҳам ҳаммага бирдек ишонар эдингиз, яхшига ҳам, ёмонга ҳам бирдек яхшилик қилар эдингиз-да, — деб қолди.

Бу гап сабаб бўлиб ёшлигимда бўлган бир воқеани эсладим.

Тошкентнинг энг катта чорраҳа майдони Ҳадра эди. Тўрт ёққа кетган тўрт катта кўчанинг бир томонида трамвай парки, бир томонида Ҳамза театри ва шаҳарнинг энг катта, ўз оти билан, биринчи аптекаси, бир томонда магазинлар, яна бир томонда чойхона ва ошхоналар. Ҳамиша гавжум жой.

Кунларнинг бирида бир девона одам майдоннинг ўртасига туриб олиб от-арава, у вақтда жуда кам учрайдиган автомобиль, файтон извошларни юргазмай қўйибди. У ўзича тартиб ўрнатмоқчи бўлиб:

— Нега ҳамма ҳар томон юради, ҳамма бир томон юрсин! — дермиш.

Бу телбанинг талабига одамлар ҳам ҳанг-манг бўлиб турганда бир киши аста бориб, девонанинг қулоғига дебди:

— Ахир ўзинг ўйлаб кўр, ҳамма бир томонга қараб юрса, ер бир томонга оғиб кетиб, ҳаммамиз жаҳаннамга тушиб кетамизку!

Шунда девона чуқур хаёлга чўмиб майдондан четга чиқиб кетган экан. Мен шогирдимга қараб:

— Яхшиликни ҳам фақат яхшиларга қилинса, ёмонлар кўпайиб, ҳаёт жаҳаннамга юз буради. Қўлдан келганча ёмонларни камайтириш керак.

Кел, жаҳонни топширмайлик ёмонга,
Бурайлик барчани яхши томонга.
Яхши, ёмон абад қолмагай зинҳор,
Яхшиси: яхши иш бўлсин ёдигор.

1988

БОҒБОН

Барча эҳтисос, барча ҳунар ҳам яхши. Аммо ҳаммасидан ҳам умидлилиги, барчасидан одамийлиги, ҳаётдўстлиги боғбонлик бўлса керак.

Боғбонлик — умрзоқлик деб ишондим. Чунки ёши етмиш-саксондан ошган боғбонларни кўп кўрдим. Улар ҳаётда минглаб кўчат экишган, пайванд қилиб, парваришлаган, мевасига умид боғлашган. Табиат ҳам уларни ноумид қилмаган. Мен таниган боғбонларнинг кўпи узоқ умр кўришган. Етмиш-саксон ёшда эккан кўчатлари мевасидан ҳам тотишган.

Мен боғбонлар ичида ҳаётдан нолийдиганларини учратмадим. Тушкунлик кайфияти уларга бегона:

Тушкунлик хос эмас боғбон аҳлига,
Бундай қора ҳаёл бошқаларга хос.
Ҳар кимнинг тилаги ўзига йўлдош,
Бу сўзда ҳикмат кўп, унга қулоқ ос!

1988

ОДОБСИЗ

Беморхонада даволанаяпмиз. Кунда барвақт очиладиган матбуот дўкони олдида одам ҳамиша гавжум. Барча навбати билан ўзи хоҳлаган рўзнома ва жаридани олиб чиқади. Мени навбатим келганида собиқда каттароқ амалдорлардан бўлса керак, басавлат бир киши виқор билан келдида, ҳеч кимни писанд қилмай пештахта устидан «Известия» газетасини қўлига олди. Газетанинг охириги нусҳаси экан, менга қолмади.

— Навбат билан беринг-да, — дедим менга рўзномалар тахлаётган сотувчига.

У ҳалиги одам қўлидаги «Известия»ни ҳам олиб менинг рўзномаларимга қўшди. Виқорли киши бир хил бўлиб, кўз ўнгимда чўкиб қолди. Мен бунга чидолмай сотувчига:

— «Известия»ни шул кишига бера қолинг, менга керак эмас, — дедимда бошқаларини олиб чиқдим.

Мени кутиб турган ҳамхона шеригим:

— Нега ундай қилдингиз? — деб қолди.

— Чунки бу рўзномага мендан кўра унда эҳтиёж кўпроқ кўринади, ўқиб, зора одоби ошса, — дедим.

Иккимиз кулишдик.

«Иззойи мўмин харом» деганлар эскилар, одамни изза қилиш яхшимас, деб қўшиб қўйдим:

Одамни изза қилмоқ яхшимас, аммо,
Одобсизлик бошга балодир, бало!
Ҳаётда кўп кўрдим одобсиз киши,
Узин ўзи изза қилур доимо.

1988

ОДАМНИ АМАЛ БУЗАР ЭКАН...

Афанди қози экан ундан:

— Афандим, нечта дўстингиз бор? — деб сўраганларида у:

— Қозиликдан тушганимдан кейин айтаман, — деган экан.

Мен ҳам ёшим пенсия ёшига етиб, амалимни топширдим.

Шогирдларимнинг кўпчилиги самимий чиқди, аммо баъзиларининг тубан табиати ҳам юзага чиқди. Уларни мен икки гуруҳга тақсим қилдим. Бир гуруҳ илмга бино қўйганлари — уларни ҳатто баланд-баланд илмий даражаларга ноил бўлганлари ҳам самимий муносабатларини жиндек ўзгартирганлари йўқ.

Иккинчи гуруҳи — амал кетидан кетганлари ёки олим бўламан деб чала мулло бўлиб қолганлари орасида эса юзсизлари, маккор ва мунофиқлари ҳам кўриниб қолди.

Одабийлик — амал сув билан олов,
Иккисин бир жойда кўрганми биров.
Кўтарилган сайин совуқлик ошиб,
Одамлик гулига ёғдирар қиров.

1988

МАКР ВА МУҲАББАТ

Элда танилган туппа-тузуқ бир ҳамкорим менинг китобларимга муҳаббат изҳор қилди ва дўстлик шевасини илгари сурди. Кўп йиллар мен унинг муҳлислик даъвосига бовар қилдим ва адабиётга бўлган ҳавасини чин деб билдим. Лекин унинг бошқаларга нисбатан дағаллиги ва мунофиқлигини кузатир эканман, ҳайрат бармоғини тишладим. Дарҳақиқат у доғули, айёр ва маккор бир маҳлуқ экан, у адаб ва адабиётдан узоқ, унинг ҳар бир сўзи софдил кишиларга тузоқ экан.

Макр ила муҳаббат ўт билан сувдир,
Уни қўшиб юрган мунофиқ, қувдир.
Муҳаббат босолмас ҳеч вақт макрни
Унинг муҳаббатин юракдан қувдир.

ЕР ҲАМ ТАНЛАБ ОЛАДИ

Маҳалламизда тўрт оғайни бор эди, учи оламдан ўтишди. Улардан заҳар ва қаллоб, кекчи ва мунофиғи, ҳасадчи ва баҳили яшаб юрибди.

Ёшлигимда бир кампир қўшнимиз бўлар эди. У ҳар замонда:
— Оҳ, ер баччавоз, у ҳам танлаб олади, — деб қўяр эди.

Мен ойимлардан бу гап маъносини сўраганимда, ул киши ҳам бир уф тортиб деган эдилар:

— Зулфи кеннойининг (кампирни шундай аташар эди) суҳсурдек лобар бир қизи бор эди, бўйи етган маҳал уни ўлим олиб кетган. Шундан бери кунлари шундай оҳу надоматда ўтмоқда.

Емонни ҳатто ер хоҳламас экан,
Бу гапдан қалбимга санчилди тикан.
Инсон, ўзинг агар қилмасанг чора,
Дунё бичаверар яхшига кафан.

1988

ПАРВОНА ИНСОН

1988 йилнинг 24 январи. Уралогия соҳасида жумҳуриятимизнинг етакчи олими, медицина фанлари доктори, республикада хизмат кўрсатган фан арбоби, профессор Одилхон Мухторов уйида 30—40 киши йиғилишган. Уларнинг ҳам учдан бири хонанда ва созандалар.

Бу ажойиб одамохун шифокор мусиқага ўч ва шеърят шайдоси бўлиб, бундан бир неча кун илгари музиканинг инсонларни даволаш хусусиятлари ва мақомлар ҳақида ойнаи жаҳонда суҳбат ҳам ўтказган эди.

Бу кун унинг табаррук олтмиш ёшга тўлган куни. Уни табриклашга чин дилдан интиланган, жарроҳ шифокор қўлидан нажот топганлар сонига етиб бўлмас... Аммо улар беҳабар. Камтарин олим катта юбилей тантаналари ўтказишга розилик бермади. Уйда асосан қариндош уруғлар ва энг яқин дўстлар йиғилишган.

Одилхон ва рафиқалари Муқаддамхонлар тенгдошлар. Улар студентлик йиллари севишиб, бир-бирларига ғазаллар битишиб турмуш қуришган. Уларнинг самимий ширин ҳаётларига ҳамманинг ҳаваси келади. Мана ҳозир ҳам улар тоза очилган бир жуфт гулдек яшнаб ўлтиришибди. Мен кўпчиликнинг кайфиятини ифодалаб:

— Одилхон, сизга олтмиш эмас, унинг ярмини бериш мумкин, Муқаддамхон иккалангиз ёшингизни қўшиб олтмиш йиллик қилмоқдасизлар, — дедим ва қўйидаги мисраларни ўқидим:

Одил Мухтор, қандай миш-миш?
Гўё сизга олтмиш эмиш!
Пичоғингиз ҳали кескир,
Ғайратингиз ундан ўткир,
Инсонларга соғлиқ бериб,
Соғлиқ — вақтичоғлиқ бериб,
Олқиш олган паҳлавонсиз,
Ҳам кекса, ҳам навқиронсиз.
Куй шайдоси, қувноқ ёшсиз,
Олтмиш эмас, икки ўттиз.
Яхшиликка завола йўқдир,
Икки олтмиш яшанг, доктор.

Аммо минг афсуски шодлигимиз узоққа чўзилмади. Мазкур йилнинг баҳорида шум хабар келиб қолди. Бутун умрини одамлар ташвишига бағишлаган, элга зарур шифокор Одил Мухтор ўғли иш куни охирида тўсатдан вафот этган эди.

Юзлаб инсонлар ҳаётини сақлаб қолишга қурби етган моҳир қўллар эндиликда жонсиз чўзилиб ётарди. Ҳаёт ошиғи, шеър муҳаббат шайдоси энди юмшоқ табассум ила лол ётарди.

Мен тепасида нолон турар эканман Абдурахмон Жомий хазратларининг қуйидаги қитъаларини кўнглимдан ўтказиб бу оғир жудоликка таскин излар эдим:

Едингдами ўшал сен тугилган кун,
Барча хандон эди, сен эса гирён.
Шундай яшагилки, кетар чоғингда,
Барча гирён қолсин, сен эса хандон.

Оламда қиёмат қўпди, кўча куйга одам сифишмай кетди.
Неча кунгача унинг эшиги томон одамлар оқими тинмади.

Мен аламинни қаламдан олиб икки марсия ёздим. Улардан бири — қабри тепасида ёзилган мувашшаҳда унинг қиёфасини гавдалантирмоқчи бўлдим:

Осуда ётинг, эй жонона Инсон,
Доим одамларга парвона Инсон.
Инсонга фидойи мардона Инсон,
Лайлатул қадрдек афсона Инсон.
Хаста одамларга дармона Инсон,
Одобу илмда дурдона Инсон,
Нур истаб келамиз бунда, Одилхон,
Кўнгиллар вайрона, диллар нигорон.

1988

ТАҚРИЗ

Абдулла Орифнинг «Йиллар армони» китобини ўқиб, ҳайратдан бармоқ тишлаб, сўнги саҳифасига қуйидаги тўртлик — тақризни ёзиб қўйган эдим:

Инижоним, сўзинг мунчалар дилтанг,
Шеърингдан қалбимга чўкти чўнг харсанг.
Навқирон ҳаётдан хориб, полибсан,
Азизим, не бўлур тўқсонга кирсанг?!

Орадан 1—2 йил ўтди. Ошкоралик авжига минган сайин баъзиларнинг ҳақиқий башараси ҳам, бизнинг кўзимиз ҳам очила борди.

Шу кунлардан бирида Абдулланинг бир шеъри газетада чиқиб қолди:

Шундайлар бор, сенга лутф айлаб,
Дўстман дея кўлинг тутарлар.
Лекин ҳар зум қадаминг пойлаб,
Хато қилишингни кутарлар.

Ахтарурлар ҳамиша илат,
Етти пуштинг гўрин титарлар,
Фақат унма, улгайма фақат,
Хато қилишингни кутарлар...

Бу мисраларни ўқиб мен Абдулланинг зийраклиги ва тийраклигига, зукколиги ва донолигига тан бердим ва тўртлик ўрнига бир байт тақриз ёзиб қўйдим:

Навқирон ҳаётда хориб толибсан,
Менинг дилимни ҳам оча олибсан.

1988

ОДАМ ИККИ ХИЛ

Кўп йиллик кузатувларим оқибатида одамларни икки гуруҳга ажратдим: бири билиму, ҳунар истеъдоди, унинг нафсини қондиришга қодир, нафси ўлик. Ундайлар ўз ҳунари кетидан шайдо.

Иккинчи гуруҳ нафсини қондиrolмай доим нафс ташвишида, ҳар бир иш шу эҳтиёж тақазоси билан қилинади.

Мен ана шулар ҳақида бир дўстимга сўзлаганимда, у:

— Нафси тўйса ҳам, кўзи тўймаслари ҳам борку,— деди.

— Мен ундайларни одам ҳисобига қўшаётганим йўқ. Улар ҳайвондан ҳам тубан, чунки ҳайвон ҳам ўз нафсини қондиргач, йиртқичликдан тўхтайд:

Нафс балоси ўт балосидир,
Қўйиб берсанг ҳамма ёқ ёнар.
Баъзиларнинг нафси шундайки,
Фақат гўрга кирганда қонар.

1988

КЕЧИККАН ЭЗГУЛИК

«Тошкент оқшоми» газетасининг 1988 йил бешинчи январь сонигаги «Ичкилик иллатлари» мақоласида «Кўп ичилик ичадиган ва ҳатто бу ярамас одатни ташлаган кишиларда кексаликка хос эси пастлик анча барвақт пайдо бўлади. Чамаси алкогольнинг бош мияда йиғилиши натижасида ҳужайралар анча тезроқ емирилади, шунинг учун ҳам ақлий қобилият анча барвақт инқирозга учрайди», деган гапларни ўқиб бир воқеа эсимга келди.

Бир ҳамкасбимиз ичкиликка рўжу қилди. Эндигина фан оламига кириб, номзод бўлган, илмга қобилияти борлигини кўрсатаётган эди. Аммо жарга қулай бошлади...

Мен унга қаттиққўллик кўрсатиб, мажбурий даволанишга кўндирдим. Тузалиб, ичкиликни бутунлай ташлади, ишлари ҳам юришиб кетди... Бир куни у менга даъво қилиб деди:

— Мен сендан ҳафаман...

— Нега энди?

— Шу ишингни уч-тўрт йил илгарироқ қилсанг бўлмасмиди?!

— Эзгуликнинг кечи йўқ, оғайни, — дедимда, ҳазилга йўйиб кетдим.

Орадан бир неча йил ўтиб, унинг хулқ-атворини яқиндан кузатишга тўғри келди. Унинг мияси анча айниб қолганлиги, гапларида мантиқ озлиги, айниқса мажлислардаги сафсата-бозлиги ҳамманинг ғашига текканлигини кўриб, эзгуликнинг ҳам ўз вақтида бўлгани яхши экан деган хулосага келдим.

Ича, ич, оқибат ёмон бўлгуси,
Жигар қон, гул ёноқ сомон бўлгуси.
Заҳардан тўкилган гўза баргидек,
Мия ҳужайралар хазон бўлгуси.

1988

ДЕМАГОГ

Хазрати мавлавий Жалолодин Румий шундай бир кишини таърифини берадилар:

Қуш учар осмонда, ерда беназир
Сояси қушдек учарди қирма-қир.
Бир ақлсиз сояни қуш англабон,
Чопди эс-қушдан кечиб аланглабон.
Сояга хўп узди ўқ, ҳоли садоқ,
Ўқи бирла умри ҳам бўлди адоқ.
Умр ўқин ҳам сояга сарф этди ул,
Соядек бенаф жаҳондин кетди ул.

Менинг назаримда ҳаётнинг асл маъносини тушунмай,
қуруқ сўз кайфи билан умрини зое кетказиб юргувчи дема-
гогларни ҳам шу масал қаҳрамони қаторига қўшмоқ керак.

Минбарга ўт қўйиб юргандан кўра,
Стулга кет қўйиб ўйлаб кўр, жўра,
Сояга ишониб дунёдан ўтма,
Афсус надоматда ҳаётдан кетма.

1988

ДАЛДА

Ака-укалари бирин-кетин бандаликни бажо келтирган бир
киши ўзидан хавотир олиб:

— Отамиз ҳам ёш кетганлар... — деб афсусланиб гапира
бошлаган эди, мен унга «далда» бергандек бўлиб дедим:

Сен юзга кирасан, қўрқма биродар,
Чунки сенга харом-хариш баробар.
Уни ажратмоққа тамиз керак-да,
Бетамизлар узоқ яшар дейишар.

1989

МУЗЕЙ ВА ҲАЁ

Бир шогирдим бор эди, кўп миннатдорчиликлар изҳор этар,
ҳатто ташаккурини ифодалашга тиришиб хатлар ташлаб кетар
эди... Йиллар ўтиб, мен пенсияга чиққанимдан кейин унинг
рафтори ўзгариб қолди, вафосизлик шевасини танлаб олди.

Бир куни қоғозларим орасидан унинг бир мактубини топиб
олдим. Хат шогирдим ишдан қувилаётган бир вақтда мен уни
сақлаб қолганлигим ҳақида бўлиб унда: «Фақат сиз мени
тушуна олдингиз ва тўғри йўлга солдингиз, то дунёда бормен,
сиздан миннатдормен», мазмунидаги сўзлар ёзилган эди.

Мавриди келиб, суҳбат орасида инсон яхши-ёмон кунини
унутмаслиги кераклигини, ҳаётнинг синовларига тик туриб
бериши кераклигини, инсон ҳам, ҳаёт ҳам ҳамиша бирдек
турмаслигини айтиб, ўша хатни мисол қилиб келтирдим.

Эндиликда ўзини катта олим ҳисоблаб гердаийб кетган
шогирдим ўйлаб нетиб турмай:

— Ҳа, уни музейингизга қўйишар, — деди.

Назаримда бу сўзлар билан у бутун ор-номуси, ҳаё ва
виждонини музейга топшириб юборгандек бўлди.

Илминг бўлса ҳам мисоли қомус,
Музейга топширилмасин ор-номус.

1989

ҲОФИЗ ШАРОФАТИ

1965 йилнинг ноябри. Марказқўмда Саид Шермуҳамедов бошлиқ жумҳуриятда таржимачилик ишларини мувофиқлаштириш комиссияси мажлисида иштирок этар эдим. Менга мажлисдан сўнг Шараф Рашидов сизни кўрмоқчилар деган хабарни етказишди.

Мажлис тамом бўлиши биланоқ мен ул киши ҳузурига кирдим.

Мени қандайдир илиқ жилмайиш билан кутиб олдилар. Қўл сиқиб кўришгач, менга жой кўрсатдилар ва ўзлари ҳам ўтирдилар. Столлари устида менинг янгигина чиққан «Ҳофиз Шерозий» китобим ётар эди.

— Бу китобни мен бир кечада ўқиб чиқдим, — дедилар китобга ишора қилиб. — Қизиқарли чиқибди.

Мен нима деяримни билмай қолдим.

— Кўп яхши ишлар қилаётирсиз, — сўзда давом этдилар менинг ийманиб ўлтирганимни кўриб. — Бундан олдин ҳам Умар Ҳайём ҳақидаги китобингиз ва таржималарингизни ўқиган эдим.

Мен:

— Раҳмат, раҳмат, — деёлдим халос. Ул киши телефонга қўл чўздилар ва қандайдир сонларни тера бошладилар. Телефондан овоз келди.

— Шомуҳамедовни танийсизми? — дедилар салом-алиқдан сўнг. — Бу киши яхши ишлар қилаётирлар, мана яқинда Ҳофиз Шерозий ҳақида китоблари чиқди. Ўқимишли, фойдали китоб. Бундай асарлар ҳақида мақолалар бериб турсанглар ёмон бўлмас эди.

— Раҳмат, Шараф ака, менга хизмат борми? — дедим мен.

— Сизга хизмат — шундай асарларни кўпроқ ёзиш, халқимизга керак, халқимиз буларга ташна, ҳозирги ёзувчилар ҳам Фирдавсий, Ҳофизларни чуқурроқ билишлари керак. Мен китобингиз билан табриклаш учун сизни кўрмоқчи бўлган эдим. Ишларингизга муваффақият.

Мен яна миннатдорчилик билдириб ўрнимдан турдим. Шу пайт бирдан миямга кўпдан ўйлаб юрганим бир фикр келди:

— Шароф ака, бир илтимос, — дедим.

— Утиринг, ўтиринг, марҳамат, — дедилар.

— Шарқ классиклари кутубхонасини нашр этсак. Унга араб, форс, ҳинд, хитой ва бошқа адабиёт намояндаларидан шундай шоирларни киритсакки, уни ўқиган китобхон шу адабиётлардан баҳраманд бўлса.

Ул кишининг кўзларида ажиб кулгу, юзларида самимий севинч нури пайдо бўлди:

— Бу сизнинг илтимос эмас, бу бизнинг илтимос, —

дедилар,— бу ишга киришинг, барча адабиётчи олимларни жалб қилинг, керак бўлса қарор ҳам чиқариб берамиз.

Мен жуда мамнун хайрлашиб чиқиб кетдим.

Орадан бир-икки ҳафта ўтар-ўтмас «Совет Ўзбекистони» рўзномасида Шарқшунос олим Абдуқодир Ҳайитметовнинг «Шарқ шеърятининг машъаллари» деган каттагина мақоласи босилиб чиқди. Унда менинг Абдурахмон Жомий, (1963), Саъдий Шерозий (1964), Ҳофиз Шерозий (1965) китобларим ҳақида сўз юритилар эди.

Жумҳуриятимиз раҳбарининг менинг ижодимга нисбатан бундай эътибор ва илтифоти, унинг олижаноблиги қалбимда сўнмас буюк эҳтиром ва буюк ижодий қудрат қўзғаган эди.

Ҳофиз шарофати туфайли топган бу эътибордан мен ниҳоят даражада руҳланиб яна сеvimли ишимга шўнғиб кетдим. Яна мақолалар, таржималар эълон қилдим, китобларим чиқди.

1970 йилнинг биринчи сентябрь куни эрта билан факультетда ўқишни бошлаб бергач, ректоратга йўл олдим. Дорилфунунга яқинлашар эканман не кўз билан кўрайки ичкаридан Шараф Рашидов билан бир неча марказқўм аъзолари ва дорилфунун раҳбарияти чиқиб келишар эди.

Мен таққа тўхтаб ўзимни четга олдим. Аммо шу пайт менга кўзлари тушган Шараф Рашидов:

— Ҳа, домла,— дедилар-да менга қараб юра бошладилар. Мен бориб салом бердим ва узатган қўлларини олдим. Машиналаригача мен билан гаплашиб, бордилар. Яна китобларим ҳақида гапириб:

— Мен сизнинг барча асарларингизни қизиқиб ўқиб бораман. Давом эттиринг, сизга муваффақият,— деб хайрлашдилар.

Инсонга буюк куч — меҳру таважжуҳ,

Кичик илтифотдан кўнгил тоғ бўлур.

Ижодкорга эса, ўн ва юз чандон,

Унинг ижод боғи тўкин боғ бўлур.

1989

ТАВАЖЖУҲ

Бир куни марказқўмдан Барот Бойқобилов телефон қилиб деди:

— Шоислом ака, сизга бир хат бор, сизни қайдан топсам бўлади?

— Ўзим бораман.

— Йўқ, буни сизга ўзим олиб бориб топширишим керак, топшириқ шундай бўлган.

Эртасига идорада учрашдик.

— Мана буни сизга юбордилар, ўзлари съездга кетдилар,— деди Баротжон менга бир конверт узатиб.

Унда Шараф Рашидовнинг ўз қўллари билан ёзилган икки варақли хат бор эди: «Ҳурматли дўстим Шоислом Шомуҳамедовга,— дейилган эди унда,—

23 январь мен учун энг қувончли кун бўлди. Шу куни мен «Шоҳнома» — нинг мўътабар сатрларини ўзбек тилида ўқишга муяссар бўлдим. Бундан 35 йил бурун жаҳон поэзиясининг чўққиси бўлган бу нодир асарни форс тилида ўқиган эдим. Сўнгра 1973 йилда уни рус тилида ўқидим ва битмас-туганмас баҳра олдим. Мана ўзбек тилида ўқишга ҳам муяссар бўлдим.

Ун йиллар мобайнида сизнинг заҳматингиз тўғрисида эшитиб юрардим. Мана энди эшитган хабарларим тўғри бўлиб чиқди. Ҳалол меҳнатингиз учун минг бор ташаккур. Бундай шоҳ асарнинг таржимаси ҳар қандай ижод кишиси учун мураккаб имтиҳондир. Сиз бу мушкул имтиҳондан аъло ўтдингиз. Балли!

Мен сизга чин дилдан сиҳат-саломатлик, янгидан-янги ижодий зафар, бахт-саодат, севинч-қувонч тилайман. Адабиёт шайдо-сининг битмас-туганмас ҳурмати ва ташаккурини қабул қилғайсиз.

Эҳтиром билан Ш. Рашидов

28.1.76. ш.Тошкент

Мен уни ўқиб ажиб ҳолатга тушдим ва бир оз ҳаёлга толдим. Марказқўмдаги баъзи ўзларини менга яқин тутувчи ўртоқларга ўзим китоб юборган эдим. Улардан ҳатто «олдим, раҳмат» деган гапни ҳам эшитмадим.

Шараф акага эса, ҳаддим сиғиб китоб ҳам юбормаган эдим. У кишидаги бундай нозик кўнгилик, инсонга бўлган меҳрумуҳаббат манъбаини Шарқ классиклари ижоди билан чуқур танишликларидан қидирдим:

Ҳеч ким кўтарилиб бўлолмас раҳбар,
Агар у бўлмаса раиятпарвар.

(Ҳусрав Деҳлавий)

Мухтожлик кўйида кўнгилини овла,
Юракка яқину маъқулни овла.
Бир дилча турмас юз лойхона Каъба,
Каъбада нима бор? Бир дилни овла.

(Умар Хайём)

1989

ТЕҲРОН ЧИРОЙЛИМИ, ТОШКЕНТ?

1976 йилнинг баҳори. Мен Эрондан Фирдавсий мукофоти-ни олиб қайтдим. Барча газеталар, телевизор ва радио бу ҳақда халққа хабар беришди.

Энди мен Шараф Рашидовга ахборот бермасам бўлмас деган қарорга келдим ва кўнғироқ қилдим. Эртасига мени қабул қиладиган бўлдилар.

Мен Эрондан олиб келган китобларимдан Фирдавсий «Шоҳнома»сини олиб бордим. Хоналарига кириб саломлашгач китобни қўлларига бердим. Китоб асл матн, унинг инглиз тилига таржимаси билан мусовий қилиб босилган, ҳар икки саҳифа орасида рангли суратлар билан безатилган эди. Китобни катта қизиқиш билан варақлаб чиқдилар-да:

— Шундай китобларни бизда ҳам чиқариш керак,— дедилар.

— Яхши бўларди,— дедим мен ва Эронда академик А. Пятровский билан менга Фирдавсий мукофотини топшириш маросимлари ҳақида, Эрон бўйлаб ўн беш кунлик саёҳатимиз ҳақида ҳикоя қилиб бердим. Сўзларимни эътибор ва мамнуният билан тинглаб «яхши, яхши» деб ўлтирдилар-да суҳбатимиз охирида биргина савол бердилар:

— Техрон чиройлими, Тошкентми?

— Тошкент, албатта ўз шаҳримиз,— дедим мен шошиброқ ва бир оз ўйлаб қўшимча қилдим,— Техрон ҳозирги машиналарга торлик қилиб қолган. Уларнинг ўзлари ҳам уни «Катта гараж» дейдилар, Исфиҳонни «Катта мечит», Шерозни «Гуллар ва булбуллар шаҳри» деб аташар экан.

Жилмайиб кулиб қўйдилар. Хайрлашдик.

Йўлда қайтатуриб ўйланиб келдим: «Доим фикри-зикри Тошкентни обод қилиш, дунёнинг энг катта шаҳарлари қаторига кўтариш бўлган одамга унинг ҳизматларини ёд этиб, илиқроқ гаплар айтсам бўлармиди?! На чора унақа кўнгил топишларга ўрганмаганман-да. Тўғри сўзлик одат...»

Шунда Навоий хазратларининг бир байтлари дилимда айлана бошлади:

Табиатда ҳар неки, одат ўлур,

Чу эскирди одат табиат ўлур.

1989

ИККИ ҲУСН

Ҳусн оздир кўндир.

Зоҳирдан ботини кўндир.

1957 йилнинг ёзи. Ўзбекистон бадиий адабиёт нашриёти тузилмоқда эди. Унинг таркибида Шарқ халқлари адабиёти бўлимини ташкил қилиш ва бошқариш каминага топширилди.

Бўлимга бир неча муҳаррирлар қатори кичик муҳаррир вазифасига котиба қиз ҳам олиш керак эди.

Мен Шарқ факультетини эндигина битирган бир қизни танладим ва директоромиз Насрулло Охундийга:

— Эртага котиба қиз вазифасига одам келади,— дедим.

Эртасига соат ўнларда қизни директор хонасига олиб кирдим. Унда бош муҳаррир Шариф Толиб, бўлим бошлиқлари

Шукур Саъдулло, Мамарасул Бобоев, Ҳаким Назир, Илӛс Муслим ва бошқалар ўлтиришар эди.

Улар котибаликка мен олиб кирган қизни кўриб ҳанг-манг бўлиб қолишди...

— Мана бу қиз.., — деб сўз бошладим мен, — Охундий эса, менинг тавсиямни ҳам эшитгиси келмай, сўзимни кесиб:

— Хўп, ишлайдиган сиз, — деди, — танлаганингиз шу бўлса, бўпти.

Мен қизни чиқариб юбордим.

— Шундай гўзаллар гулшанидан топганингиз шу бўлди-ми? — сўзини давом эттирди Охундий, — На қошининг тайини бор, на кўзининг. Биз эса Шоислом бир ҳури лиқони олиб келади деб, томошага йиғилишиб ўтирибмиз.

Ҳамма кулиб юборди.

— Буни ишга танлаган эдим... — дедим мен ҳижолатда қолгандек. Чиқиб унинг ҳуснига разм солдим. Дарҳақиқат, худо хусн улашганида бу бечора бир бурчакда қолиб кетгандек, қош ўрнига тортилган ингичка кўмир изидан бўлак ҳеч нарса кўзга ташланмас эди.

Иш билан икки-уч ҳафта ўтар-ўтмас котиба қизимиз ўзининг хуш муомиласи, зийраклиги, чаққонлиги, саранжом-саришталиги билан бутун нашриёт ходимлари ва унга келувчи ёзувчилар дилини овлаб қўйди. Бора-бора директор ҳам энг нозик ишларга уни бот-бот чорлайдиган бўлди.

Мафтун этиб, жон олмаса «шахло» кўзларинг,
Идрокли бўл, мурдага жон берсин сўзларинг.

1990

ҚУРЪОН ТАРЖИМАСИ ТАРИХИДАН БИР ШИНГИЛ

Ҳозирги кунда диний маросимлар, диний китобларга оқилона муносибат кундан-кунга қанот ёйиб, куч-қудрат касб этмоқда. Пайғамбаримизнинг муборак «Ҳадис»лари ўзбек тилида чоп этилиб, кишилар жавонидангина эмас, улар дили-жонидан жой олмоқда. Қуръони карим таржима этилмоқда.

Мен булар ҳақида мамнуният билан ўйлар эканман, Қуръон таржимаси билан боғлиқ бир воқеа эсимга тушади.

1961 йил баҳорида Мисрнинг Қоҳира ва Искандария дорилфунунларининг ректорлари меҳмон бўлиб келишди. Ректоримиз — академик Обид Содиқов уларни мен деканлик қилаётган Шарқ факультетида қабул қилдилар.

Меҳмонларимизни диний масалалардан бошқа ҳеч нарса қизиқтирмади.

Обид Содиқов ректорларни менга топшириб ўзлари қайтиб кетдилар. Мен улар хоҳишини сўраганимда:

— Бизларни мачитга олиб боринг, — дейишди.

Тошкентни сайр этишни ҳам ишташмади. Жума куни эди. Меҳмонхонага бориб, таҳорат олгач Хаста имом мачитига йўл олди.

Мачитга келганимизда ҳали намозга бир соатдан мўлроқ вақт бор эди. Мачит ичида беш-олти кексалар ўлтиришар эди. Бизни кутиб олиб ичкарига таклиф этишди. Унда дастурхон ёзиғлик экан. Чой ичиб гаплашиб ўлдирдик. Намоз пайти ҳам етиб келди. Бизни чорлашди. Биз чиққанда мачит биносигина эмас ҳовлиси ҳам одамларга лиқ тўлган эди. Меҳмонларни имом орқасига, биринчи қаторга олиб кетишди. Мен ва арабшунос доцент Ҳакимов Иброҳимжон диний назорат кутубхонасида кутиб турдик. Катта хонанинг ўртасига Тошкентда янгигина чоп этилган қуръон китоблари уйиб тахлаб қўйилган эди.

Мен кутубхона ходимларига:

— Бу қуръондан меҳмонларга бериш керак, — дедим, чунки улар ҳаммага қуръон тақдим этган эдилар.

Менга бунинг учун Ўзбекистон Министрлар Совети диний масалалар бўлими бошлиғи Ширинбоевнинг рухсати кераклигини айтишди. Мен ул кишига телефон қилиб воқеани тushунтирдим. Рухсат бердилар. Шунда мен факультет кутубхонасига ҳам бир нусха сўрадим.

— Хўп, бир хат ёзиб юборинг — дедилар.

Мисрли ректорлар номоздан келиб:

— Ўзбекистонда мусулмончилик биз ўйлаганча йўқолиб кетмаган экан, — деб кўзларига ёш олишди. Биз уларга қуръоннинг Тошкент босмасини тортиқ қилдик. Улар бениҳоят мамнун бўлиб кетдилар.

Орадан бирор ҳафта ўтар-ўтмас менга марказқўмдан телефон қилиб қолишди. Уша вақтларда фан ва ўқув юртлари бўлими инструктори С. Қорабоев телефон қилар эди:

— Сизни бўлим бошлиғининг муовини Осипова чақирдилар. Факультет партия бюроси секретари билан соат тўртларда етиб келар экансизлар.

— Нима масала билан? — дедим мен.

— Билолмадим, бир нарсa сўраган экансиз...

Мен дарҳол гапнинг нимада эканлигини пайқадим. Янгигина босмадан чиққан «Ҳақиқат излаб» деган рисоламни олдимда, партия бюроси секретари А. Соколовни чақирдим.

— Бизни марказқўмга чақиришибди, сен унда жим қулоқ солиб тургин, — дедим унга. Чунки унинг ўйламай гапириб қўйиб, эртасига кечирим сўраб юриш одати бор эди.

Марказқўмда Осипова хонасига кириб салом бердик.

— На что вам коран?! — деди у саломимизга алик ҳам олмасдан.

— Бизга керак. Биз шарқшунослармиз, — дедим мен, — Унинг русча таржимаси ҳам чиққан, ўқиб кўрсангиз бундай демаган бўлур эдингиз.

— Мен ўқиганман.

— Ўқимаган кўринасиз, арабшуносларимиз унинг тилини ҳам, мазмунини ҳам билишлари шарт. Мана нима учун бизга керак, — дедимда ёнимдаги китобчани унинг столи устига қўйдим.

— Бунда қуръондан кўчирмалар кўп, — дедим гапимни давом этдириб, — Сизлар қуръонни ҳаммадан яшириб, муқаддаслаштириб юрибсизлар, уни ўзбек тилига таржима қилиб кўп нусхада чиқариш керак. Барча соводхон одам ўқисин ва ақли етганча ёндашсин.

Шу вақт бўлим бошлиғи Ғани Султонов кириб қолдилар.

— Ҳа, нима гап? — дедилар Ғани ака, биз билан сўраша туриб.

— Вот они қаран просят, — деди Осипова кескин овоз билан.

— Если просят дайте, — дедилар ниҳоят босиқлик билан оҳиста. Они же специалисты. Сўнг менга ўгирилиб дедилар:

— Менда уйда икки нусха, биттасини сизга олиб келиб бераман.

— Раҳмат, менинг ўзимда бор, — дедим мен, — Факультетга сўраган эдим. Китобчага кўзлари тушиб стол устидан олиб кўрдилар-да, Осиповага кўрсатиб:

— Мана кўрндингизми, буларга керак, — дедилар ва менга юзланиб, — Бу қачон чиқди?

— Энди чиқаётир.

— Менга бир нусха юборинг.

— Хўп бўлади.

Ул киши чиқиб кетдилар.

Осипова ўзбекчани ҳам сувдек ичар эди. Ғани Султонов чиқиб кетганларидан кейин унинг гапи бутунлай ўзгариб қолди:

— Сизнинг қуръон таржимаси ҳақидаги таклифингиз жуда қизиқ, — деди у менга оҳиста, — Марказқўм секретарига кириб айтишингиз лозим.

— Мен ул кишига ақл ўргатиш учун киролмайман, сиз кириб, бунда бўлган гапларни айтинг, чақирсалар келаман, — дедимда чиқиб кетдим. Ул вақтда бундай ишни қилишга ҳеч кимда журъат етишмас эди. Шу — шу бу масала жим қолиб кетди.

Эзгулик ишга ҳам керақдир журъат,
Ҳар савобга лозим журъат ва суръат.
Журъатсиз амалдор бошга балодир,
Журъатсизлигидан топгани лаънат.

1990

ТУЗИШ ВА ТУЗИШ

Қайта қуриш бошланди. Турғунлик даври иморати бузилиб адолат асосида тузилиши лозим. Аммо ҳозир тўзиш даври, тузиш даври келгунича кўпгина амалпараст, маккор сафсатабозлар қалқиб чиқмоқдалар. Улар кам гап, иш билан банд кишиларга ёпишиб, уларни рўкач қилиб, ўзларини ишчан

кўрсатиб амалларга интилмоқдалар, ёки ўз амал курсиларини
қўриқламоқдалар.

Замонанинг тўзгани
Отдан эшакнинг ўзгани.
Икки — уч сафсатабоз
Қулогимиз чўзгани.

1991

ХАЙЁМДАН ИККИ ОҒИЗ СЎЗ

— Домла, сизга «Олтин юлдуз» бериш керак, — деб қолди
бир шогирдим келиб.

— Нега энди, мендан кўра фидойироқлар ҳам бор, — дедим
мен унга савол назари билан боқиб.

— Сиз ичкиликбозлик ботқоғидан чиқориб, одам қилган
кимса, мана энди «Халқлар дўстлиги» орденига мушарраф
бўлибди...

— Мен ҳам халқлар дўстлиги учун қилган эдим бу савоб ишни:

Яхшилик қиланер, ҳисоб не даркор,
Яхшиликдан бўлур инсонлик ошкор.
Умрингда қайси кун яхшилик қилсанг,
Шул кун кўнғил равшан, дил топур қарор.

Бу тўртликдан суҳбатдошим кўнгли таскин топмай, менга
хайратомуз қараб деди:

— Мен ул киши ҳақида эмас, унга берганлар ҳақида...

Мен унинг сўзини бўлиб, Хайём рубоийларидан бирини
ўқидим:

Яшамоқ мушкилдир, тирриқ бу олам,
Хайёмдан икки сўз тингла, эй одам:
Заҳар бўлса ҳам ич, доно қўлидан,
Нокастадан олма асал бўлса ҳам.

1991

ЕТМИШ БЕШ КИТОБ

Бу кун ёзган, тузган, таржима қилган асарларимни ҳисоб-
лаб чиқдим. Илмий ва илмий — оммабоп китоблар..., таржима
китоблар..., бадиий китоблар... жамми 75 китоб бўлибди.
70 ёшимга 75 китоб. Уларнинг умумий тиражи икки милли-
ондан ошиб кетибди.

Ватан ҳимоясидан қайтгач, ўқиш — ўрганиш ва саҳар туриб
қилган меҳнатим маҳсулотига қараб ҳаётимдан рози бўлдим.

Менга халқим меҳри бўлди офтоб,
Етмишда ёзибман етмишбеш китоб.

ҲАЁТИМДАН ЛАВҲАЛАР

Умр кўзнинг бир лаҳзаси ё киприкнинг
ларзаси,
Дунёда йўл юргувчининг антикади нафаси.

(Шўта Руставели)

Мана энтика — энтика, югира — ела умр ҳам ўтиб кетибди.
Минг ташаккур Ёзувчи, журналист дўстлар, қариндош уруғлар,
шогирдлар ва мухлислар бу оддий воқеани тўй тантаналарига
айлантириб юборишди.

— Умр дегани азиз нарса ўтиб кетаётиру мен шодланайми,
тўй қилайми? — дедим.

— Ҳамма ҳам етмишга етавермайди, бунинг шукронасига
ҳар қанча хурсандчилик қилсангиз арзийди, эл дуосини олган
одамсиз ҳали 80, 90, 100 ларни кўрасиз, — дейишди.

— Иншоолло, — дедимда рози бўлдим.

Бу сана муносибати билан «Шарқ шеърияти»га бағишлан-
ган каттагина ва яхшигина кеча ҳам бўлди. Кеча охирида менга
ҳам сўз беришди.

Ҳаяжонда нима ҳам дея олардим. Мен ўз рубойиларимга
муружаат этдим ва турмушим лавҳаларини ифода этганларини
танлаб ўқиб бердим:

Ҳайрат билан оламга боқиб,
Туғилгандим йиғлаб, тутоқиб.
Кечир, Ватан, бахт сенда экан
Изгимадим истаб улоқиб.

Навоий, номингдан дилшод бўлсам бас,
Едингдан дилшоду обод бўлсам бас.
Ҳунарингга муҳлис муридинг бўлиб,
Меҳнат, муҳаббатда Фарҳод бўлсам бас.

Ақлга қарасанг, ичиб бўлмайди,
Ақл билан ичсанг, кўнгил тўлмайди.
Ичсанг тўйиб ичгил, севсанг ўлиб сев,
Фақат шунда ҳаёт завқи сўлмайди.

Бефойда ўтаркан бир дам қирқилсин,
Ҳар орзу, ҳар нафас — ул ҳам қирқилсин.
Агар қўйилмаса халқ хизматига,
Қадаммас ундайин қадам қирқилсин.

Тонг саҳарда икки ўзбек нақ Берлинда юрибмиз,
Кўчаларда анқайибмас, голиб бўлиб турибмиз.
Бир кичкина косиб ўгли — «олий ирқ» холаскори,
Деган буюк бир ном билан чўнг тарихга кирибмиз.

Бирдан қанот касб этса юрак,
Бутун олам гул ёзса бирдак.
Қуёш фақат сенга сочса нур,
Илк муҳаббат келгани демак.

Дедим юлдузларни олиб берайми,
Ё қуёшга номинг олиб бораёйми?
Дединг: Қуёш бўлсин сенинг кўксингда,
Сўнг менга бари бир Юлдузми, ойми.

Куйинма юзларинг ажинин кўриб,
Қараймен уларга мен тўйиб — тўйиб.
Бирида ўғлимнинг шўх ўйноқлаши,
Биридан қизгинам қарар соч ўриб.

Бахтиёр десалар арзир отимни,
Келтирайин бунга қўш исботимни:
Кўкракдан ўқ едим, ўлмайин қолдим,
Муҳаббатда топдим чин Ҳаётимни.

Ерга эгил агар осмон бўлсанг ҳам,
Соҳилдан чиқмагил уммон бўлсанг ҳам.
Инсонлик шарафин урмагил ерга,
Инсон бўл, амалда чандон бўлсанг ҳам.

Дўст қидириб янглишган замон,
Азобланди, қийналди виждон.
Аммо шундан мамнундир дилим:
Виждон бўлди чин дўстим ҳар он.

Одам борки мисоли булбул,
Қўнар жойи яшнаб турган гул,
Одам борки, бир хира пашша,
Яра узра қўнади нуқул.

Амал мисли фоҳиша-танноз,
Қувлвгнндан қочар қилиб ноз.
Қувламасанг ёнишар ўзи,
Аммо унда вафо жуда оз.

Шогирдлар ҳам мисли болалар,
Бор — йўгингни сендан олалар.
Баъзилари кўкка кўтарса,
Баъзилари лойга қоралар.

Тупирмоқ лозим бўлди бир мунофиқ юзига,
Дилда шул ният билан тик қарадим кўзига.
Аммо бу улуг ишнинг уддасидан чиқмадим,
Ор, номус, юз йўқ эди, айтолмадим ўзига.

Бошимда ёвларим эзади мани,
Сочга оқ ўрлади — ёшлик душмани.
Душман бошда бўлса нақадар даҳшат,
Кўпая борсалар чораси қани?!

Арзир — 'арзимасга чекиб оҳу воҳ,
Бир куни кўз юмиб кетамиз, ногоҳ.
Тукимизгча турмас бир темир — терсак,
Биздан сўнг минг йиллар қолади э воҳ!
Кимлигимиз агар ҳаёл қилсак биз,
Идрок осмонида бир учар юлдуз.
Зулматдан зулматга ўтамиз зумда,
Шу зумдан қолади хира., ёрқин из.

Эй инсон етишсанг жон чиқар чоққа,
Уйлама, кирурсан қора тупроққа.
Минг — минглаб сендеклар ётишар унда,
Ушалар сени ҳам олар қучоққа.

Ҳаёт шундай хатто қуёши
Авзга миниб, сўнг ерга ботар.
Ҳеч томмасин кўзларинг ёши,
Бунда не — не қуёшлар ётар.

Халқим меҳри менга бўлди о офтоб,
Етмишимда ёздим етмишбеш китоб.
Адо этолдимми инсоний бурчим?
Вот масала қайда! Юрак — бағрим об!

Қалам олур аламни,
Балки бутун оламни.
Қаламда кўп муъжиза,
Қўлдан қўймам қалами!

1991

БОЙЛИК ЭМАС, НОМУС БЎЛСИН

Ҳозирги кунда никоҳдан олдин иффату номусини йўқотиб
қўяётган «қиз»лар кўпайиб бормоқда. Уларнинг кўпчилиги
пулга тузоқ қўйиб бойлик кетидан югириб, бола тарбиясини
унутган оилалардаги тантиқчалардан чиқмоқда.

Бой бўлдим, дсб ҳаддингиздан ошиб оқманг,
Ақлсизлик қулогига сирга тақманг.

АКАДЕМИК ОБИД ОКАМИЗ

(«Ишонч» рўзномаси илтимоси билан ёзилган.
Қисқартириб олинди.)

Мен дорилфунунда ўттиз йилча раҳбарлик лавозимларида хизмат қилган бўлсам, шу давр мобайнида беш — олти ректор билан ишлашга тўғри келди. Уларнинг ҳаммалари ҳам уришдан кейинги оғир йилларда дорилфунун қаддини ростлаш, уни кенгайтириш, моддий ва маънавий қиёфасини расоликка, камолотга етказиш учун қўлларидан келганча курашдилар. Ректорларнинг иш услублари ҳар хил, маънавиятлари турли даражада эди. Улар орасида ташкилотчилик кўчасидан ўтмаган, халқ таъбири билан айтганда «икки бузоққа пичан айиролмайдиган», бутун ишни муовинлари елкасига ортиб ўзи ялло қилиб юрадиганлари ва аксинча ҳеч кимга ишонмай, барча ишни ўзим қиламан деб, лекин уддасидан чиқолмай, тажанг бўлиб хизматчиларига заҳар сочиб юрувчилари ҳам бор эди. Бундайлар ҳақида халқимиз: «Мулла Хасаннинг тиними йўқ, қилган ишининг унуми йўқ» дейди.

Мен сўз юритмоқчи бўлган ректор бу икки тоифага кирмас, ~~иккисидаги~~ ижобий фазилатларни ситез қилолган, яъний ўзида ~~муҳассамлантиролган~~ одам эди. Давлат арбоби эди. Аввало бу киши жуда хушфезл одам эдилар. Унинг доимий табассуми ~~ҳаммага~~ манзур бўларди. Кўча — кўйда дуч келиб қолсангиз ~~ҳам~~ ишхонада учрашсангиз ҳам ҳамиша илиқ табассум билан ~~сизни~~ қарши оларди. Қўл остидагилардан биронтаси бирон ~~сизни~~ иш қилиб қўйган — тақдирда ҳам тажанг бўлмас, ~~хўш~~ билан енгар эди. Кўпларга шу кулгининг ўзи етарли бўлар. Энг қаттиқ танбеҳдан ҳам ўтиб кетар эди. Кўлги тўғри ~~хўш~~ айтиш қийин бўлган гапни ҳам хазил, аския йўли билан ~~айтиб~~ олиш имконини берарди. Масалалар муҳокамасида жиддий ва юракдан сўзлар, аммо шу орада кимдир бир бемаъни ~~га~~ айтиб қолса, ё аҳамиятсиз майда масалани орага солса, ~~булардек~~ жаждан ловуллаб ёниб кетмас, нодон устидан ~~ҳайрон~~ кулиб юборар эди. Хатто гапирган одам ҳам ўз хатосини ~~га~~ дарҳол тушуниб изза бўларди. Чунки бу кулги мерганнинг ~~ўшдек~~ нишонга тегар ва ўткир зеҳн, сергак фаҳму фаросат ~~билан~~ воқеанинг туб моҳиятини очиб ташлар эди.

Ўқимаша яшнаб кулиб турувчи, завқу шавқли бу қувноқ ~~ҳам~~ энг қадимий ва энг сеҳргар фан — кимё илмининг ~~ҳақиқатдаги~~ йирик арбобларидан бири Обид Содиқов эдилар.

У кишининг илмий ва ташкилотчилик қобилиятлари

У.

халқмизга маълум, юзлаб, минглаб шогирдлари қалбида офтобдек ёрқин чеҳралари доимо нур сочиб туради. Бу олижаноб одамнинг эл — юртимиз олдидаги хизматлари тан олинган, мартабалари юксак, унвонлари улуғ эди.

Мен ул киши билан бир вақтлар бирга ишлаш, оилавий борди — келди қилиш ва умуман шундай олий жаноб одам, буюк олимга замондош бўлиш шарафига муясср бўлганимдан хурсандман. Чунки ул кишининг жозиба кучи аввало чин инсоний фазилатларида эди. Обид ока мунофиқликни билмайдиган, виждони соф, покиза одам эди. Ул кишининг қувноқ чеҳра билан шодон юришларини кўрган кишилар уни бепарво, беташвиш бир одам деб ўйлашлари ҳам мумкин эди. Ҳар бир муваффақият, ҳар бир ихтиро оғир меҳнат, тинимсиз изланишлар эвазига қўлга киритилсада, Обид ока ҳар қандай вазиятда ҳам одамларни очик чеҳра билан қарши олар эдилар. Бу қувноқлик ҳаётни хайёмона қабул қилиш, хайёмона фалсафий мушоҳада натижаси эди.

Обид ока бир муаммони хал қилиш устида иш олиб бораётган бўлсалар, кеча — кундуз баробар шу масала устида бош қотириб, ниҳасига етказмагунча тинчимайдирган илм заҳматкаши эди.

Бир куни менга:

— Шоислом, Умар Хайёмни хўп бизларга тортиқ қилдингиз-да, — дедилар. — Мен хайратланиб сўзларига қулоқ солиб турган эдим, яна:

— Мен энди уйқу дорисидан ҳам воз кечдим, — дедилар хахолаб кулиб, — кечқурун хориб толиб бош оғриғи билан ишдан келаман, айниқса узундан-узоқ, бемаъни мажлисларда бўлган кунларим... бир оз тамаддидан кейин ўзимни ўринга таппа ташлайман. Бошимда сиз тақдим этган китоб — Умар Ҳйём рубойилари туради. Қундузхон опангиз келиб, беш — олти рубойини ўқиб берса бўлди бош оғриғи ҳам қолади, ўзим ҳам тинчланиб уйқуга кетаман, — дедилар-да, Ҳайёмдан икки-уч рубойи ўқидилар.

Мен ажойиб янгамиз Қундузхон опани эсламай ўтолмайман. Обид аканинг шундай улуғ олим бўлиб етишишида яхши оилада ўсиб тарбия кўрган, кўнгли очик, ширин суҳан, меҳри — дарё, азиз ва мўътабар бўлган раҳматли онахоннинг тутган ўрни жуда муҳим эди. Қундузхон Юсупова дорилфунуннинг биология куллийетида кўп йиллар муаллимлик қилганлар. Улар биргаликда яхши фарзандларни тарбиялаб вояга етказдилар. Қизлари Комила Содиқова ҳам муаллима, биология фанлари номзоди. Уғиллари Алишер Содиқов кимёгар, фан доктори. Дадасининг номига қўйилган кимё-биорганика институтида ишлайди. Улуғбек Содиқов ҳам фан номзоди. Хуқуқ — фалсафа институтида ишлайди.

Обид ака ўн икки бармоқли ичак яраси касалига учраб

қолдилар, у киши касалхоналарда ётиб тузалиб чиқди. Ким табиб — бошидан ўтган табиб деганидек, бу касалнинг энг билагон табибларидан бўлиб ҳам олдилар. Бу касаллик каминанинг бошидан ҳам ўтган эди. Обид ака шундан кейин зийраклик ва меҳрибонлик билан менинг ҳам холимдан хабар олиб турадиган бўлдилар. Қачон кўришсак, аввало «қорин қалай?» деб сўраб қўяр эдилар.

Бир куни мажлисда узоқ ўлтириб қолдик, чўнтақларидан кичиккина бир қоғоз халтача чиқариб, ичидан бир нарса олиб менга узатдилар ва:

— Мана буни енг, харна дармон бўлади,— дедилар ва қўшиб қўйдилар,— меъда касаллигини қўзитувчи нарса — бу ўз вақтида овқат емасликдир.

Обид аканинг менга узатганлари уйда қуритилган қўлбола қурт эди. Менга у киши ичак ярасини бодом ёғи билан даволаш йўлини ҳам айтган эдилар.

Бир гал Обид ака ректор мен декан бўлган пайтлар Москвадан бирга сафардан қайтар эдик. Учувчи ва командирлар Обид акани таниб, елиб-югуриб қўярда-қўймай биринчи қаторга ўтказишди. Бизнинг паттамыз учинчи қаторда эди, жой эгалари чиқишганда уларни ҳам ширинсуханлик билан учинчи қаторга ўтказишди. Обид ака билан одатлари бўйича ҳазил — аския қилиб, кулишиб ўлтирар эдик. Самолёт ҳавога кўтарилиши билан жойи алмашганлардан бири бизга эшиттириб:

— Менинг жойимни нега уларга беришди, мен ҳам одам... — дея вайсай бошлади. Шунда Обид акани биринчи бора ҳафа ҳолда кўрдим. Ҳазил ҳам, қувноқлик ҳам барҳам топди. Юзларидаги нур ҳам сўниб қолгандек бўлди.

— Нечун шунинг ўрнига ўлтирдик, ўз жойимиз бор эдику,— дедилар. У киши калондимоғлик хисса бўлмагани каби бошқаларни менсимаслик фикридан ҳам жуда узоқ эдилар. Вайсақилиқ қилаётган хотинда эса ўзидан улугроқ ёшдаги кишиларга ҳурмат ҳисса йўқ эди. Шундан сўнг гапимиз ҳам қовушмади, кела келганимизча сукутда ўзларини анча беҳаловт сезиб келдилар.

1976 йил март ойи. Мен Эронга бориб Фирдавсий мукофотини олиб қайтиб келаётган эдим. Москвадан поездда қайтадиган бўлдик. Вагонга чиққанимизда не шодликки, ёнимиздаги хонага партия қурултойидан келаётган Обид ока яқин укалари Собитхон билан бирга жойлашишган экан. Мен бир оз шомоллоган эдим. Мусо Жалил таъбири билан айтганда: «Бурун тубсиз қудуқ, каби сув тўкар» эди.

— Собитхон,— дедилар Обид ока бу аҳволни кўриб,— Лауреатни Тошкентга бундай олиб бориб бўлмайди, уни дарҳол тузатиш керак.

— Албатта,— деди чаққон ва жонкуяр йигит Собитхон. Хонасига кириб бир халтадан исириқ чиқориб проводниклар

хонасига борди-да хокандозда тутатиб олиб келди. Мени хонамга қамаб исириқ солди, купени қуюқ тутунга тўлдирди. Исириқ уруғини иссиқ сувда дамлаб, томоқ чайдиган дори ҳам қилиб берди. Тумов икки кунда оппон-соппон кўтарилиб кетти. Тошкент вокзалига бу касални кўрмагандек бўлиб тушдим. Сафаримиз эса хайёмхонлик, латифагўйлик, пирра ва шахмат ўйини, ҳазил — мутойиба билан жуда мароқли ўтди.

Қачон шундай вазият туғилиб қолса Обид ока чўнтакдан карта чиқориб, беғубор ўзбек ўйини пиррани бошлаб юборар эдилар, ғийбат гапларга жой қолмасди.

Обид ока СССР фанлар академиясининг муҳбир аъзоси этиб сайланганларида мен Чехославакияда Карлови вари шифохоналаридан бирида даволанар эдим. У кишининг қувонганларида «яшанг, яшанг» дейдиган одатлари бор эди. Мен бу хушxabарни эшитиб сопини ўзларидан чиқориб: «Яшанг! Фахримиз, Фахру ифтихоримиз, шону шуҳратимиз бўлиб яшайверинг, Обид ока!» деган табрикнома юбордим. Аммо ўлим ҳеч кимни аямас экан... Афсус.

Ҳаёлимда бу воқеалар худди кечагина бўлиб ўтганга ўхшайди... Обид ока эрта тонгдан яна ўз ишхонасига, навбатдаги эзгу ишлари томон шошилаётгандек туйилаверади...

Ҳа, Обид Содиқов ўзбек халқининг камтарин, камсуқум, фидоий фарзандларидан эдилар. У киши ўзи каби хушфеъл, ширинсухан, одамохун кишилар қалбида мангу ҳайкал қўйиб қолдилар. Ул кишининг кўп ишлари ёшларга ибрат бўлиб қолди.

Ақл ўрган, сен, нокасу касга қараб,
Доно кекса ёки ёш чапдастга қараб.
Аммо кўпрак кексаларга кўнгил боғла,
Сув оқади юқоридан пастга қараб.

1992

ТАШАККУР

«Гулбоғ» ҳикоялари ҳақида ўйласам хазрат Навойининг:

Жаҳон илми ки, букун менга ёд әрур,
Анга барча жаҳл аҳли устод әрур.—

байтлари эсимга тушади.

Ҳа, бу ибратли ҳикоятлар ва ҳикматли байтларнинг туғулишида ҳам жоҳиллар ва нодонларнинг хизматлари катта. Бунинг учун мен уларга ташаккур айтишим лозим бўлади.

Мана кечагина шундай воқеа юз берди:

Одамлар орасида тузуккина обрўга эга, мен ҳам чин дилдан ҳурмат қиладирган ошноларимиздан бири бирданига ғурур ва ман-манликка берилиб ўзининг кимлигини унутиб, ҳеч кимни менсимай қолибди. Ҳатто ўз фарзандларига нисбатан ҳам бемаъ-

ниликлари авжга миниб, уларнинг фиғони фалакка чиқибди.
Дўстлардан бири келиб:

— Улар сизни ҳурмат қилар эдилар, бир-икки оғиз гапириб қўйсангиз бўлмасмикин, — деб қолди.

Ўзим ҳам баъзи нарсаларни сезиб, мушоҳада қилиб юрган эдим. Унинг оёқ олиши ўзгариб қолганига сабаб — ҳозирги замон қусури туфайли, замона зайли билан харом бойлик ортириб кўпчиб кетганлигида эди. Ҳозир унга гап кор қилмайди. Унга гапириш дурри саминни қаро балчиққа сочиш деган гап. «Ўликка йиғлаган эсиз кўзим...» дейди халқимиз.

Кўнглимдан шундай фикрлар ўтди-ю дўстимга дедим:

Меҳнат аҳли дили пок, унда кибру ҳаво йўқ,

Харом пулдан қутириш касалига даво йўқ.

1992

ПОСБОН

(Сўнг сўз ўрнида)

Йиғилган ҳикояларни ушбу китобчага тўплаб нашр қилиш ниятида ўқиб чиқсам, «Гулбоғ» яратаман деганим тиканзор чиқиб қолганга ўхшайди. Келган мактабларнинг гувоҳлиги ҳам шундан далолат беради: баъзилар қалбига қадалибди.

Тиканакни ҳам гул ўз ҳимояси учун ўстирмайдими... Демак, тикан гул фарзанди ва унинг посбони.

Гул узмоқ, экансен, дилинг бўлсин пок,

Гул-ку шу одамлар учун қалби чок.

Худнамолик билан эма гул қалбин,

Худбинга тиканак санчилса не бок.

ИМЗО

Мана «Гулбоғ»дан учинчи гулдаста ҳам сараланди. Бу боғ насими яхшилар димоғига гуллар атрини етказа олса, каминани ҳам тилакка етказган бўлар эди.

Китобни сўнги бор кўздан кечириб муҳтарама муҳарриримга тутдим.

— Домла, тагига имзо чекинг, — дедилар.

Шул дақиқа китобда таҳлил этилган ҳаётим бутун иссиқ-совуғи билан кўз ўнгимдан ўта бошлади — дунёнинг не шодлигу ношодлигини, адолату, қабоҳатини, муҳаббат у ҳамоқатини, хотамлигу нокомлигини, кўрмадим, не-не касу нокас, поку нопок одамларга дуч келмадим... хуллас қаламни олдим-да имзо чекдим:

Бошга сафо ё савдо тушгани ҳангом,

Не иш бўлса чидади «лом» демайин «лом».

Ҳақ-ноҳақдан олиб ибрату илҳом,

Қаноатда қоғоздек бўлди Шоислом.

МУНДАРИЖА

Ҳаёт сабоғи (дебоча ўрнида)	3	Амалдор	47
Денгиз ва тошлар	4	Терслик	47
Бигиз ва сўзан	4	Ҳайпонаий фалсафа	47
Шоир	4	Малсаб ва одам	48
Тил обрўси — эл обрўси	5	Имон ва ҳамён	48
Амал ва билим	5	Умар Хайём ва аналгин	49
Лола сайлида	5	Тасодифот	49
Бекорчи олим — барчага золим	6	Икки сеяғи	50
Она дуоси — эл мудароси	6	Улғит	50
Чўлоқ шеърят	6	Беминнат дастёр	50
Қўрнамак шогирд	7	Салдоийи	51
Узоқ ҳаёт сири	8	Ортиқча юк	51
Шоир ўғриси	8	Хусн партави	51
Муқова гўзаллиғи	8	Хушонад	51
Шеър ҳарорати	9	Яна ҳаллолик ҳақида	52
Бир шеър тарихи	9	Таржима машаққати	52
Меҳмон	11	Кайфият	52
Тўй	11	Она тиззаси	53
Узум йиғинида	11	Ҳовли тўйи	53
Рассом бўёғи бошқа	12	Қарилик йилда эмас, дилада	54
Мулла билганин ўқир	12	Меъали дарахт	55
Хартум ва фил	12	Танглик	56
Қизганиш сири	13	Ғайрлик оқибати	56
Ғап ҳажми	13	Топқирлик	56
Жойиниғи билиб ўтир	13	Қаргалар	58
Ҳар ҳунарниғи ўз сири бор	14	Хатчўп	58
Қалтабинлик	15	Минбардан қувилиш	59
Амалдорнинг яққаланиши	15	Фил ва лайчалар	59
Шаржбон башара	15	Олим бўлиш осон	60
Бош ва гилдтрак	16	Уч раҳбар	61
Олтинга тенг байт	16	Ҳаёт тадқиқи	61
Китоб файзи	17	Ҳар ким эҳкани ўрар	61
Тўйини унғ кийди	17	Чораси топилади	62
Пайванд	18	Совға	62
Қовун шарбати — элиғ иззати	19	Қайта қуриш	63
Искандарга насиҳат	20	Ширу шакар	63
Таҳсуб	21	Шахсий манфаат	64
Амалли номлар	21	Итга туҳнат	64
Устоз отадан улуг	22	Умрга ачиниш	64
Тулки думидан маълум	22	Олтиш эмас, икки ўттиз	65
Гулчамбар ва хикистар	23	Қарилик қасидаси	68
Муҳаббат қудрати	23	Дугоналар	69
Қон билан кирган	24	Яхшилик	71
Маърузачи	25	Богбон	72
Одамови	25	Одобсиз	72
Одам боласи бўл	26	Одамини амал бузар экан	73
Безак	26	Макр ва муҳаббат	73
Жомий ҳикмати	27	Ер ҳам танлаб олади	74
Шаккоқлик	27	Парвона инсон	74
Ўқиш ва ўқиш	28	Тақриз	75
Ҳофиз эсиратгоҳида	28	Одам ики хил	76
Кетмон сири	30	Кечиккан эзгулик	77
Кузатиш	30	Денагоғ	77
Мақол тугилиши	31	Далада	78
Қари билганини пари билмас	31	Музей ва ҳаё	78
Гул тўкиласа, бўйи қолса не ажаб	32	Ҳофиз шарофати	79
Хомийлик	33	Таважжуҳ	80
Яхшилик қотиллари	34	Техрон чиройлини, Тошкент?	81
Муҳтасарлик маҳорати	35	Икки ҳусн	82
Мард кишига одам кенг	38	Қуръон таржимаси тарихидан	83
Ҳикмат чироғи	42	Тўлиш ва тўлиш	85
Қодирийга туҳнат	43	Ҳайсимдан икки огиз сўз	86
Мақтаб боласига	44	Етмиш беш китоб	86
Нопшадир	44	Ҳаётимдан лавҳалар	87
Ҳикмат баҳоси	44	Бойлик эмас, номуз бўлсин	89
Афсус	45	Академик Обид оқамиз	89
Тўғри сўзлик	45	Ташаккур	93
Шаршара	46	Посбон	94
Тортинчоқлик	46	Имзо	

Бадиий-адибий нашр

Шоислом Шомуҳамедов

ГУЛБОҒ НАСИМИ

Ношир: Алишер Шомуҳамедов

Муҳаррир: Раҳима Шомансурова

Расмлар муҳаррири: Хайруллоҳ Қудратуллоҳ ўғли

Тартибловчи муҳаррир: З. Я. Марушич

Мунаққиш: Усмон Шоислом ўғли

ИБ № 125

Босмахонага 7.09.92 й. да берилди. Босишга 18.12.92 й да рухсат этилди. Бичими 60×84¹/16. 1 — Офсет қоғоз. Юқори босма усул. 7325 — буюртма. Баҳоси шартнома асосида. Нусхаси 10000.

«Ўзбек маскани» ишлаб — чиқариш тижорат бирлашмаси.

«Ёзувчи» нашриёти 700 129 Тошкент Навоий кўчаси 30 — уй.

Ижара пудратидаги Тошкент босма корхонаси. Тошкент шаҳри, Навоий кўчаси, 30 уй